STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 02250

RELIGYE UN SOTSYALIZM

Anatoly Vasilievich Lunacharsky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

א. וו. לונאטשאַרסקי

רעליגיע און סאָציאַליזם

איבערזעצט פון
ל. לאקסאָן

ערשטער באנד

מ. גורעוויטש פערלאַג, ניו יאָרק.
1921

אינהאלט־פארצייכניס

ערשטער טייל

ערשטער קאפיטעל, וואס איז אזוינס רעליגיע?!

1) די שווערקייט פון דער דעפיניציע — — — — — — — — 5

2) סאציאל־דעמאקראטען וועגען דעם תוך פון רעליגיע. פלע־

כאנאוו, ענגעלס, פאנעקוק — — — — — — — — — 8

שטאמפפער, וואנדערוועלדע — — — — — — — — — 12

לודוויג פייערבאך — — — — — — — — — — — 18

יאזעף דיצגען — — — — — — — — — — — — 23

3) די ביאלאגישע דעפיניציע פון רעליגיע — — — — — 30

צווייטער קאפיטעל, די באדייטונג פון דער פרימיטיווער רעליגיע

פארן מענשען — — — — — — — — — — — — 39

דער פריסטער — — — — — — — — — — — — 48

דער נביא — — — — — — — — — — — — — 54

דער אונטערגאנג פון געטער — — — — — — — — — 62

דריטער קאפיטעל, מעטאפיזיק און היסטאריזם אין רעליגיע — 74

1) בראכמאניזם און בודיזם — — — — — — — — — 77

2) מאזדעאיזם — — — — — — — — — — — — — 90

פערטער קאפיטעל, אנטראפאלאגיזם און קאסמיזם אין רעליגיע 101

די טענדענצען אין יודאאיזם — — — — — — — — — 106

פינפטער קאפיטעל, וועגען דער ענטוויקלונג פון דער אידישער

רעליגיעזיטעט — — — — — — — — — — — — 119

די פעריאדע פאר די נביאים. — די ענטשטעהונג פון

יעהאוויזם — — — — — — — — — — — — — 123

דער קלאסענקאמף — — — — — — — — — — — 127

ישעיה — — — — — — — — — — — — — — 133

משה׳ס געזעצגעבונג — — — — — — — — — — — 144

דער ביבלישער גייסט און די רעליגיע פון ארביוש — — 153

ערשטער טייל

רעליגיע און סאציאליזם

ערשטער קאַפּיטעל.

וואָס איז אזוינס רעליגיע ?

1) די שוועריקייט פון דער דעפיניציע.

בעת ס׳האנדעלט זיך וועגן אזאַ פיעלפאכיגער ערשיינונג, ווי רעליגיע איז — ווערט די דעפיניציע גענוג רעלאַטיוו, עס ווענדט זיך, וואָס מ׳איז מיט איהר אויסען. א דעפיניציע, וואָס זאָל ארומנעמען אלע זייטען פון אזאַ פארשידענאַרטיגען און פארענדערליכען שטראָם פון געפיהלען, געדאנקען און טאַטען, וואָלט אליין געווען פיעלפאכיג. מיר קאָנען נאָר פון איהר פאָדערן, אז זי זאָל אויסשיידען דאָס, וואָס איז אַם מעהרסטען וועזענטליך און כאראַקטעריסטיש אין רעליגיע. און אין דעם פרט הערשט כמעט מוטווילינקייט. עס מישט זיך אַריין יענער צ י ע ל, צוליעב וועלכען מ׳זוכט די דעפיניציע, און זי שטרייכט אונטער דאָס אָדער יענעס, וואָס איז צוגעפּאסט צום ציעל. דער אויפקלערער, וואָס קעמפט מיט די שעדליכע פאָרמען פון רעליגיע, וועלכע איז געוואָרען א רעאַקציאָנערע קראפט, מאכט גערן פאר דעם גרונד־צייכען פון רעליגיע נאָר דאָס אין איהר, פון וואָס ס׳קאָן לייכט באַווייזען ווערען איהר שעדליכקייט און קראַפטלאָזיגקייט. ער כאפט זיך אָפּט פאר די אויסערליכע סמנים פון רעליגיע, פאר איהר מיטאָלאָגיע, דאָגמען, ווי ערקלערט ער פאר דער נשמה פון יעדער רעליגיע, ער באַוויזט זייער ווידערשפּרוך צו דער וויסענשאַפט און צום פּראָגרעס און פאראורטיילט „רעליגיע בכלל״ צו אן אומפארמיידליכען טויט.

א מענש מיט א גרויסען חוש פאר היסטאָרישער נאכפאָלגער־שאפט, פאר היסטאָרישע ירושה זאכען, וואָס דענקט און פיהלט ווענינער ראציאָנאליסטיש, נייגט זיך מעהר צום געדאנק, אז דער תוך פון רעליגיע קאָן און מוז איבערלעבען איהרע פאָרמען. איהם זעהט אוים מאָדנע און אומווארשיינליך, אז א גאנצער געביט פון גייסט זאָל אָפשטארבען, אז יענער סדר פון געפיהלען און געדאנקען, וואָס האָט געדינט פאר דעם אקס פון פסיכישען לעבען פון נאציאָנען, זאָל שפורלאָז צושטערט ווערען. הינטער די פאָרמען פון רעליגיע זוכט ער יענע באדערפניסען, וואָס האָבען די רעליגיע באַשאפען און ער פרעגט זיך — צו די דאָזיגע באדערפעניסען זיינען באפרידיגט, אָדער די מענשען האָבען זיך אָפגעזאָגט פון זיי, פאר־אורטיילט זיי, און זיי זיינען אטראָפירט געוואָרען? און אויב ניט, ווי ווערען זיי איצטער באפרידיגט? און דאָס, וואָס באפרידיגט זיי, — צי האָט עס ניט טיפע אנאלאָגיען מיט די אַלטע פאָרמען פון רעליגיע, ניט קוקענדיג אויף'ן גרונד־אונטערשייד, טאקע מצד דער פאָרמע? אזא פאָרשער וועט זיך פארוועלען צו ערגרייפען אין זיין דעפיניציע פון רעליגיע יענע שטריכען איהרע, וואָס בילדען די סאמע טיפקייט פון איהר גייסט, נעמליך איהרע באַציהונגען צו די גרונד־באדערפעניסען, צו די גרונד־פארלאנגען פון דעם מענשען. געוויס ענטשטעהט אָבער דערביי א פראגע: לאָז די נייע סיסטעמע, וואָס באפרידיגט יענע פארלאנגען אויף אזוי פיעל טאקע זיין פארבונדען מיט רעליגיע, אָבער קאָן מען דען אָנרופען זי מיט'ן אַלטען נאמען, בעת ס'ווערט אנערקענט א ראדיקאלע פאָרמעלע אונטערשיידונג? געוויס איז נאָך פאנטעאיזם א רעליגיע, אָבער קאָן מען דען אָנרופען רעליגיע כאָטש די רעליגיע פון דער מענשהייט, וועגען וועלכער ס'האָט געטרוימט דער פאָזיטיוויסט קאָנט?

איך וועל זאָגען, אז אויך דאָ פיהרט זיך אלץ דערצו, אויף וואָס עס שטעהט פאר אונז דער טראָפּ — אויף דער **פאָרמע**, ס'הייסט אויף דעם, ווי האָט געענטפערט רעליגיע, אָדער אויף דעם, אויף וואָס זי האָט געענטפערט.

אָבער דאָס איז נאָך ווייניג. אויך צווישען די אָנהענגער, איך וואָלט געזאָגט, פון א ביאָ־פסיכאָלאָגישער דעפיניציע פון רעליגיע (אין אונטערשיידונג פון דער ראציאָנאַליסטישער דעפיניציע) איז מעגליך א ראדיקאַלע מיינונגס פארשידענהייט. ווארום אויף דער פראגע: „אויף וועלכע פונדאמענטאַלע פאָדערונגען פון מענשליכען גייסט האָט רעליגיע געענטפערט?“ — קאָנען געגעבען ווערען פארשידענע ענטפערס. פאר די מעהר נאָהנטע צום ראציאָנאַליזם באשטעהען די דאָזיגע פאָדערונגען אין דעם שטרעבען אריינצודרינגען אין „די סודות פון דער וועלט“. זיי וועלען דארום האלטען פאר א פאָרטזעצונג, פאר א נייע פאַזע פון רעליגיע יעדע מ ע ט א פ י ז י ק, און זיי וועלען די מעטאפיזיק פראָקלאמירען פאר ניט־שטערבליך. אנדערע, די מעהר נאָהנטע צום עקאָנאָמיזם, וואָלונטאריזם, ביאָלאָגיזם — וועלען זעהן דעם תוך פון די דאָזיגע פאָדערונגען אין די פראָבלעמען פון גליק, גערעכטיגקייט, פאָלקאָמענהייט, מאכט, אומשטערבליכקייט, און פאר א נייע פאַזע פון רעליגיע וועלען זיי האלטען, דעם נייעם טיעף רעאַליסטישען און ענטוזיאסטישען אידעאַליזם.

די אַלע מיינונגס פארשידענהייטען וועלען אונז קלערער ווערען, ווען מיר וועלען מאכען אפילו א גענויפיגע עקסקורסיע אין דער סאָציאַל דעמאָקראטישער ליטעראטור וועגען אָט דער פראגע, ניט פרעטענדירענדיג אויף קיין אופן צו געבען א פולען איבערבליק.

2) סאָציאַל דעמאָקראַטען וועגען דעם תוך פון רעליגיע.
פלעכאַנאָוו, ענגעלס, פּאַננעקוק.

נאָך ניט לאנג צוריק, אין ענטפער אויף אַן אַנקעטע וועגען דער צוקונפט פון רעליגיע, וואָס דער זשורנאל „מערקיור דע פראנס“ האָט געמאכט, האָט גענאָסע פלעכאנאָוו געגעבען א זעהר קלאָרע און פינקטליכע דעפיניציע פון רעליגיע אין ראַציאָנאַליסטישען זינען, ס׳הייסט באַטראכטענדיג רעליגיע מצד דער פאָרמע (אין וואָס זי האָט זיך אויסגעדריקט), און דערהויפט, אלס א פאָרמע ווי אַזוי זיך פאָרצושטעלען און צו וויסען די וועלט. אָט איז אין גאנצען דער ענטפער פון דעם געעהרטען גענאָסע אויף דער אַנקעטע, וועלכע איז פאָרמולירט געוואָרען אויף פאָלגענדען אופן: „צו לעבט רעליגיע איבער א עוואָלוציע אָדער זי שטארבט?“

„איהר וועט מיר ערלויבען, ענטפערענדיג אויף אייער פראגע, זיך צו שטעלען אויף א סאָציאל־עוואָלוציאָנערען שטאנדפונקט און איהם פאָרמולירען אויף אַזא אופן: צו איז ניט דאָס פארשווינדען פון רעליגיע א נאַטירליכער סוף פון איהר עוואָלוציע? כדי צו ענטפערען אויף אָט דער פראגע וועלען מיר זיך אָפּגעבען חשבון דערין, וואָס איז געווען די דאָזיגע עוואָלוציע ביז איצטער“.

„נאָר קודם כל, וואָס איז אַזוינס רעליגיע? אויב מיר וועלען זיך באַנוצען מיט דער זעלביגער דעפיניציע וואָס עדוארד ב. טיילאָר רופט אָן „אַ מיניומאלע“ — וועלען מיר זאָגען, אַז רעליגיע איז דאָס גלויבען אין גייסטיגע וועזענס, וואָס לעבען זייט ביי זייט מיט קערפּערס און מיט פּראָצעסען פון דער נאַטור. אָט דאָס גלויבען איז אַ נויטיגער עלעמענט פון יעדער רעליגע און דיענט אין דער אייגענער צייט אַלס ערקלערונג אויף

אַלע ערשיינונגען פון דער נאַטור. אויף אַ העכערער שטופע פון סאָציאַלער עוואָלוציע קומט צו צו דעם דאָזיגען פּרימיטיווען עלעמענט נאָך אַ נייער: דער מאָראַלישער עלעמענט. דער בונד פון ביידע עלעמענטען ווערט מיט דער צייט אַלץ ענגער. צולעצט וועלען מיר צוגעהן צו דעם, וואָס איך וואָלט געקאָנט אָנרופען „אַ מאַקסימאַלע" דעפיניציע פון רעליגיע: דאָס גלויבען אין גייסטיגע וועזענס, וואָס איז פאַרבונדען מיט מאָראַל און דיענט איהר אַלס סאַנקציע. אָט דערפאַר מיינען פיעלע, אַז דער תוך פון רעליגיע באַשטעהט אין מאָראַל. אָבער מיר זיינען נאָך ווייט פון דעם סוף פון דער דאָזיגער עוואָלוציע. דער בונד צווישען מאָראַל און רעליגיע, וואָס האָט זיך אויסגעוויזען פאַר אומצורייסבאַר, מוז פאַרשווינדען אַ דאַנק דעם פּראָגרעס פון מענשליכען פאַרשטאַנד".

„אַ וויסענשאַפטליכע ערקלערונג וועגען ערשיינונגען קאָן זיין נאָר אַ מאַטעריאַליסטישע. די אריינמישונג פון גייסטיגע וועזענס, וואָס אין די אויגען פון אַ ווילדען ערקלערט אַלץ, ערקלערט אָבער גאָרנישט אין די אויגען פון אַ וועלכען עס איז בערטעלאָ; די באַדייטונג פון אַזאַ ערקלערונג פאַלט פאַר יעדען ציוויליזירטען מענשען לויט דעם מאַסשטאַב, ווי ער באַנעמט די רעזולטאַטען פון דער עובדא פון דער וויסענשאַפט".

„אויב פיעלע גלויבען נאָך אין עקזיסטענץ פון גייסטער און פון איבערנאַטירליכע וועזענס, איז דאָס דערפאַר, ווייל צוליעב פאַרשידענע אורזאַכען האָבען זיי ניט געקאָנט בייקומען די שטערונגען איבער'ן וועג צו אַ וויסענשאַפטליכען שטאַנדפּונקט".

„בעת די שטערונגען וועלען באַזייטיגט ווערען, און אַלץ צווינגט צו דענקען, אַז דאָס וועט זיין די עובדא פון דער סאָציאַלער עוואָלוציע — וועט דעמאָלט פאַרשווינדען יעדער שפּור פון אַ איבערנאַטוראַליסטישער אויפפאַסונג, און די מאָראַל וועט זיין געצוואונגען צו פאַרנעמען איהר אומאָפּהענגיגען אָרט".

„רעליגיע אין מאַקסימאַלען זינען לעבט אָפּ איהר צייט. וואָס אַנבאַלאַנגט דעם רעליגיעזען געפיהל, איז קענטיג, אַז עס פאַרשווינדט באַלד נאָך דער רעליגיעזער אידעע. אָבער אין געפיהלען

איז געווים דאָ מעהר קאָנסערוואַטיזם, ווי אין אידעען. עס וועט זיין אַן אָרט פאר פארשידענע איבערלעבעניסען פון די אַלטע גע־פיהלען, עס וועלען אויפשווימען פאַלשע וועלט־באַגריפען, האַלב־מאַטעריאַליסטישע, האַלב־ספּיריטואַליסטישע, אָבער אויך די דאָזי־גע איבערלעבעניסען זיינען פאַראורטיילט פארשוואונדען צו ווערען באַזונדערס, נאָכדעם ווי עס וועלען פארשווינדען מאנכע אינסטי־טוציעס, וואָס ווערען כלומרשט סאַנקציאָנירט פון רעליגיע. דער פּראָגרעס פון דער מענשהייט טראָגט אַ טויט־אורטייל סיי דער רעליגיעזער אידעע סיי דעם רעליגיעזען געפיהל. נאָר קליינמוטיגע אָדער פּאַראינטערעסירטע זיינען אין שרעק וועגען דעם שיקזאַל פון דער מאָראַל. די מאָראַל איז אימשטאנד צו פיהרען אַ זעלבסט־שטענדיגע עקזיסטענץ. די אמונה אין גייסטיגע וועזענס איז אפילו איצטער אויך ווייט פון דעם, כדי צו זיין אַ שטיצע פון דער מאָראַל, פארקערט, די רעליגיעזע גלויבונגען פון ציוויליזירטע נאַציאָנען אין דער היינטיגער צייט זיינען אָפּגעשטאַנען פון זייער מאָראַלישער ענטוויקלונג".

„קליפאָרד באַמערקט מיט רעכט : „ווען מענשען וואָלטען ניט געווען בעסער פון זייערע רעליגיעס — וואָלט די וועלט געווען אַ גהינום".

אַלזאָ, נאָך פלעכאנאָוו'ן קומט אויס, אַז רעליגיע, קודם כל, איז אַ באַשטימטע, נעמליך אַ ן אַ נ י מ י ס ט י ש ע ערקלעהרונג פון ערשיינונגען. שפּעטער זיינען „די גייסטער" גערופען געוואָרען אַכטונג צו געבען אויף די געזעצען פון מאָראַל, אין זייער רצון האָט מען געזעהן דעם קוואַל פון געזעצען. איצטער האָבען די ערשיינונ־גען באַקומען אַן אנדער ערקלערונג, גייסטער האָבען זיך פאר די אויגען ניט ענטפּלעקט און „אין דער דאָזיגער היפּאָטעזע נויטיגט מען זיך מעהר ניט פאר די ציעלען פון ערקענטניס", ווי לאַפּלאַס האָט געזאָגט וועגען גאָט, און דארום מוז די מאָראַל זיך אָפּזאָגען פון אַ איבער־נאַטירליכער סאַנקציע און זוכען אַ נאַטירליכע. דער וויסענשאַפטליכער רעאַליזם טרייבט ארויס דאָס איבערנאַטירליכע, און פאר רעליגיע איז מעהר קיין אָרט ניטאָ.

ענגעלס איז געשטאַנען אויפ'ן זעלביגען שטאַנדפּונקט, וואָס פּלעכאַנאָוו, וואָס מ'קאָן קלאָר זעהן, צום ביישפּיעל, פון זיין פאָל־גענדער ערקלערונג :

„בנוגע צו א גרויסער מערהייט פון די דייטשע סאָציאַל דע־מאָקראַטען קאָן מען זאָגען, אַז פאַר זיי איז דער אַטעאיזם — שוין אַן איבערגעגאַנגענע שטופע. דאָס דאָזיגע וואָרט, וואָס האָט א ריין נעגאַטיווע באַדייטונג, איז צו זיי ניט אָנווענדבאַר, ווייל זיי טרעטען אַרוים שוין ניט אַלס טעאָרעטישע געגנער פון ר ע ל י ג י ע, נאָר אַלס פּראַקטישע געגנער : זיי האָבען שוין ג ע ע נ ד י ג ט מ י ט ד ע ר ג אָ ט ־ א י ד ע ע, זיי לעבען און דענקען אין א וועלט פון ווירקליכקייט און זיינען דאַרום מאַטעריאַליסטען".

אין א בראָשורע, וואָס איז ניט לאַנג צוריק ערשינען, האָט אַנטאָן פּאַננעקוק מיט באַשטימטקייט ערקלערט, וואָס מען דאַרף פאַרשטעהן אונטער דעם דאָזיגען פּראַקטישען קאַמף מיט רעליגיע. צוזאַמען מיט דעם באַשטעהט ער ענערגיש אויף דער זעלביגער ענגער דעפיניציע פון רעליגיע : רעליגיע איז דאָס גלויבען אין איבער־נאַטירליכעם :

„מיר פאַרשטעהען אונטער רעליגיע דאָס, וואָס איז שטענדיג געווען איהר וועזענטליכער סימן, דאָס גלויבען אין אַן איבערנאַטיר־ליכער עקזיסטענץ, וואָס פיהרט כלומרשט די וועלט און באַשטימט די שיקזאַלען פון מענשען".

און ווייטער :

„עס ווייזט זיך אַרויס א טיפער גענענזאַץ צווישען אונזערע אַנשויאונגען און דער רעליגיעזער אַנשויאונג, מחמת יענע ער־שיינונגען, וועלכע דער רעליגיעזער מענש באַטראַכט פאַר איבער־נאַטירליכע רעכענען מיר פאַר נאַטירליכע און ערקלערען זיי מיט נאַטירליכע אורזאַכען".

צולעצט :

„ווען מיר וואָלטען געוואָלט אָנווענדען דאָס, וואָס מען רופט „רעליגיע", צו אַלעם דעם, וואָס רופט זיך אַנדערש טוגענד, מאָראַל

און אידעאַליזם, וואָלטען מיר אין די באַגריפען אריינגעטראָגען א פּלאָנטער, אנשטאט קלאָרקייט".

„אין אונזער אויספאָרשונג האנדעלט זיך ניט וועגען דער צו־קונפט פון מאָראַל אָדער פארשידענע טוגענדען — ווארום וועגען דעם איז דאָך ניטאָ קיין אונטערשיעד אין די אנשויאונגען צווישען די סאָציאַל דעמאָקראטען, — עס האנדעלט זיך וועגען דער צוקונפט פון דער אמונה אין גאָט".

ווירקליך, צו ערקלערען ניט אורטיילענדיג, אז „טוגענד, מאָראַל און אידעאַליזם" איז דאָסזעלבינע, וואָס „רעליגיע", הייסט אריינ־טראָגען א פּלאָנטער, אָבער קלאָרקייט און איינפאכקייט דיענען ניט אַלע מאָל אַלס זיגרייכער ארגומענט צו גונסטען פון דער אָדער יענער דעפיניציע. וואָס איז איינפאכער, צום ביישפּיעל, ווי די שטרענגע אונטערשיידונג צווישען געלד און סחורה. און פּלוצלינג טראָגט מארקס אריין „א פּלאָנטער" ערקלערענדיג, אז געלד איז אויך סחורה, און אזא באַשטימונג צווינגט איהם זיך אריינצולאָזען אין חקירות, וואָס ער אליין האָט זיי אנערקאַנט פאר „אויסערגעוועהנ־ליך שווערע". געווים, אזוי ווי אין דער אַלגעמיינער שפּראך פאר־שטעהט זיך אונטער רעליגיע דאָס גלויבען אין גאָט, איז פּראקטיש באַקוועמער פון אַלץ זיך צו באַנוצען נאָר מיט אזא טערמין: רע־ליגיע איז — דאָס גלויבען אין גאָט. אָבער אַלגעמיין אָנגענומענע באַשטימונגען זיינען דאָך כמעט אַלע מאָל אויבערפלעכליכע.

שטאַמפּפער, וואנדערוועלדע.

א אָריגינעלע פּאָזיציע פארנעמט אין דער דאָזיגער פראגע דער רעוויזיאָניסט שטאמפּפער. פאר איהם איז דער וועזענטליכער סימן פון רעליגיע דאָגמאטיזם:

„**דער עצם פון פילאָזאָפיע — איז פרייהייט, דער עצם פון רע־ליגיע** — איז די אבוועזענהייט פון פרייהייט. רעליגיע שטיצט זיך אויף דאָגמען, און פילאָזאָפיע אויף שליסע. דער וואָס וויל מיט פּילאָ־זאָפישער אויספאָרשונג באַווייזען די אמת'דיגקייט פון רעליגיע,

האנדעלט אין אמת'ן קענען דעם גייסט פון רעליגיע, וועלכע האלט זיך העכער פון יעדער מענשליכער פאַרשונג".

„אין קאמף פאר א וועלט־אנשויאונג מיט צוויי פאַלוסן, מיט צוויי עקסטרעמע פונקטען ערשיינען ניט „די רעליגיעזיטעט" פון איין זייט און „דער אטעאיזם" אָדער זאָגאר „דער מאַטעריאַליזם" פון דער צווייטער זייט, נאָר די פאָזיטיווע רעליגיע און די קריטישע טעטיגקייט פון מענשליכען פארשטאנד".

ענטוויקלענדיג ווייטער דעם דאָזיגען געדאנק, קומט אונזער פארפאסער צו אזעלכע שטעלונגען: „קיינער, און וויניגער פון אלעמען א סאָציאל דעמאָקראט(?), וועט ניט אָפּלייקענען אזעלכע באגריפען, ווי: פארנונפט, געזעצען, אורזאך, ציעל, פאָלקאָמענ־הייט, גערעכטיגקייט א. אז. וו. און צו מיר וועלען אָנרופען די דאָזי־גע באגריפען גאָט, אָדער ווי עס איז אנדערש, איז דאָס — א פראגע פון טערמינאָלאָגיע".

די טעאָלאָגישע סיסטעמען פון אלטערטום, ווי פון פיטהאגאר, פלאטאָן און אנדערע, האָבען ניט לויט שטאמפּערן קיין געמיינ־שאפטליכעס מיט רעליגיע, אזוי ווי ביי איהם זיינען בשום אופן ניט קיין רעליגיעזע לעהרער שפינאָזא, קאנט, פיכטע און שיללער, ווארום קיינער פון זיי האָט ניט געלערנט דאָגמאטיש. דערפאַר מאַטעריאַליזם, אטעאיזם, — שטעלען זיך ארויס... כמעט אלס רעליגיע. אָט וואָס מיר לייענען ביי שטאמפערן וועגען מאַטע־ריאַליזם:

„די סאָציאל דעמאָקראַטיע איז אין קיין פּרט ניט געבונדען מיט דער מאַטעריאליסטישער וועלטאנשויאונג. די דאָזיגע וועלט־אנשויאונג לייקענט אָפּ ניט נאָר די רעליגיע פון אָפּענבארונג, ענט־פלעקונג, נאָר אויך די פילאָזאָפיע, וואָס איהרע אלע באמיהונגען רעכענט זי פאר פרוכטלאָזע, דערביי פארגעסט זי אינגאנצען, אַז איהרע אייגענע גרונד־באגריפען: „קראפט" און „שטאָף" — זיי־נען אויך פילאָזאָפישע אבסטראקציעס. דער פאקט, אז מיר דענ־קען, באפרייט אונז ניט פון דער מיה אויסצופארשען די געזעצען פון דעם דאָזיגען דענקען. אויף וויפיעל דער מאַטעריאַליזם ווארפ...

אפ די דאזיגע אויספארשונג און פרובירט אויף זיין אייגענעם שטייגער פארקלאפּען די וועלט מיט ברעטער, אויף אזוי פיעל איז ער אין ענגער באריהרונג מיט די רעליגיעס פון אפּענבארונג".

אויף אזא'ן אופן שטעלט שטאמפּפער אוועק אלע באגריפען אויפ'ן קאפּ. ער, זייענדיג הינגעריסען פון זיין אויסערליכען סימן פון רעליגיע — פון דאגמאטיזם, איז גרייט אנצונעמען, אז אלע מעגליכע פילאזאפישע סיסטעמען, וואס ברענגען אריין אין די ערקלערונגען פון ערשיינונגען די באגריפען פון א גאַנץ פון ציעל, א גאַנץ פון גערעכטיגקייט, געפינען זיך אין פארוואנדשאפט מיט דער וויסענשאפטליך־סאציאליסטישער וועלטאנשויאונג, אבער דערפאר שליסט ער אוים די מאטעריאליסטען. אונטערדעסען זאגט ענגעלס וועגען דיזעלביגע מאטעריאליסטען פאלגענדעס:

„מען וואלט בעדארפט זעהן, אז צווישען די ארבייטער זאל זיין זעהר פיעל פארשפרייט די גלענצענדע פראנצויזישע מאטעריאליסטישע ליטעראטור פון 18טען יאהרהונדערט, — יענע ליטעראטור, וואס מצד דער פארמע און דעם אינהאלט שטעלט מיט זיך פאר ביז היינט די גרעסטע שאפונג פון פראנצויזישען זשעני, וואס לויט איהר אינהאלט, נעמענדיג אין באטראכט דעם דאמאלסדיגען צושטאנד פון דער וויסענשאפט, שטעהט נאך היינט אויף א אומדערגרייכבארער הויך, און נאך דער פארמע האט זי נאך היינט אויך צו זיך קיין גלייכען ניט".

און אויך וואנדערוועלדע שטעהט אויף א באזונדערען שטאנדפונקט, א שטאנדפונקט, וואס איז פריינדליך צום מעטאפיזישען אידעאליזם. אמת, ער מאכט ניט שטאמפּפער'ס גראבסטע פעהלערען, פארקערט, פאר איהם באשטעהט דער תוך פון רעליגיע גראד דעריין, אין וואס שטאמפּפער איז גענייגט צו זעהן די פארלייקענונג פון רעליגיע, נעמליך: אין דער פרייער אויספארשונג פון'ם „סוד".

„נור דער, זאגט וואנדערוועלדע, וואס פארשטעהט ניט דעם רעלאטיוועו כאראקטער פון דער וויסענשאפט און איהר מאכטלאזיגקייט אונז צו דערקלערען דעם תוך פון זאכען, קאן האבען די

אילוזיע, אַז די ערפאָלגען פון דעם וויסענשאַפטליכען וויסען וועלען מאַכען אַן ענד פון פילאָזאָפישען ניט־וויסען".

אָט טאַקע די אריינדרינגונג אין דעם דאָזיגען געביט פון אומ־באוואוסטען רופט אָן וואנדערוועלדע רעליגיע אָדער רעליגיעזע פילאָזאָפיע, וועלכע שטעלען זיך אויף אַזאַ'ן אופן ארויס פאַר אייביגע.

„אָהן צווייפעל, אַז אַ סך מענשען, וואָס זיינען פרעמד צום מיסטיציזם און זיינען איבערצייגט, אַז ס'איז פרוכטלאָז זיך אריינ־צולאָזען אין חקירות וועגען אַ וועלט, וואָס איז איבער אונזערע חושים, וועלען זיך צופרידענשטעלען מיט'ן גליק גופא פון עקזיס־טענץ, פון דעם דאַ־זיין, און זיי וועלען ווארטען אויפ'ן טויט אָהן שרעק, אָבער אויך אָהן האָפנונג, אנדערע פארקערט וועלען ניט קאָנען בייקומען די באַדערפעניס צו בויען השערות און, אין איינקלאנג מיט די נייגונגען פון זייער פארשטאנד, וועלען זיי צושטעהן צו דער אָדער יענער פון די לעהרען, וואָס האָבען צוטיילט צווישען זיך די מענשהייט, זינט עס עקזיסטירען רעליגיעזע און פילאָזאָפישע סיסטעמען".

„אָבער אַלע וועלען אין איין קלאנג אנערקענען די אוממעגליכ־קייט צו באגרינדען זייערע גלויבונגען וויסענשאַפטליך אָדער היס־טאָריש, אַלע וועלען אנערקענען, אַז דער כאַראַקטער פון די דאָזיגע השערות איז אין עצם סוביעקטיוו און דערפאַר וועלען זיי ניט זוכען ארויפצווינגען זיי אויף אנדערע אלס גלויבווירדיגע אבסאלוטע ווארהייטען".

אָט דאָס איז אין תוך גענומען וואנדערוועלדע'ס מיינונג. „מאַנכע וועלען גלויבען אין דער עקזיסטענץ פון גאָט און אין אַ לעבען נאָך'ן טויט, אנדערע וועלען אין דעם ניט גלויבען", זאָגט ער.

זיין דעפיניציע איז טיפער פון פלעכאַנאָוו'ס, זי איז ניט אַזוי ענג, וועניגער ראַציאָנאַליסטיש, אָבער אין איהר איז דער אמת צומישט מיט פארבלענדונג. וואנדערוועלדע פיהלט, אַז רעליגיע אין איהר עצם איז גאָר ניט „קיין מיטעל אויף צו ערקלערען ער־שיינונגען", נאָר אַ לייזונג פון דער פראַגע וועגען דער לאַגע פון

דעם מענשען אין דער וועלט, און א לייזונג ניט קיין טעאָרעטישע, נאָר א פ ר א ק ט י ש ע. נאָר אַנשטאָט צו ווייזען, אז אפילו ביי די גלענצענדסטע זיגען פון דער וויסענשאַפט און ביי א פאָל־שטענדיג קלאָרען פאַרשטעהן פון דער וועלט בלייבט נאָך אַן אָרט פאַר רעליגיע, באַציהט ער זיך אויף דער אומפעהיגקייט פון דער וויסענשאַפט צו ווייזען דעם תוך פון זאַכען, ס'הייסט ער געהט איינפאַך אַרום „א־פּריאָרי", (אויף פריהער, פאַר דער ערפאַה־רונג) פון דער מעטאַפיזישער פּאָרשטעלונג וועגען די וועזענס, וואָס זיינען פאַרבאָרגען הינטער די ערשיינונגען, און פון רעליגיע מאַכט ער די השערה וועגען אַזעלכע וועזענס. דאָס איז ריינער קאַנט'יאַניזם. קאַנט לערנט: דעם תוך פון זאַכען קאָן מען ניט וויסען, ער איז ניט צוגענגליך פאַר'ן ריינעם שכל, אָבער פאַר'ן פּראַקטישען שכל, וואָס באַשאַפט באַוואוסטע ציעלען, צוועקען, איז זעהר ווינשענסווערט און אפילו נויטיג, אז דער דאָזיגער תוך זאָל זיין א טרייסטענדער און זאָל מאָראַליש דערקלערען מיט זיך דעם ווילדען אַמאָראַליזם פון ערשיינונגען, און מיר האָבען רעכט צו פּאָסטולירען, ס'הייסט אָנצונעמען פאַר אמת אָהן שטרענגע באַ־ווייזען, אַז אין יענעם אָרט הינטער די ערשיינונגען, וועלכער איז פאַר דער ערקענטנים פּוסט וואו עס זיינען ניטאָ קיין פאַקטען, וואָס זאָלען זיך שטעלען אַנטקעגען אונזערע „פּאָסטולאַטען" — איז דאָ וואָלטהאַט, חסד.

יא, די פאָדערונגען פון „פּראַקטישען שכל", ס'הייסט די בענק־שאַפטען פון דעם מענשען נאָך גליק, קאָנען ניט ערקלערט ווערען פאַר ניט עקזיסטירענדע אָדער פאַר ווענינ וויכטיגע, און קאָנען ניט באַפרידיגט ווערען פון דער וויסענשאַפט אַלס אַזעלכע, אָבער ציהען דערפון א שלוס, אז זיי וועלען אַלע מאָל זיך צופרידענ־שטעלען מיט אויסגעטראַכטע מעשות, וואָס זיינען אומבאַשטרייט־באַר נאָר דערפאַר, וואָס זיי ליגען הינטער די גרעניצען פון דער זינליכער נאַטור, הייסט אַרויסגעבען דער מענשהייט א צייגנים וועגען דער אָרימקייט פון גייסט. אין דעם דאָזיגען פאַל זיינען מיר נעהנטער צו געגאָסע פלעכאַנאָוו. אונז שיידט נאָר פאַנאַנדער

א טערמינאָלאָגישע פראגע. אָננעמענדיג זיין דעפיניציע פון רע־ליגיע, וועלען מיר מוזען אָננעמען אַלע שליסע, און מיר נעמען זיי אָן „מיטביידע הענד“. נאָר ווען מיר וואָלטען אפילו אָנגענומען וואנדערוועלדע׳ס טערמינאָלאָגיע וועלכע איז אויף אונזער בליק פארפלאָנטערט און ניט פינקטליך, וואָלטען מיר פונדעסטוועגען ענטשידען ניט איינגעשטימט מיט זיינע אויספיהרען. ער האָט גאָרניט געקאָנט דערבליקען יענע גרויסע באפרייאונג פון דעם איבערזינליכען, ס׳הייסט פון דעם, וואָס שטייגט אריבער אונזערע געפיהלען, א באפרייאונג, וואָס קומט פאָר ניט קוקענדיג אויף די באמיהונגען פון די בורזשואזע רעאַקציאָנערען, פון די אויסגעפיי־נערטע, אזוי ווי פון די גראָבע, און וועלכע גענאָסע פלעכאנאָוו זעהט אזוי קלאָר. וואנדערוועלדע׳ס גרויסער לאנדסמאַן, דער פאָעט ווערהאָרן, זאָגט: „די געטער זיינען געווען די פאַרמענש־ליכונג פון דער נאַטור, און דאָס איז געווען נויטיג: ווען די געטער געהען איצט אוועק, זיי שטאַרבען — איז א סימן, אַז זיי האָבען אויפגעהערט צו זיין נויטיג“.

גענאָסע פלעכאנאָוו זאָגט אונז: „יאָ, געטער זיינען מעהר ניט נויטיג, ווייל בערטעלאָ נויטיגט זיך ניט אין זיי אין זיין לאבאָ־ראטאָריע“. „גוט“, וואָלט וואנדערוועלד געקאָנט ענטפערען: זיינען אָבער די געטער איבעריג פאַר א מענשען, וואָס האָט פאַר־לאָרען א געליעבט ווייזען? פאַר א טרויעריגען, פאַר א שטאַר־בענדען, פאַר דעם, וואָס פאַרנעמט די טויטע קעלט פון די וועלטען רוימען, וואו ס׳ווערט לאנגזאַם אָפּגעקיהלט אונזער פלאַנעטען־סיסטעמע?“ דער, וואָס קאָן זיך אויפהויבען איבער די דאָזיגע פראגען, זיי גובר זיין — האָט א רעליגיע. דער, וואָס איגנאָרירט זיי און דערפאַר נויטיגט ער זיך ניט אין רעליגיע, — איז א ענגער עגאָאיסט, א ניהיליסט אין ערגסטען זינען פון וואָרט. אָבער דער, וואָס קאָן זיך אויפהויבען איבער די דאָזיגע פראגען אָהן דער הילף פון א גאָט־אידעע? — דענק איך, אז אזא מענש האָט א ר ע ל י ג י ע א ה ן א נ א ט. באוויזען, אז דאָס איז מעגליך פאַר דעם היינטיגען מענשען — הייסט מאַכען א תל פון גאָט.

און דאָס סאַמע וואָרט ר ע ל י ג י ע איז שוין דאָ ווענינער וויכטיג. הגם מיר דאכט זיך, אַז ניט אכטענדיג אויף דעם, וואָס דאָס דאָזיגע וואָרט (רעליגיע), ווי דיצגען זאָגט, איז „וואולגאַריזירט געוואָרען פון די פּריסטער" — דאַרף מען פאַר איהם ניט מורא האָבען אויף אַ געצענדינערישען אופן, און פאַרבייטען איהם אויף אַן אַנדער וואָרט, ווי מיר ווע‎לען זעהן, איז גאָר ניט אַזוי גרינג.

לודוויג פייערבאַך.

לודוויג פייערבאַך האָט געווים ניט באַלאַנגט צו די סאָציאַל־דעמאָקראַטען. ער איז געווען דער פאַרלויפער פון מארקס און ענגעלס אָדער אפילו נאָר אַן איבערגאַנגס גליעד צו זיי פון פילאָזאָפישען אידעאַליזם, זייער מיטהעלפער ארויסצופיהרען די פילאָזאָפיע פון איהר גרונד־טעות. אַ גרויסע מעהרהייט פון סאָציאַל־דעמאָקראַטען באַנוגענען זיך דערמיט, וואָס זיי באַציהען זיך מיט אכטונג צו די נעגאַטיווע פאַרדינסטען פון דעם דאָזיגען מענשען. ענגעלס'עס קריטיק האָט דערצו שטאַרק מיטגעהאָלפען. וועלענדיג אָנווייזען אויף יענע ריזיגע שריט, וואָס מארקס'ס פילאָזאָפישער געדאַנק האָט געמאַכט ווייטער פון פייערבאַך'ס נאָך ניט צייטיגער פּאָזיציע, ווייזט ער אויף מיט גרויס שארפקייט אַלע פעהלערען פון דעם פאַרפאַסער פון'ם ווערק — „דער תוך פון קריסטענטום", און פאַררעכענט איהם איין היסטאָרישען פאַרדינסט: ער האָט נעגעבען דעם שטויס ענדגילטיג צו פאָרמירען דעם דיאַלעקטישען מאַטעריאַליזם.

און אָט דער פילאָזאָף, וואָס ווערט בייזווילינ פאַרשוויגען פון דער דייטשער בורזשואַזער וויסענשאַפט, וועלכע איז אויפגעבראַכט פון זיין געוואַגטקייט, האָט אויך אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער וועלט באַגעגענט נאָר אַ ריין פאָרמעלע אַנערקענונג פון אַ פאַרדינסט אַלס איבערגאַנגס־גליעד. אונטערדעסען, אויף אַ ספּעציעלען געביט, אין דער קריטישער פילאָזאָפיע פון רעליגיע, איז דער דאָזיגער מענש געווען אומפאַרגלייכליך גרעסער, ווי עס מיינען די, וואָס זיינען מיט איהם באַקאַנט נאָר פון ענגעלס'עס גלענצענדער

מאנאגראפיע. אויב א סך פרטים פון זיין קריטיק האט די וויסענ־
שאפט איבערגעשטייגט — ניט אזוי פיעל, פונדעסטוועגן, אין
זין פון באווייזען זייער ניט ריכטיגקייט, ווי אין זין צו פארשטאר־
קען זיי — איז אבער דער אלגעמיינער גייסט פון זיין קריטיק אזא,
וואס איבערראשט מיט זיין טיפקייט. דער עקאנאמישער מאטע־
ריאליזם קאן א סך מוסיף זיין צו זיין קריטיק, אבער בלויז מוסיף
זיין, דעם פונדאמענט האט ער שוין געלייגט, און די געוועהנליכע
באציהונג פון די סאציאל־דעמאקראטישע שריפטשטעלער צו רעלי־
גיעזע פראגען שטעלט מיט זיך פאר א שריט אויף צוריק: פון
פייערבאך׳ם קריטיציזם צו די אפט זעהר אויבערפלעכליכע אויפ־
קלערריי פון די מאטעריאליסטען פון 18טען יאהרהונדערט. וואס
ענגעלס זאל ניט זאגען וועגען דער טיפקייט און דעם גלאנץ פון
די געדאנקען פון די מאטעריאליסטען, ווי גרויס עס זיינען ניט
געוועזען זייערע היסטארישע פארדינסטען, אפילו אויפ׳ן סאמע
געביט פון דער רעליגיעזער ענטוויקלונג פון דער מענשהייט — איז
זייער פאזיציע בנוגע צו רעליגיע געוועזען אן אויבערפלעכליכע, די
דאזיגע אויבערפלעכליכקייט איבערראשט אויך ביי וואלטער׳ן און
ביי דידרא מיט זיינע פריינד.

און דארום האלט איך דאס בארופען זיך אויף פייערבאך׳ן
מעהר ווי גערעכטפארטיגט. איך דענק, אז קיין מאטעריאליסט
האט דער רעליגיע, ד ע ר פ א ז י ט י ו ו ע ר ר ע ל י ג י ע
און יעדען גלויבען אין גאט, אין א איבער־וועלט און אין איבער־
זינליכעס, ניט דערלאנגט אזא קלאפ, ווי לודוויג פייערבאך. נאך
פייערבאך׳ן איז פילאזאפיש די רעליגיע פון א גאט — צובראכען.
און דאס איז דערפאר, ווייל ער האט זי צוריסען פון אינעווייניג,
אריינדרינגענדיג אין איהר סאמע תוך. דער דאזיגער מענש האט
באמת פארשטאנען ד ע ם ת ו ך פ ו ן ר ע ל י ג י ע.

נאך אויף די ערשטע זייטען פון זיין ווערק — „דער תוך פון
קריסטענטום“ — באהויפטעט פייערבאך קאטעגאריש, אז ער ליי־
קענט אפ נאר דעם נ י ט ־ מ ע נ ש ל י כ ע ן תוך פון רעליגיע,
אבער דעם מ ע נ ש ל י כ ע ן תוך אנערקענט ער און באשטע־

טיגט. און ווייטער זאגט ער: „דער פארוואורף, אז לויט מיין ווערק קומט כלומר'שט אויס, אז רעליגיע איז א אונזין און א אילוזיע, א פארבלענדעניש, וואלט נאר דאן געהאט א גרונד, ווען אויך די מדרגה, צו וועלכער איך דערהויב רעליגיע, וואס רעכענט זיך פאר איהר אמת'ן געגענשטאנד און אינהאלט — ד ע ר מ ע נ ש, ד י א נ ט ר א פ א ל א ג י ע וואלטען אויך געווען גארנישט, א אונזין און א פארבלענדעניש. איך בין אבער ווייט פון דעם, אז איך זאל צוגעבען דער אנטראפאלאגיע א נישטיגע באדייטונג אדער אפילו א באדייטונג פון צווייטען גראד, ווי עס קומט פאר דאן, בעת מען שטעלט אוועק אנטקעגען דער אנטראפאלאגיע די טעאלאגיע ווי עפעס וואס העכערעס. פארקערט: איך זעץ אראפ די טעאלאגיע ביז אנטראפאלאגיע און דערמיט גופא — ד ע ר ה ו י ב א י ך ד י א נ ט ר א פ א ל א ג י ע ב י ז צ ו א ש ט ו פ ע פ ו ן ט ע א ל א ג י ע".

„פאר פייערבאך'ן איז רעליגיע נים א באשטימטע פארמע פון דער מענשליכער ערקענטניס, וואס מען דארף געשיכטליך פארשטעהן, נאר ג ע פ י ה ל, א בענקשאפט נאך פרידען און רוה אין דער נשמה, א צושטאנד פון מענשליכער, העכערער גליקזעליגקייט. די איבערגעלעבטע פארמען פון דער רעליגיע דארפען אנווייזען דעם וועג, ווי אזוי אויסצוגעפינען אנדערע רעליגיעזע פארמען, וואס זאלען פארנעמען זיין ארט".

„די רעליגיע שטאמט פון אן אפהענגיגקייטס-געפיהל. דער מענש פיהלט, אז איבער איהם איז דא א אומגעהייער גרויסע מאכט, וואס דריקט איהם אראפ און ער וויל זיך פון איהר באפרייען. די דאזיגע אומגעהייערע מאכט, בעת מען באטראכט זי טיפער, איז די נאטור. קעגען איהר איז דער מענש שוואך, קליין און הילפלאז. ער וואלט וועלען רעגירען איבער איהר, ער וואלט וועלען זיין א איבער-נאטירליך וועזען, וואס זאל קאנען אויספיהרען אלץ, וואס ער באגעהרט. אט דער פארבארגענער וואונש ווערט אויסגעפיהרט דורך דעם רעליגיעזען כח הדמון. אזא וועזען ווערט באשאפען און אוועקגעזעצט ווי א באשאפער און אן אויבערהאר

איבער אַלץ, וואָס קומט פאָר אין דער נאַטור. ס׳איז דאָ אַן אַל־מעכטיגער גאָט, וואָס שטעהט העכער איבער די אייזערנע נאַטור־געזעצען, וואָס קאָן און וויל העלפען דעם מענשען אין זיינע יסורים און אָנשיקעניסען. אַזוי זאָגט דעם מענשען זיין פאַנטאַזיע".

דאָס הייסט, אַז דער מענש שאַפט גאָט.

„אָבער ניט נאָר די בענקשאַפט נאָך אַל־מאַכט איבער דער נאַטור שפּיגעלט אָפּ אָט דער גאָט, וואָס דער מענש האָט געשאַפען, ער ווערט אויסגעציערט מיט נאָך פיעל אַנדערע מעלות, וואָס זיינען טייער דעם מענשליכען הארצען: ער איז אַל־וויסענד, ווייל ווי־סענשאַפט איז אַ מענשליכער אידעאַל, ער איז בארעמהערציג, אַל־גיטיג, א ליבענדער און גערעכטער פאטער, ווייל דאָס זיינען אַלץ אַזעלכע מעלות, וואָס דריקען אוים דעם אידעאַל פון א מענשליכען וועזען, — מעלות, וואָס די פאַנטאַזיע פארטאָפּעלט ביז צו דער אומענדליכקייט. אין אמת׳ן האָט דאָס אַלץ נאָר איין איינציגען זין. ניט גאָט איז אַל־וויסענד, נאָר די וויסענשאַפט איז פאר דעם מענשען געטליך; ניט גאָט איז בארעמהארציג, נאָר די בארעמ־הארציגקייט איז פאר דעם מענשען געטליך".

די באַשטימונג פון רעליגיע האָט פייערבאַך אין ערגיץ ניט פאָרמולירט אויף א פאָלשטענדיג צופרידענשטעלענדען אופן, אָבער דער לעזער וועט באַלד דערפיהלען אַ גרויסען אונטערשייד צווישען פייערבאַך׳ן און די סאָציאַל־דעמאָקראטען ראַציאָנאַליסטען און אויפקלערער, ווען ער וועט איבערלייענען אַזעלכע שורות: „רעלי־גיע איז א פייערליכע ענטפּלעקונג פון די אוצרות, וואס זיינען פארבאָרגען אין דעם מענשען, די באקענטנים פון זיינע אינערליכע געזינונגען, אַן אָפענע וידוי וועגען די סודות פון זיין ליעבע".

מיט אַנדערע ווערטער: „אין דער רעליגיאָן איז זיך דער מענש מתודה וועגען זיין אייגענער פאַרבאָרגענער געטליכער טבע". דאָ האָט פייערבאַך אָנגעכאַפּט די רעליגיע פאַר׳ן האַרצען, און ניט פאר די קליידער, ווי גענאָסע פלעכאַנאָוו. זיין דיפיניציע פון רע־ליגיע ענטוויקעלט פייערבאַך ווייטער אויף פאָלגענדען אופן:

„דער היסטאָרישער פּראָגרעס אין רעליגיע באַשטעהט אָט

טאקע אין דעם, וואס דאס אביעקטיווע פון די פריהערדיגע רעלי־גיעס ווערט דערנאך סוביעקטיוו, דאס הייסט אויף וואס מ'האט פריהער געקוקט, ווי אויף א ג א ט און וואס מ'האט אין אנ־הויב פארעהרט, ווי א גאט, ווערט איצט אנערקאנט פ א ר מ ע נ ש ל י כ ע ס. אין אלע רעליגיעס פארעהרט דער מענש זיין אייגענעם תוך. ער האט זיך אביעקטירט, אבער דעם אביעקט האט ער ניט געהאלטען פאר זיין תוך; די שפעטערדיגע רעליגיע מאכט אבער יא דעם דאזיגען שריט, און דער גאנצער פראגרעס אין רע־ליגיע נייגט זיך דערפאר צו דער פארטיפונג פון דער זעלבסט־ערקענטניס."

אלזא: „אין רעליגיאן איז דער מענש זיך מתודה וועגען זיין אייגענער פארבארגענער געטליכער טבע. דער אומגליק פון דער רעליגיע באשטעהט אבער אין דעם, וואס דעם מענשענס אייגענער אידעאל ווערט פון איהם ארויסגעווארפען ערגעץ־וואו דרויסען און שטעלט זיך אוועק אנטקעגען דעם מענשען, ווי א פרעמדע באהערשענדע מאכט. דער מענש פארלירט זיך אין איהם, זעהט אין איהם נאר דעם אל־מעכטיגען, וואס קאן איהם העלפען אין זיינע נויטען, ער פאלט פאר איהם אין שטויב און פארלירט זיין אייגענעם מענשליכען וועזען, זיין תוך. די לעבענס־נויט, די אויבערמאכט פון דער נאטור, מאכט איהם עגאאיסטיש, ריין פראקטיש. און בעת דער אידעאל פון גאט שפיגעלט אפ אין זיך די טבע פון דעם גאנצען מענשליכען מין, איז דאס רעליגיעזע לעבען אן אפשפיגלונג פון דעם איינצעל־מענשען, ווען ער איז גע־ווארען פרעמד צו זיין אייגענער טבע".

„די קריטיק פון די ביז־אהעריגע רעליגיאנס־פארמען הארף אפשאפען אט דעם תהום, וואס עקזיסטירט צווישען דעם מענשען און זיין אייגענער טבע. ער דארף די טבע ווידער אריינגעמען אין זיך און ניט פארעהרען זי דרויסען פון זיך. אין געמיינזאמען שא־פען, אין ברידערליכער ליעבע דארפען די מענשען זיך ווידער פאר־אייניגען, כדי דורך וויסענשאפט צו באקומען די אויבערמאכט איבער דער נאטור און אין דעם מענשליכען לעבען פארווירקליכען

יענע אידעאַלען, וואָס זיי האָבען ארויסגעשליידערט פון זיך אין דער פאָרם פון א גאָט — גלויבען. דאָס דאַרף זיין דער אינהאַלט פון דער נייער מענשליכער רעליגיע. דער מענש, וואָס איז געוואָרען פרעמד צו זיך אין דעם איבערנאַטירליכען גלויבען (גאָט), קעהרט זיך אום צוריק צו זיך אין דעם מאָדערנעם רעליגיעז־פריידענקערישען באוואוסטזיין און אין די סאָציאַלע באַשטרעבונגען, וואָס דאַרפען פאַרווירקליכען דעם אידעאַל פון א מענשליכען לעבען".

פייערבאַך, אין זיין אַנטראָפּאָלאָגישער רעליגיאָנס־פילאָזאָפיע, האָט דערהויבען די אַנטראָפּאָלאָגיע צו דער מדרגה פון טעאָלאָגיע. איך מיין, אז פון א שטאַנדפונקט א רעליגיעז־פילאָזאָפישען, האָט מאַרקס גלענצענד פאָרטגעזעצט דעם דאָזיגען ענין — די דערהויבונג פון דער אַנטראָפּאָלאָגיע צו דער מדרגה פון טעאָלאָגיע, — ס'הייסט ער האָט אויף א פאָלשטענדיגען אופן געהאָלפען דעם מענשליכען באוואוסטזיין צו ווערען א מענשליכע רעליגיע.

די געבראַכטע אויסצוגען זיינען גענוג, כדי צו שטעלען פייערבאַך'ס פילאָזאָפישע טיפקייט קעגען — אפילו טיילאָר'ס געלעהרטער איבערפלעכליכקייט, וואָס ביי איהם האָט גענאָסע פלעכאַנאָוו גענומען זיין דעפיניציע, — א דעפיניציע, וואָס איז פאַרשפּרייט צווישען די בורזשואַזע און סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פריידענקענדע פובליציסטען.

יאָזעף דיצגען.

דער גרויסער פילאָזאָף פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע, וואָס זיין נאָמען, אלס פילאָזאָף, ווערט שטופענווייז געשטעלט אין רייה מיט ענגעלס'עם נאָמען — יאָזעף דיצגען, האָט זיך גענייגט צום פייערבאַכ'ישען שטאַנדפונקט. דיצגען'ס אינהאַלטסרייכע בראָשורע „די רעליגיע פון דער סאָציאַל דעמאָקראַטיע" ענטהאַלט וואונדערליכע שורות וועגען דעם דאָזיגען ענין:

„טייערע מיטבירגער! די אידעען פון דער סאָציאַל דעמאָקראַטיע ענטהאַלטען אין זיך א נייע רעליגיע, וועלכע, אין געגענזאַץ

צו אלע עקזיסטירענדע שטרעבט צו דעם, אז זי זאָל אויפגענומען ווערען ניט נאָר מיט'ן הארצען, נאָר אויך מיט'ן שכל. פון אנדערע געוועהנליכע אָביעקטען פון גייסטיגער טעטיגקייט צייכענט זיך אוים די סאָציאַל־דעמאָקראטיע מיט דעם, וואָס זי איז די ענטפּלע־קונג פון דעם מענשליכען הארץ, אין דער געשטאלט פון א באזונ־דערער רעליגיע. דער ציעל פון רעליגיע איז אייגענטליך — גרינגער צו מאכען דאָס אויס־געמאטערטע מענשליכע הארץ פון דעם טרויער פון ערדישען לעבען. ביז היינט האָט זי דאָס געקאָנט דערגרייכען נאָר מיט א אידעאליסטישען וועג, דורך טרוימעריי, זיך שטיצענדיג אויף אן אומזיכטבארען גאָט און אָנ־באָטענדיג א לעבען נאָך'ן טויט. דער עוואנגעליום פון דער געגענ־ווארט זאָגט צו איבערצומאכען אויף א סאמע רעאלען, אויף א סאמע ווירקליכען און פיהלבארען אופן אונזער עמק הבכה, אונזער טהאָל פון קימער און טרויער".

אָט איז א קאטעגאָרישע און אויסגעצייכענטע באהויפּטונג, אונטער וועלכער מיר שרייבען זיך אונטער מיט פרייד.

אָבער דיצגען געהט ווייטער, מיט ניט ווייניגער שארפקייט באַ־צייכענט ער די ראדיקאלע ענדערונג אין דעם רעליגיעזען באוואוסט־זיין, די ראדיקאלע אונטערשיידונג פון דער נייער רעליגיע: „אויב רעליגיע פיהרט אוועק צום גלויבען אין ניט־ערדישע און איבער־ערדישע מאטעריעלע וועזענס און קרעפטען, צום בטחון אין געטער און גייסטער, האָט די דעמאָקראטיע אין אזא פאַל איינגאנצען ניט קיין רעליגיע. איהר אָרט אין דער דעמאָקראטיע פארנעמט דאָס באוואוסטזיין, אז דער איינצעל־מענש איז מאכטלאָז, אז פאר זיין פארפאָלקאָמונג נויטיגט ער זיך אין א געזעלשאפטליכער אָרגאניזא־ציע און מחמת דעם איז ער איהר אונטערווארפען. א קולטורעלע מענשליכע געזעלשאפט — אָט דאָס איז די העכסטע געזעלשאפט, וואָס אין איהר גלויבען מיר, אונזערע האָפנונגען ווערען ארויפגעלייגט אויף א סאָציאַל דעמאָקראטישער אָרדנונג. נאָר די דאָזיגע אָרדנונג רעאליזירט די ליעבע, וועגען וועלכער די

רעליגיעזע פאנטאזיאָרען האָבען נאָר געקאָנט ביז היינט חלום׳ען. זאָלען די מענשען, וואָס זיינען פארגליווערט אין אבערגלויבען און די באגרענעצטע, וואָס האָבען אין זיך ניט געפונען קיין גלויבען אין א דעמאָקראַטישער ענטוויקלונג פון דער געזעלשאפט, איבערטראָגען זייערע האָפנונגען און זייער ליעבע אין „יענער וועלט“

בעסער קאָן מען ניט אויסדריקען דעם גרונד־געדאנק, וועלכען מיר באמיהען זיך צו ענטוויקלען און צו באווייזען בנוגע צום וויסענשאפטליכען סאָציאַליזם. אויף אזא׳ן אופן וואָלט דיצגען מסכים געווען מיט פלעכאנאָוו׳ס אויספיהרען וועגען דעם פאלשטענדיגען טויט פון רעליגיע, ווען ער וואָלט אַרויסגעגאנגען פון זיין דעפיניציע. אָבער ער צווייפעלט אין דער טויגבאַרקייט פון אזא דעפיניציע. ער, פארקערט, איז געניינט צו זעהן דעם שווער־פונקט אין דעם באוואוסטזיין פון דער מאכטלאָזיגקייט פון אינדיווידיאום, אין דעם גלויבען אין א העכערען יסוד (פאר א סאָציאַל דעמאָקראַט — „די געזעלשאפטליכע אָרגאניזאציע“), אין האָפנונג און ליעבע. דיצגען רעכענט, אז די דאָזיגע עלעמענטען זיינען אויך דאָ אין דער לעהרע פון דער סאָציאַל דעמאָקראַטיע.

דאָך האָט דיצגען עפּעס אזוי ווי גענומען צווייפלען צי איז ער ניט אוועק צו ווייט. ער האָט אָפּגעשוואכט זיין פּאָזיציע עפּעס אזוי ווי ער וואָלט געוואָלט באַפרידיגען די קריגערישע חברים־אויפקלערער און דערביי איז ער נאַטירליך אריינגעפאלען אין א ווידערשפרוך. ער זאָגט:

„אין דעם אומפארשטענדיגען וועה־געשריי וועגען דער אלגעמיינהייט, אייביגקייט און אומפארמיידליכקייט פון רעליגיע איז דאָ עפּעס וואָס פארענדיגטעס. א איינפאכע פארלייקענונג פון רעליגיע וואָלט געווען איינפאך דער רוסישער ניהיליזם, — וואָס איז מיט פולען רעכט אויסגעשלאָסען פון אינטערנאציאָנאלען באדארף. מיר אנערקענען ניט א זינלאָזע אָפּלייקענונג: אונז זיינען לעבערליך „די קולטור־קעמפער“, ווייל מיר אליין האָבען בדעה צו קעמפען פאר די ערפאָלגען פון דער קולטור“.

דאָ האָט דיצגען געזאָגט אַ שאַרף וואָרט וועגען די ריינע אָפּ־ליקענער, אָבער ווייטער זאָגט ער זיך ארויס נאָך שארפער אין אַ צווייטען פּרט: „מיר אנערקענען אין דעם מענשען אַן איינגעבוי־רענעם סיסטעמאַטיקער, זאָגט ער: די שקלאַפישע פאַרמיטלער און נאַראַנים, קאָן זיין, האָבען דערפאַר אונז טאַקע צוגעטיילט רעליגיאָן“.

זעהר שטארק געזאָגט. אָבער אַזוי ווי דיצגען האָט אָנגע־הויבען זיין לעקציע מיט די ווערטער: „טייערע מיטבירגער, די אידעען פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע ענטהאַלטען אַ נייע רעלי־גיע“, — קאָן נאָך דער אויבערפלעכליכער לעזער פרעגען: „אויב אַזוי, וואָס איז מיט אייך אַליין? איהר אַליין זאָגט דאָך, אַז אין די אידעען פון דער סאָציאַל דעמאָקראַטיע איז דאָ אַ נייע רעליגיע?“

אָבער אונטער די מענשען, וואָס האָבען אונז צוגעטיילט רע־ליגיאָן, מיינט דיצגען יענע, וואָס שטרעבען צו באַווייזען, אַז אין דעם וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם ליגט אַבערגלויבען און מעטאַפיזיק, ער מיינט די מענשען וואָס צווינגען ארויף די אַלטע פאָרמען פון רעליגיע און זיינען גרייט זיך צו באַנוצען דערפאַר מיט דער וועזענטליכער ענליכקייט פון דעם ביאָלאָגישען אינהאַלט פון די אַלטע רעליגיעס און פון וויסענשאַפט־ליכען סאָציאַליזם. דער דאָזיגער געדאַנק איז גאַנץ קלאָר פון זיינע ווייטערדיגע ווערטער: „מיר אַנערקאָנען ניט דאָס וואָרט רעליגיע ניט דערפאַר, ווייל מיר ליקענען אָפּ יעדע אַלגע־מיינהייט און פאַרוואַנדשאַפטליכקייט פון אַ רעליגיעזער און סאָ־ציאַל־דעמאָקראַטישער וועלט־אַנשויאונג, נאָר דערפאַר, כדי אונ־טערצושטרייכען דעם אונטערשיעד, כדי זי צו צערייסען ניט נאָר לויט׳ן אויסערליכען, נאָר אויך לויט׳ן אינערליכען אינהאַלט, ניט נאָר לויט׳ן נאָמען, נאָר אויך אין דער ווירקליכקייט מיט׳ן וואָרט, וואָס די פריסטער האָבען וואולגאַריזירט“.

דיצגען האַלט זיך אָבער פעסט ביי דער אידעע וועגען דער פאַרוואַנדשאַפטליכקייט צווישען דער רעליגיעזער און סאָציאַל־

דעמאָקראַטישער וועלט־אַנשויאונג. אָבער ווייטער פאַרלאָזט איהם די לאָגיק. אמת, ניט אָננעמען ד אָ ס וו אָ ר ט רעליגיע, הייסט לויז ווערען פון דעם „לויט׳ן נאָמען“ און „אויסערליך“. מען קאָן אָבער אָנערקענען אַ וואולגאַריזירט וואָרט און עס באַלייכטען מיט אַ נייעם אינהאַלט. איז דען ניט וואולגאַריזירט דאָס וואָרט „אידעאַל“? — אַפילו דאָס וואָרט „מאַטעריע“, דאָס וואָרט „סאָציאַליזם“? ווערטער זיינען ריין אין ריינע מיילער, און די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע וועט נאָר געווינען, בעת זי וועט זאָגען: יאַ, איך בין אַ נייע, גרויסע, רעליגיעזע קראַפט, און איך טראָג מיט זיך אַ רעליגיע, וועלכע פאַרבייט אַלע פריהערדיגע און ענטהאַלט זיי אין זיך אין דער העכסטער מעגליכקייט.

אין די לעצטע לעקציעס האָט דיצגען אַזוי ווי זיך דערשראָקען פאַר זיין דרייסטקייט און ער איז אריינגעפאַלען אין אַ ווידערשפּרוך.

אין דער צווייטער לעקציע האָט דיצגען אַזוי רעזיומירט דעם געדאַנק פון זיין ערשטער לעקציע:

„אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער באַוועגונג האָבען מיר געפונען אַ נייע פאָרמע פון רעליגיע, אויף וויפיעל די דאָזיגע באַוועגונג פאַרפאָלגט אַ ציעל, וואָס איז אַנאַלאָגיש צו רעליגיע: באַפרייען דעם מענשליכען מין פון אָרימקייט, וואָס אונטער איהר יאָך האָט ער, אַ הילפלאָזער, אָנגעהויבען זיין קאַמף פאַר עקזיסטענץ אין דער דאָזיגער פאַרקערטער וועלט“.

אָבער דעם זעקסטען קאַפּיטעל פון זיין בוך הויבט ער אָן אַזוי:

„אונזער לעצטע לעקציע איז געווען געווידמעט דעם פאָלגענדען טהעזיס: „דער מענש מוז האָבען אַ סיסטעמע“. ווארום זיין אינטעלעקטועלע באַדערפניס באַשטעהט אין דעם, אום צו ערווערבען אַן אויסגאַנגס שטאַנדפונקט, וואָס פון איהם זאָל ער קאָנען קוקען אויף דער וועלט. דער מענש, אום זיך ניט צו פאַרלירען אין דער כאַאָטישער פאַרשידענאַרטיגקייט פון דער וועלט, סיסטעמאַטיזירענדיג אויף די שטערען אויפ׳ן הימעל און די וועלט טיילט ער ווידער אַלץ איין אויף געביטען, סעקציעס, קלאַסען, מינים, פאַמיליען און אינדיווידוען. מיט איין וואָרט, די פאַרשידענאַרטיגקייט

רופט ער מיט פארשידענארטיגע נעמען. באזיצען די פעהיגקייט זיך צו אריענטירען אין אלצדינג, פארשטעהן אלצדינג אונטערצופיהרען אונטער א באשטימטע רובריק רופען מיר אן האבען „א ס י ס ט ע מ ע".

און אזוי ווי האבען א וויסענשאפטליכע סיסטעמע הייסט לויט דיצגען האבען א רעליגיע האבען מיר דא צו טאן מיט'ן ריינסטען ראציאנאליזם. רעליגיע ווערט אויפ'ס ניי באטראכט, ווי ביי פלעכאנאוו'ן, ווי א סורראגאט פון וויסענשאפט און ווערט נאטירליך ארויסגעזועצט פון דער אמת'ער וויסענשאפט. ווי איז דאס אבער פארגעקומען, אז דיצגען האט פארגעסען יענע טיפע דעפיניציעס פון רעליגיע פון וועלכע ער איז ארויסגעגאנגען? די ערקלערונג ליגט אין פאלגענדען זאץ, וואס דינט אלס איבערגאנג פון דער ערשטער טענדענץ צו דער צווייטער:

„איך האב אנגערופען רעליגיע א לעבענס חכמה, ווייל ניט נאר באט זי אן דורך דער פארמיטלונג פון מעכטיגע געטער, תפלות און געוויין צו דערלייזען פון לעבענס־טרויער און פון נאטור אומגליקען, נאר אויך דערפאר, וואס זי גיט צו אונזער דענקען א ס י ס ט ע מ א ט י ש ע פינקטליכקייט. בכלל די באדייטונג פון רעליגיע פאר ניט־קולטורעלע פעלקער באגרינדעט זיך אויף דער אלגעמיינער באדערפניס אין א סיסטעמאטישער וועלט־אנשויאונג. ביי אונז איז דא א פראקטישע באדערפניס — די הערשאפט איבער די אביעקטען פון דער ערד, און אויך א שאפענדע באדערפניס — זיי צוזאמענצופיהרען איינאיינעם. מיר שטרעבען צו וויסען דעם אנהויב און דעם סוף פון דאס, וואס רינגעלט אונז ארום".

אט דער זאץ וועט אונז איננאנצען ערקלערען דיצגען'ס געדאנק: דער וויסענשאפטליכער סאציאליזם אלס אן אפשפיגלונג אין דעם פארשטאנד, געפיהל און אין דער טעטיגקייט פון אינדיווידיאום פון דעם גרויסען באפרייאונגס פראצעס פון דער מענשהייט איז א נייע און א העכסטע פארמע פון רעליגיע; אלס א פארשטעלונג וועגען דער וועלט, אלס א וויסענשאפט — האט ניט דער וויסענשאפטליכער סאציאליזם קיין אלגעמיינעס ניט מיט איינער פון

די פריהערדיגע רעליגיאָנס פאָרמען. אַט אַזוי, ווי מיר דאַכט זיך, קאָן מען פּינקטליך אויסדריקען דיצגען'ס געדאַנק, וואָס האָט זיך ליידער אַזוי ווידערשפּרעכענד אָפּגעשפּיגעלט אין זיינע לעקציעס.

יעדע רעליגיע נעמט אַרום אויך די וויסענשאַפט, זי שטעלט צופרידען דעם פאַרשטאַנד און די עסטהעטיק אינאיינעם מיט דער עטהיק. זי שטעלט צופרידען דאָס געפיהל, אויך די שרעקען און די האָפנונגען, אין זייער ווירקונג אויף דער טעטיגקייט פון דעם מענשען. דאָס איז ניט נאָר אַ וועלט־אַנשויאונג, דאָס איז ניט אַ סיסטעמע פון וויסען — דאָס איז אַ גרויסע שטימונג, אַ אומענדליך קאָמפּליצירטע לויט איהרע עלעמענטען, וואָס נעמט מיט זיך אַרום כמעט אַלע באַציהונגען פון דעם איינצעלנעם צו דער סביבה. דער סאָציאַל דעמאָקראַטיזם איז אויך ווייט ניט נאָר אַ סיסטעמע פון וויסען, ער איז אויך אַ שטימונג, וואָס איז פול מיט האָפנונג, מיט פריידען, מיט קאַמפּס־שוואונג, מיט גרייטקייט אויף קרבנות, און געוויס איז ליבקנעכט ניט געווען קיין „נאַר“, ניט קיין „פאַרמיט־לער“, בעת ער האָט אויסגעשריען אין בורזשואַזען רייכסטאַג:

„איז דען ניט סאָציאַליזם די העכסטע זיטליכקייט, אונאייגענו־ציגקייט, זעלבסט־אויפאָפּפערונג, ליעבע צום צווייטען? אויב מיר האָבען אין דער צייט פון דעם אויסנאַהמס־געזעץ וועגען סאָציאַ־ליסטען געבראַכט די גרעסטע קרבנות, אויב מיר זיינען מושוה געוואָרען מיט דעם, וואָס אונזערע פאַמיליעס זיינען צושטערט געוואָ־רען און באַרויבט געוואָרען פון די מיטלען צום לעבען, אויב מיר האָבען אויף יאָהרען לאַנג זיך צושיידט מיט אונזערע פרויען און קינדער נאָר דערפאַר, כדי צו דיענען אונזער זאַך, איז ד אָ ס ג ע ו ו ע ן ר ע ל י ג י ע, ניט די רעליגיע פון די פריסטער, נאָר ד י ר ע ל י ג י ע פ ו ן ד ע ר מ ע נ ש ה י י ט. דאָס איז געווען אַ גלויבען אין דעם נצחון פון גוטעס און פון דער אידעע“.

Culture Club of Bath
ארבעטער קולטור קלוב
Jan. 1926

3) די ביאלאגישע דעפיניציע פון רעליגיע.

ס'איז ניטא קיין צווייפעל אין דעם, אז די ערשטע שריט פון רעליגיע זיינען אומצערייסבאר פארבונדען מיט די ערשטע שריט פון דער וויסענשאפט און פאעזיע. אנימיזם, ס'הייסט די ערקלערונג פון די וועלט ערשיינונגען לויט דער אנאלאגיע, לויט דער עהנליכקייט מיט'ן מענשען, אלס ענטפלעקונג פון די ווילענס אדער גייסטער, וואס שטעהען הינטער די ערשיינונג, איז אי די רעליגיע אי די פאעזיע, אי די וויסענשאפט פון דעם פרימיטיווען מענשען. פאעזיע און וויסענשאפט גיסען זיך צונויף ביי איהם דערפאר, ווייל זיינע היפאטעזען, זיינע השערות נעמען אן דעם לעבעדיגען כאראקטער פון א מיף (א מיטהוס), און דערפאר, ומחמת ער שיידט ניט אפ די היפאטעזען, וואס באפרידיגען איהם פיעל־ווינציג, פון דעם אמת. די מיטהאלאגיע, איז דאס די פרימיטיווע פאעטישע וויסענשאפט, זי ווערט רעליגיע דערפאר, ווייל ניט נאר ערקלערט זי דעם מענשען די נאטור (ווי די היינטיגע וויסענשאפט), און ניט נאר גיט זי דער פאנטאזיע א ווילען (ווי די היינטיגע קונסט), נאר זי שטעלט איין געגענזייטיגע באציהונגען צווישען דעם מענשען און די מעכטיגע וועזענס, וואס רינגלען איהם ארום. ניט א אייגפאכער באגעהר צו וויסען, ניט א איינפאכע לוסט צו פאנטאזירען, צו פאבולירען פיהרט דעם פרימיטיווען מענשען, נאר א פ ר א ק־ ט י ש ע ב א ד ע ר פ ע נ י ס.

כדי צו לעבען, כדי צו באפרידיגען די דרינגענדע באדערפע־ניסען, מוז דער מענש צוועקמעסיג איינווירקען אויף דער נאטור. די דאזיגע איינווירקונג וויזט זיך צולעצט ארויס אויף אזוי פיעל מעכטיג, אז דער מענש (אורשפרינגליך די העכערע קלאסען פון דער

געזעלשאפט) איז אריבערגעגאנגען פון זעלבסט־פארטיידיגונג צום אנגריף. אָבער אין די אור־אַלטע צייטען האָט די מענשליכע פראַצע — אַלס דער איינציגער ווירקליכער מיטעל איינצואווירקען אויף דער נאַטור — זיך ארויסגעוויזען נישטיג. ווען דער מענש וואָלט זיך שוין דעמאָלט פאָרגעשטעלט, ווי די נאַטור איז צו איהם אומאויפמערקזאַם, ווען ער וואָלט שוין דעמאָלט פארשטאַנען, אַז נאָר די ענערגיע פון זיינע נערוועןאון מוסקולען איז די קראַפט, וואָס איבער איהר האָט ער אַ דעה, וואָלט אויף איהם אָנגעפאַלען אַ פארצווייפלונג.

די ערקענטניס בילדעט אַ נויטיגען פאַר־יסוד פון דער מענש־ליכער ארבייט, ווארום די מענשליכע ארבייט איז אַ באוואוסטזיניגע טעטיגקייט, וואָס זעצט אויס אַ ציעל. זיך פאַנאַנדערקלייבענדיג אין דער נאַטור, האָט דער מענש זי אויסגעטייטשט לויט דער אנאַלאָגיע מיט זיך. די השערה, אַז הינטער די נאַטור ערשיינונגען שטעהען גייסטער אָדער ווילענס, איז די איינפאַכסטע און נאַטיר־ליכסטע פאַר דעם ניט קריטישען פארשטאַנד. אָבער די דאָזיגע אויסטייטשונג האָט זיך באפעסטיגט און ערוואָרבען אַ גרויסע באדייטונג טאַקע דערפאַר, ווייל זי האָט באגעגענט די פראַקטישע באדערפעניס פון דעם מענשען. ווי פאַר אַ שטאַרקען, מיט וועמען ס׳איז אומזיסט דאָס קעמפען, שטעלט זיך דער מענש אויף די קני, עפעס אַזוי ווי ער וואָלט זאָגען: איך בין קליין און נישטיג, איך בין אין גאַנצען אין דיין מאַכט, איך בין דיין זאַך! ווי פאַר אַ מעכטיגען, שטרעקט ער אויס די הענד, בעטענדיג הילף, ווי אַ קינד בעט ביי דער מוטער; ער ברענגט איהם מתנות, וועלענדיג דער־מיט איהם צוציהען צו זיך. אָט אַזוי באַנעהט זיך אויף דער מענש בנוגע צו די גרויסע און שטאַרקע גייסטער, וואָס האָבען אַ דעה אויפ׳ן גאַנג פון די מאַטעריעלע געשעהעניסען, פון וועלכע עס הענגט אָפּ זיין וואוילזיין און זיין עקזיסטענץ גופא.

נאָר אָט די דאָזיגע לעבעדיגע באַציהונג פון דעם מענשען צו גאָט, צום געטליכען, צום גייסטיגען אין דער נאַטור ברענגט ארויס

די באזונדערע ערשיינונג — ר ע ל י ג י ע, וועלכע באקליידעט זיך אויף אזא'ן אופן אין אנימיסטישע פארמען.

רעליגיע קודם כל זעצט פאראויס, נעמט אן פאר מעגליך צו לינדערען באדערפעניסען און ליידען, וואס קענען זיי פיהלט זיך דער מענש מאכטלאז. דאס, און נאר דאס פיהרט ארויס דעם מענשען הינטער די גרענעצען פון אינדיווידי, צווינגט איהם צו זוכען פארבינדונגען דרויסען פון זיך, פארבינדעטע, באשיצער. רעליגיע — איז „א פארבינדונג".

א באדערפענים פיהרט נאטירליך הינטער זיך א מעהר אדער ווייניגער אומקלארע אדער קלארע פארשטעלונג וועגען יענעם צושטאנד, וואס וואלט איינגעטרעטען נאכדעם ווי די באדערפענים ווערט באפרידיגט. הונגער באשאפט דעם וואונש פאר שפייז, א טרוים וועגען זאטקייט. כל זמן דער מענש איז נאך נאך ווייט אוועק פון דער חיה, פאראלגעמיינערט ער נאך זיינע ליידען, נאך זיין טרוימעריי, ס'הייסט, ער ברענגט זיי נאך אונטער אן אלגעמיינעם כלל. א הונגעריגער — בעט ער גאט זאל איהם צושיקען פרוכט אדער הצלחה אין זיין געיעג אויף חיות, מחמת ער פיהלט זיך אפהענגיג פון אורזאכען, וואס זיינען איהם אומפארשטענדליך, און זיין הצלחה רעכענט ער פאר א חסד פון א העכערען ווילען. אבער ווי נאר דער מענש לערנט זיך אוים צו גענעראליזירען, צו פאראלגעמיינערען — פאראלגעמיינערט ער זיינע צרות: נויט, פראצע, קראנקהייטען, טויט; ער קאנסטאטירט, אז דאס לעבען איז שלעכט, אדער אלענפאלס נאך אזוי, ווי עס האט באדארפט זיין, אום ער זאל זיין גליקליך. ער מאלט זיך א גליקזעליג לעבען, ווי א פאראייניגונג פון אלע באדינגונגען פון זיין גליק. זיין פאנטאסטישען חלום, וואס די אומבאפרידיגטע באדערפעניסען האבען איהם דיקטירט, שרייבט ער צו צו דער פארגאנגענהייט אדער צו דער צוקונפט, אדער ער האלט איהם פאר עקזיסטירענד ערגעץ־וואו לעבען איהם. ער הויבט אן נאכצודענקען, ווי אזוי מען דארף ווירקען אויף דעם רצון פון די געטער, כדי א ר יי נ צ ו ג ע ה ן א י ן ג ן ע ד ן, כדי דער גן עדן זאל זיך אומקערען, אדער ער זאל

ענדליך קומען אויף דער ערד. אידעאל איז א טרוים, אָבער ניט יעדער טרוים, נאָר אַ טרוים, וואס איז באשאפען געוואָרען פון אומצושטערבארע באדערפעניסען. רעליגיע בינדט צונויף אידעאל און ווירקליכקייט, זי זוכט אויס וועגען פון דער לעצטער צום דעם ערשטען. אזוי אידעאליזירט זי זיך, ווארום זי ווערט קאָמפּליצירט, זי פארפיעלפאכיגט זיך. פון אָנהויב בינדט רעליגיע צונויף די געגענווערטיגע באדערפענים מיט איהר באפרידיגונג, דערנאָך בינדט זי צונויף בכלל אלע באדערפעניסען מיט זייער ענדגילטיגער אייביגער באפרידיגונג. זי לייזט אויף די בענקשאפט פון דעם אָרגאַנישען, לעבעדיגען נאָך די פולקייט פון לעבען, פון גליק. ווייל באדערפענים, און פאָלגליך ליידען, און פאָלגליך אויך די פארשטעלונג וועגען זייער באפרידיגונג, כאָטש אין סאמע אָנהויב פון דער ענטוויקלונג, — זיינען נאטירליך פאר אַן ארגאנישען לעבען בכלל. ווייל ארגאניזם, לעבען האָט זיינע געזעצען, וואָס שטויסען זיך שמערצליך צונויף מיט די געזעצען פון דער סביבה. דערפאר איז דער אפּאָסטאָל פאול געניאל צוגעטראָטען צום תוך פון רעליגיע, בעת ער זאָגט:

„די ליידען פון דער היינטיגער צייט זיינען ניט ווערט פארגלייכט צו ווערען מיט דער הערליכקייט, וואָס וועט אין אונז ענטפלעקט ווערען. ווארום די באשעפענים ווארט מיט האָפנונג אויף דעם ענטפלעקען פון די זיהן פון גאָט. ווייל די באשעפענים איז אונטערטעניג געוואָרען צו אייטעלקייט, ניט דורך איהר אייגענעם ווילען נאָר דורך דעם ווילען פון דעם, וואָס האָט זי אונטערטעניג געמאַכט, אין דער האָפנונג, אז די באשעפענים אליין וועט באפרייט ווערען פון דער קנעכטשאפט און פארדאָרבענהייט צו דער פרייהייט אין דער הערליכקייט פון די קינדער פון גאָט. דען מיר וויסען, אז די גאנצע באשעפענים זיפצט צוזאמען און קרעכצט ביז איצט; און ניט נאָר זי, נאָר אויך מיר אלע, וואָס האָבען די ערשטע פרוכט פון דעם גייסט, אפילו מיר אליין זיפצען אין זיך ערוואַרטענדיג די קינדשאפט, די אויסלייזונג פון אונזער קערפער.״

רעזיומירענדיג אלץ, וואָס מיר האָבען געזאָגט און אויסשיי־

דענדיג פון דער פרימיטיווער וויסענשאפט און פון דער פרימיטי־ווער פאעזיע דעם וועזענטליך רעליגיעזען עלעמענט, קאנען מיר דעפינירען רעליגיע אויף פאלגענדען אופן: **רעליגיע איז אזא'ן ארט דענקען וועגען דער וועלט און אזא'ן ארט פיהלען די וועלט, וואס לייזט אויף פסיכאלאגיש דעם קאנ־טראסט צווישען די געזעצען פון לעבען און די געזעצען פון דער נאטור.** דאס איז די אלגעמיינע דעפיניציע פון רעליגיע. זי נעמט ניט ארום אלע איהרע וועזענטליכע זייטען, אבער איהרע ווייטערדיגע אייגענ־שאפטען קאנען ארויסגעפיהרט ווערען פון דער דאזיגער דעפיניציע.

דער אנימיזם האט געגעבען שפייז, מאטעריאל און פארמע פאר דער פרימיטיווער רעליגיע, וועלכע איז פארשטאנען געווארען אויף אזא'ן אופן. ער האט באשאפען פאר דעם מענשען, וואס איז נאך געווען שרעקליך שוואך אין ערקענטניס און אין ארבייט — די מעגליכקייט צו האפען, ווארום ערקענטניס איז פארביטען גע־ווארען אויף א **מיטהאלאגישען שאפען, די אר־בייט — אויף מאגיזם**: אויף תפלות, צערעמאניעס און באשווערען די גייסטער.

עס זיינען אבער אנגעקומען נייע צייטען. דער מענש איז ביסלעכוויז געווארען זעלבסטשטענדיגער, האט מעהר גענומען בויען אויף זיך אליין. דאס מיטהאלאגישע שאפען איז פארביטען גע־ווארען אויף מעטאפיזיק און צולעצט אויף פינקטליכער וויסענ־שאפט, דאס גלויבען אין מאגיזם איז פארשוואונדען, דאס איז פאר־ביטען געווארען אויפ'ן גלויבען אין ארבייט. אויף דעם ארט פון מאגיזם — שטעהט די היינטיגע טעכניק. צי האט עס אבער עפעס וואס אומגעענדערט אין דעם רעליגיעזען תוך פון דער מענשליכער נשמה? האט דען דער מענש זיך דערשלאגען צו גליק? זיינען שוין מעהר ניטא קיין באגעהרען אין זיין נשמה? זיינען דען זיינע חלומות וועגען אמת'ען גליק בלאסער געווארען, זיינע אידעאלען דונקעלער און נעהענטער?

אויב דאָס וואָלט אַזוי געווען ווי עס גענומען איז, וואָלט די מענשהייט איז געוואָרען „אַ פּאָזיטיווע", ס'הייסט אַ קאָמערציעל אויסגערעכנטע, וואָס לאָזט זיך צופרידענשטעלען, אַ קריכענדיגע, אַ קהאפּטלאָזע.

אָבער דאָס איז דאָך להיפּך: נאָך קיין מאָל איז די שטאָלצ־קייט פון מענשען ניט געווען אַזוי גרויס, ווי איצטער. זיין זשעד־נעקייט האָט קיין ברעג ניט, דאָס, וואָס פאַר דעם ווילדען וואָלט געווען אַ גליק, איז נישטיג פאַר דעם היינטיגען מענשען, אייביג ציהט איהם פאָראויס, ער קאָן קיינמאָל ניט זאַט ווערען, און קאַר־לייל האָט מיט שרעק, אָבער ריכטיג באַשטימט זיין תוך: „זעהט איהר דעם דאָזיגען קויהלען פאַרקויפער? איהר מיינט, אַז איהם איז גענוג הונדערטער שילינג, כדי צו זיין צופרידען? און איך זאָג אייך: ווען גאָט וואָלט איהם געגעבען אַ האַלבע וועלט, וואָלט ער געוועלט די צווייטע העלפט".

יענע זשעדנעקייט, יענעם עראָבערונגס טרויס, וואָס די גריכען האָבען געהאַלטען פאַר אַ זינד, פאַר אַ קוואַל פון אומגליק, האַלטען מיר פאַר'ן בעסטען אין דעם מענשען, מיט שטאָלץ רעדען מיר פון אונזער אייביגער אומצופרידענהייט, וועלכע עס האָבען אין זיך אָפּגעשפּיגעלט די טיטאַנען פון דעם נייעם פאָעטישען טרוים — פאוסט, מאַנפרעד. די בענקשאַפט לעבט אין דעם מענשען, און ווער עס פאַרשטעהט ניט צו דענקען וועגען דער וועלט רעליגיעז — איז פאַר'משפט אויף פּעסימיזם, אויב ער איז נאָר ניט אַן איינ־פאַכער פיליסטער, וואָס איז גרייט צוזאַמען מיט טשעכאָוו'ס לעה־רער צו ווידערהאָלען: „איך בין צופרידען, איך בין צופרידען".

אויב די בענקשאַפט פון דעם פרימיטיווען מענשען איז דער דורשט נאָך לעבען, פאַרטצוזעצען זיך, צו פאַרטיידיגען זיך פון די אָנפאַלען פון דער סביבה, איז די נייע בענקשאַפט דער דורשט צו **העכערשטען איבער דער נאַטור**. אַט דאָס איז די נרוי־סע ענדערונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין דעם רעליגיעזען פיהלען פון דעם מענשען.

אַלזאָ די באַדערפעניס איז אויסגעוואַקסען, דער אידעאַל איז

געוואָרען העךליכער. אונטערדעסען איז די האָפנונג אויף די פאַר־בינדעטע קרעפטען פארשוואונדען, און דער נאַטור איז ניטאָ קיין אַנדער גייסט, אויסער דעם מענשען.

איז וואָס באַדייט האָבען אַ רעליגיע? דאָס באַדייט פאַר־שטעהן צו דענקען וועגען דער וועלט און צו פ י ה ל ע ן די וועלט אויף אַזאַ'ן אופן, אַז די ווידערשפּרוכען צווישען די געזעצען פון לעבען און די געזעצען פון דער נאַטור זאָלען פאַר אונז אויפגע־לייזט ווערען. ד ע ר װ י ס ע נ ש אַ פ ט ל י כ ע ר ס אָ צ י אַ־ ל י ז ם ל י י ז ט א ו י ף, פ אַ ר ע נ ט פ ע ר ט ד י ר אָ ז י־ ג ע װ י ד ע ר ש פּ ר ו כ ע ן, אַ ר ו י ס ש ט ע ל ע נ ד י ג ד י א י ד ע ע װ ע ג ע ן ד ע ם נ צ ח ו ן פ ו ן ל ע ב ע ן, װ ע ג ע ן ד ע ר א ו נ ט ע ר ט ע נ י ג ק י י ט פ ו ן ד י נ אַ ט ו ר ק ר ע פ ט ע ן צ ו ם ש כ ל ד ו ר ך ע ר ק ע נ ט־ נ י ס א ו ן אַ ר ב י י ט, ד ו ר ך װ י ס ע נ ש אַ פ ט אַ'ן ט ע כ נ י ק.

מיר באַהויפטען, אַז רעליגיע לעבט און וועט לעבען, נאָר אַז זי האָט פאַלשטענדיג איבערגעביטען איהרע פאָרמען. אין אמת'ען האָבען אויך די פריהערדיגע רעליגיעס געדורשט נאָך גליק און האָבען געשטרעבט דערצו דורך ערקענטניס און אַרבייט. אָבער די ערקענטניס און אַרבייט זיינען איצט ריינער געוואָרען, זיי האָ־בען זיך אָפּגערייניגט פון די פסלת, פון די אומגעלומפּערטע השערות און פאַלשע מאַניערען און דאָס האָט נאָר געקענט דערהויבען רע־ליגיע צו אַ נייער הויכער מדרגה, אָבער פאַר קיין פאַל ניט צו צושטערען זי.

איך האָב שוין געזאָגט, אַז דער אינדיווידואום, וואָס וואָלט אַליין געקאָנט מיט זיינע קרעפטען באַפרידיגען זיין באַדערפעניש, וואָלט זיך ניט גענויטיגט אין רעליגיע: צווישען זיין אידעאַל און ווירק־ליכקייט וואָלט ניט געווען אויסגעשפּרייט קיין אָפּגרונד. רעליגיע, ס'הייסט דער אופן דענקען וועגען דער וועלט און דאָס פיהלען די וועלט, וואָס לייזט אויף, וואָס פאַרענטפערט דעם ווידערשפּרוך צווישען דעם אידעאַל און דער ווירקליכקייט, ענטשטעהט נאָר דאָרט,

וואו דער דאָזיגער ווידערשפּרוך פּיהלט זיך באַדייטענד. א חזיר פאר דער קאָרעטע און א פיליסטער אין א הויז פון כל טוב פון איין זייט און די „געטער" פון דער צווייטער זייט — קאָנען ניט האָבען קיין רעליגיע, הגם דאָס גלייכגעוויכט פון די ערשטע איז אן אומבאַשטענדיגע, וואס זיי פיהלען ניט נאָר ווייל זיי זיינען נאַריש, און די פעסטע גליקזעליגקייט פון די צווייטע איז א זאַך, וואָס עקזיסטירט ניט! די באַדערפעניסען פון אַן אינדיוויד, וואָס איז א האָרעלע ענטוויקעלט פּסיכיש, שטייגען באַדייטענד אַריבער זיינע קרעפטען, און די ווייטערדיגע ענטוויקלונג לאָזט וואַקסען דעם אידעאַל נאָך געשווינדער, ווי זי פאַרבעסערט די ווירקליכקייט.

אָט די זייט פון דעם ענין האָט דיצגען אויפמערקזאַם באַמערקט און ער האָט עס אויסגעדריקט אין פאָלגענדע ווערטער: „דעם אָרט פון אמונה אין גאָט פאַרנעמט אין דער דעמאָקראַטיע דאָס באַוואוסטזיין, אַז דער איינצעל-מענש, דער יחיד איז מאַכטלאָז... א קולטורעלע מענשליכע געזעלשאַפט — דאָס איז די העכסטע געזעלשאַפט, וואָס אין איהר גלויבען מיר".

די ענטשיידונג פון דער רעליגיעזער פּראָבלעמע פון דער וועלט לאָזט צו א העכערע קראַפט, וואס איז פאַרוואַנדט צום אינדיוויד, וואָס איז איהם נאָהענט, אויף וועלכער ער קאָן האָפען, אין וועלכער ער קאָן האָבען בטחון.

פאַר דעם אמאָליגען רעליגיעזען מענשען איז דאָס גייסטער, געטער אָדער א גאָט: זיי דריקען אוים מיט זיך דעם איבער-אינדיווידועלען עלעמענט פון רעליגיע. פאַר דעם היינטיגען רעליגיעזען מענשען עקזיסטירט נאָר דאָס, וואָס ער געפינט אין ערפאַהרונג. דאָס, וואָס איז איבער זיין ערפאַהרונג, וואַרפט ער אָפּ. סאָציאַליזם איז אַן אָרגאַניזירטער קאַמף פון דער מענשהייט מיט דער נאַטור כדי זי צו מאַכען פאָלשטענדיג אונטערטעניג צום שכל: אין דער האָפענונג אויף א זיעג, אין שטרעבונג, אין דער אָנשטרענגונג פון די קרעפטען — ליעגט די נייע רעליגיע. צוזאַמען מיט דעם אַפּאָסטאָל פּאַול קאָנען מיר זאָגען: „אונזער הילף איז אין דער האָפענונג". די נייע רעליגיע קאָן ניט פיהרען צו פּאַסי-

וויטעט, צו וועלכער יעדע רעליגיע פיהרט אין אמת׳ען, ווייל זי ניט א באדינגונגסלאָזע גאראַנטיע אין דעם נצחון פון גוטס. די נייע רעליגיע דריקט זיך אינגאַנצען אוים אין טאַט. „דער מענש איז געבוירען ניט אָנצושויען״, זאָגט אריסטאָטעל, „נאָר צו ווירקען״, און דער יסוד פון רחמנות׳דיגער אָנשויאונג ווערט איצט ארוים־געטריבען פון רעליגיע און ווערט פארביטען אויפ׳ן יסוד פון אום־אויפהערליכער אַקטיוויטעט.

די נייע רעליגיע, די רעליגיע פון דער מענשהייט, די רעליגיע פון ארבייט, גיט ניט קיינע גאראַנטיען. אָבער איך רעכען, אז אָהן גאָט און אָהן גאראנטיען, וואָס זיינען די מאַסקען פון דעם זעלבינען גאָט — בלייבט זי א ר ע ל י ג י ע.

צווייטער קאפיטעל.

די באדייטונג פון דער פרימיטיווער רעליגיע פאר'ן מענשען.

דער פרימיטיווער מענש-קינד האט געלעבט אין א פאבעלהאפטער וועלט, ער האט באזעצט די נאטור מיט מענשענעהנליכע וועזענס. געוויס, די באציהונגען צווישען מענשען פון פארשידענע פעלקערשטאמען זיינען געווען ניט אזעלכע, אז די פארשטעלונג וועגען א מענשענעהנליכען וועזען זאל זיין גלייך צו דער פארשטעלונג וועגען א פריינדליכען וועזען. אויך די רויב חיות און די אומערביטליכע נאטור-ערשיינונגען האבען באלד ארויפגעפיהרט אויפ'ן געדאנק, אז די גייסטער, די געטער — זיינען ווייט ניט קיין גוטמוטיגע וועזענס, אז זיי זיינען גיכער געניינט צו מאטערען דעם מענשען ווען ער איז שולדיג און ווען ער איז אומשולדיג. און דאך איז געווען מעגליך מיט זיי צו שליסען אן אפמאך, ווי מיט פארשידענע פעלקערשטאמען. די פארגעטערונג פון קראקאדיל, פון טיגער, פון ווינד, פון דער זון און פון דעם דונער זיינען אין אמת'ן געווען מעהר אדער ווייניגער א סיסטעמאטיזירטער פארזוך צו שליסען אן אפמאך מיט די דאזיגע וועזענס, אויסצובורייטערען אויך אויף די דאזיגע מעכטיגע פארבינדעטע א נעץ פון געגענזייטיגע פארפליכטונגען, וואס האבען צונויפגעבונדען צווישען זיך פארשידענע שבטים.

די אפמאכען האבען אפט צו קיין זאך ניט געפיהרט, די געטער האבען די אפמאכען געבראכען. אבער דער מענש איז אין דעם פאל אויך געווען געניינט צו פארגרעסערן דעם קאפיטאל פון

זיין האפענונג דערמיט, וואס ער האט פארגעצויגען ביסלעכווייז זיך צו פארזיכערן, אז זעהר זעלטען, אדער קיינמאל ברעכען ניט די געטער דעם אפמאך מיט דעם גאטספארכטיגען מענשען, וואס היט אפ אלע צערעמאניעס. און דאס באוואוסטזיין, אז אזא אפמאך איז מעגליך, האט געמאכט דאס לעבען גופא מעגליכער, דאס האט באהאלטען פון דעם מענשענס אויגען די שרעקען פון זיין לאגע, פון זיין פארווארפענקייט צווישען די בלינדע און טויבע, הארצלאזע און זינלאזע נאטור-קרעפטען.

די מעגליכקייט פון אן אפמאך מיט די גייסטער, מיט די געטער שטאמט פון דעם, וואס די נאטור ווערט אויסגעטייטשט אנימיש, ס'הייס, אז הינטער די נאטור-ערשיינונגען זייגען דא ווילענס, גייסטער. די דאזיגע אילוזיע האט געפיהרט צו אומגעהייער פיעל ווילדע טאטען, אומגעלומפערטקייטען, זי האט אבער דעם מענשען געגעבען זיכערקייט. וואלט אזא אילוזיע ניט געווען, וואלט דער מענש פארשטאנען, אז איהם רינגעלט ארום א פרעמדע וויסטעניס, קאן זיין, אז ער וואלט אין יענער צייט ניט אריבערגעטראגען די שווערקייט פון דעם דאזיגען פעסימיזם און ער וואלט אומגעקומען. די אידעע צו פארלירען דעם „טעסטאמענט", זיך צו דערזעהן אויסער דעם אפמאך מיט די געטער האט אלעמאל ארויסגערופען ביי דעם גייסטיג ניט רייפען מענשען א גרויסען שרעק. אן אפמאך מיט געטער איז אומעגליך, אלס אפמאך פון גלייכע מיט גלייכע. אזא'ן אפמאך איז א פ ה ע נ ג י ג ק י י ט. דערפאר, זיך דערנעהנטערענדיג צו גאט, פאדערענדיג פון איהם עפעס-וואס, דריקט מען אוים דורך אלערליי סימנים ערנידעריגונג און אונטערטעניגקייט, אויסער דעם גיט מען די געטער מתנות, מען צאהלט שטייער, מען ברענגט קרבנות.

פון אנהויב איז די באציהונג צו גאט נאך ווי עס איז איינפאך. צו א שטארקען מענשען געהט מען צו נאך ניט איינגעבויגענערהייד, מען בעט ביי איהם אהן א ציטער אין דער שטימע. אויב ער ענטזאגט איז אפשר מעגליך צו פארפיהרען א געשלעג. לויט דעם פרימיטיווען פארשטאנד פון דעם ווילדען, וואס לעבט

אין חברותא, איז גאָט שטאַרקער פון אַ מענשען, אַזוי, צום ביישפיעל, ווי אַ קראָקאָדיל אָדער אַ טיגער. דער גייסט איז אורשפרינגליך געווען וואַרשיינליך אַ געשטאָרבענער מענש, וואָס איז געווען באַשאָנקען מיט אַ סך איבערמענשליכע אייגענשאַפטען. אויב אפילו עס ענטשטעהט די פאָרשטעלונג וועגען אַנדערע גייסטער, אויסער מענשליכע שאָטענס, ווערען זיי פונדעסטוועגען פאַרשטאַנען אין אַ געגנוג עהנליכען זין. נאָר אָט ענטוויקעלט זיך אַ געזעלשאַפט, עס קומען אויף פיהרער, צולעצט קעניגע. די גייסטער־געזעלשאַפט ווערט אויך דיפערענצירט — און דאָרט קומען אויף גייסטער — קעניגע, געטער אין אייגענטליכען זינען. מעגען זיי אפילו זיין עלטער־פאָטערס פון דער רעגירענדער משפחה — וואַקסט אָבער דער שטח צווישען זיי און דעם קעניג גופא, אַזוי ווי עס וואַקסט דער שטח צווישען דעם קעניג און דער אריסטאָקראַטיע, צווישען דער אריסטאָקראַטיע און דעם פאָלק. דער דאָזיגער מהלך צווישען די העכערע און די נידריגע איז דער נידערטרעכטיגסטער פסיכישער שטריך פון דעם מענשען, דער אָפּשטויסענדסטער פון די סאָציאַל־פסיכישע קראַנקהייטען, וואָס דער מענש האָט איבערגעלעבט.

די קרבנות ווערען קאָלאָסאַל. דער אַלטער גאָט האָט זיך צופרידענגעשטעלט מיט שפּייז פון טיש, דאָס איז געווען דער הונגעריגער שאָטען פון „געשטאָרבענעם ברודער". דער נייער גאָט, אַזוי ווי אַ קעניג, דאַרף טייכען בלוט, העקאַטאָמבען. נאָך מעהר: כדי צו באַווייזען זיין אונטערטעניגקייט, מוז דער מענש מקריב זיין וואָס איז איהם אָם מעהרסטען טייער. נאָר אויף אַזאַ'ן אופן וועט דער אָפּמאַך זיין פעסט. עס ווערען שטענדיג באַנייט פאַרשידענע זעלבסטפּייניגונגען, זעלבסטקאַסטרירונגען, אַלס באַווייז פון זיין איבערגעבענקייט צו גאָט, כדי צו פאַרדינען גאָט'ס חסד. געוויס, ווען דער דאָזיגער שרעקליכער מנהג וואָלט פאַרשפּרייט געוואָרען הינטער די גרעניצען פון די ענגע סעקטען וואָלט עס אומגעבראַכט גאַנצע פעלקער, אָבער די זעלבסטקאַסטרירונג ווערט פאַרביטען אויף מילה. לאַנג האָט געבושעוועט דער מנהג מקריב צו זיין צו

גאָט ערשט־געבאָרענע קינדער, קינדער בכלל. וויפיעל בלוט און טרערען האָט דער מענש ארויסגעריסען פון זיך און פון אַנדערע, כדי אָפּצוהיטען דעם מנהג.

אָבער די בלוטדורשטיגע קעניגע קעניגע און קעניגלאַך לעבען אָפּ זייער צייט. עס וואקסט אויף'ס ניי אַן אריסטאָקראטיש־קאָנסטיטוציאָנעלע אָדער דעמאָקראטישע אָרדענונג. דער מענש רעבעלירט ביסלעכווייז קעגען דער בלוטדורשטיגקייט פון די געטער. ער הויבט אָן לעגען מעהר ווערט אויף זיך, אויף דער ארבייטסקראפט פון צווייטען מענשען און אויף דעם מענשענס וויכטינקייט בכלל. די געטער זיינען געצוואונגען אראָפּצולאָזען פון די כאבאר, וואָס מען גיט זיי און זיי פארבייטען ביסלעכווייז מענשען אויף באראַנעס, באראַנעס אויף קטורת און בלומען. די געטער ווערען וועגעטאריאנער. פון נויט מאכען זיי טוגענד, און די רעפאָרמע שרייבט מען צו צו זיי גופא. אבער אויך דאָ געהט מען אויף צוריק. אין שווערע מינוטען האָבען די קארטאגער חרטה געהאט, פאר וואָס זיי האָבען געשפייזט זייערע געטער מיט קינדער־פלייש פון זייערע קנעכט, און זיי האָבען גענומען שטאָפּען און אָנגעברענטען בויך פון זייער גאָט מולך הונדערטער פון זייערע אייגענע קינדער.

ביי דער מענשהייט איז אָבער געבליבען א איראָנישער אנדענק וועגען דעם, ווי אזוי זי פלעגט אָפּנארען די געטער, מיר געפינען וועגען דעם אין פארשידענע פאנטאסטישע ערצעהלונגען. פריהער, בעת מען פלעגט בויען וויכטיגע בנינים פלעגט מען באנייען די אָפּמאכען מיט די געטער דורך מענשליכע קרבנות. דערנאָך האָט מען באשלאָסען, אז פאר גאָט וועט אויך זיין גענוג א בהמה אָדער א חיה. און די בנינים, בריקען, טהורעמס און קאנאלען זיינען דורך דעם ניט געוואָרען ערגער.

די כינעזער און עגיפּטיאנער זיינען געגאנגען נאָך ווייטער. די ערשטע זיינען מקריב צו גאָט מענשען... פון פאפיר; די צווייטע פלעגען אַלע זייערע טייערסטע מתנות פאר די געטער אויסמאָלען אויף די ווענט פון די טעמפּלען און טרונעס. אזוי האָט זיך דער מענש באפרייט פון דעם שווערען שטייער צו די

געטער, אָבער דעם געדאַנק גופא וועגען אָפּמאַך האָט ער עקשנות'דיג געהיט. און ביז היינטיגען טאָג זאָגט מען נאָך צו צו שטעלען ליכט פאַר די הייליגע און פאַר גאָט, און מען רויכערט ווייררויך. קרבנות צו די געטער, קרבנות צו די פריסטער — דאָס זיינען אַלץ קרבנות, וואָס דער מענש ברייננגט צו דער אילוזיע, וועלכע איז איהם טייער און נויטיג אויף די ערשטע שטופען, מעגליכקייטען פון אַן אָפּמאַך מיט די אַלמעכטיגע ווילענס, וואָס הערשען איבער דער נאַטור.

אָבער די ערשטע רעליגיעזע פאָרמע (די טעאָלאָגיע) דיענט דער מענשהייט גאַנץ גוט ניט נאָר מיט דער דאָזיגער אילוזיע. הגם אויך פאַר איהרע אַנדערע גוטע דיענסטען באַצאָהלט מען זעהר טייער.

די טעאָריע, וואָס פיהרט אַרויס די גאַנצע רעליגיע פון דעם גלויבען אין די נשמות פון די געשטאָרבענע און פון דער פאַרעהרונג פון די עלטער־פאַטערס, שטעלט זיך מיר פאָר איינזייטיג. לויט ליפּערט'ן קומט אויס למשל, אַז דעם קראָקאָדיל האָט מען פאַר־עהרט דערפאַר, וואָס ער האָט פאַרצעהרט די טויטע קערפּער און ער איז אויף אַזאַ'ן אופן געווען אַ לעבעדיגער קבר. לויט דעם באַמיהט ער זיך אויפצובויען דעם גאַנצען אַרט פאַרעהרונג פון חיות, מאַכענדיג צו גאָרנישט די ווערדע פון די דאָזיגע חיות אַלס געפעהרליכע אָדער ניצליכע קרעפטען. לויט ליפּערט'ן ווערט די זון פאַרעהרט נאָר דערפאַר, וואָס עס איז ענטשטאַנען אַ פאָרשטע־לונג וועגען דעם, אַז די נשמות פון די עלטער־פאַטערס וואַנדערן איבער אויף דער זון. קענטיג, אַז דאָס איז אַרויסגעדרונגען מיט געוואַלט. דאָך לייקענט דאָס אָבער ניט אָפּ דעם פאַקט, אַז די פאַרעהרונג פון די גייסטער פון די עלטער־פאַטערס האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף דעם פּרימיטיווען רעליגיעזען באַוואוסט־זיין. דער גייסט פון אַ מענשען, באַזונדערס פון די באַדייטענדע מענשען, פון אַ מענשען, וואָס האָט געהאַט מאַכט, האָט געקאָנט

א סך שאדען אָדער העלפען. די רעכטען פון אזא מענשען טאָר מען ניט פארגעסען, מען טאָר איהם ניט איבערלאָזען נאָך׳ן טויט אָהן שפייז און אָהן תפילות, מען טאָר אויך ניט עובר זיין זייגע געבאָטען. די אַלטע לייט זיינען אומעטום די היטער פון די מנהגים און געוואוינהייטען, פון דער לעבעדיגער טראַדיציע פון שבט. דאָס איבערגעבען פון דער ערפאהרונג פון דער משפחה, די התחלות פון דער טעכניק און דער היגיענע, האָט געווים געהאט א גרויסע באַדייטונג, באַזונדערס דאן, ווען מ׳האָט עס ניט געקאָנט איבערגעבען שריפטליך. די געשטאָרבענע זקנים זיינען געבליבען פאַנטאַסטישע היטער פון מנהג, און די אייגענשאַפטען פון גייסט, דער אַל־זייענדער, אומזיכטבאַרער, אָבער מעכטיגער מאַכט זיי נאָך פאַר מעהר שרעקליכע גייסטער פון לעבענס ערפאַהרונג, פון פרימיטיווען געזעץ, ווי זיי זיינען געווען ביים לעבען.

אורשפרינגליך איז דער מנהג באַפעהלענד, קאַטעגאָריש, ווי דער אינסטינקט, הגם ער איז ניט איינגעבאָרען. דער מנהג איז אין אָנהויב עפּעס אזוי ווי אַ אינסטינקט פון דער משפחה אָדער שבט, וועלכער באַפעהלט קאַטעגאָריש די אינדיווידוען, די איינצעלנע, מיט דער שטימע פון די עלטסטע, פון די אויבערשטע. רעליגיע וויזט ארויס גרויס הילף צו דער קראַפט פון דער טראַדיציע, ווארום א דאנק דער רעליגיע ווערט די טראַדיציע הייליג, געהיימניספול: זי לערנט, אַז זי ווערט באוואכט פון יענע גייסטער, וואָס אויסער׳ן אָפּמאַך מיט זיי איז דער מענש פאַר׳משפט אומצוקומען.

די שלעכטע זייט פון דער דאָזיגער ערשיינונג וואַרפט זיך אין די אויגען. אויב די טראַדיציע העלפט, און אלץ, וואָס באַפעסטיגט זי — איז נוצליך, שמידט זי אָבער איין פון דער צווייטער זייט די נייע לעבעדיגע קרעפטען. אויף די נידריגע ענטוויקלונגס־שטופען איז די רעליגיעז־פאַרגליווערטע טראַדיציע אזוי ווי אַ אינסטינקט, וואָס איז נויטיג פאַר דער שטאַנדהאַפטיגקייט פון דער געמיינדע, פון דער חברותא; זי איז אָבער א שטערונג אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג, זי שטערט די באַוועגליכקייט, וואָס ווערט ערוואָרבען צוזאַמען מיט דער סאָציאַלער דיפערענצירונג,

און דער מענשהייט קומט אויס צו פיהרען א שווערען קאַמף מיט דער ירושה פון די פאָטערס: דער טויטער שטיצט אין אָנהויב — דערנאָך כאַפּט ער אַריין און האַלט דעם לעבעדיגען מיט זיין שטאַרקער האַנד פון א סקעלעט.

אָבער אויך דאָ באַאָבאַכטען מיר א אינטערעסאַנטע ערשיינונג, וועלכע מיר האָבען באַמערקט אין דער ענטוויקלונג פון ברייגנען קרבנות. די לעבעדיגע באַדערפעניסען צווינגען צו נייע ארבייטס־מעטאָדען, מנהגים, קליידער און שפּייז, אָבער דער מענש האָט מורא איינצורייסען מיט די געטער, צו ברעכען זיין אָפּמאַך מיט זיי. היט ער אָפּ דאָס אַלטע אין זיינע ווענדונגען צום גייסט און ער ערקלערט דאָס אַלטע פאַר הייליג. די אַלטע צערעמאָניעס בנוגע די געטער מוזען אָפּגעהיט ווערען און אַלע פעלקער זיינען מקריב צו די געטער שפּייז, וואָס מ'האָט שוין לאַנג אויפגעהערט צו געברויכען. די עגיפּטיאַנער האָבען שטריינג פאַרבאָטען מקבר צו זיין די טויטע אין ניי־מאָדנע קליידער; ביים ברייגנען קרבנות האָט מען געברויכט שטיינערנע מעסערס א. ז. וו. און נאָך היינט טראָגט דער רוסישער פּריסטער אויף דער גאַס און באַזונדערס אין קירך ביזאַנטישע הויף־קליידער, מיינענדיג, אַז אַזעלכע קליידער געפעלען גאָט בעסער, ווי די היינט־מאָדישע. אויפ'ן היממעל איז מען קאָנסערוואַטיוו בנוגע צו די קליידער, ווי בנוגע צו דער שפּראַך. דאָרט רעדט מען נאָר אויף טויטע שפּראַכען. ניט אַלע מאָל פלעגט זיך איינגעבען גליקליך אַרומצוגעהן די ריטואַלע פאָרשריפטען, וואָס זיינען גרייט אַרומצוכאַפּען יעדען שריט פון דעם מענשען. עס פלעגט פאָרקומען א קאַמף, א שווערער, בלוטיגער קאַמף. די רעפאָרמער קומען אום, און ווען זיי זיגען ניט — ווערט די גאַנצע נאַציאָן פאַרגליווערט און פוילט אינעווייניג, ביז וואַנען זי ווערט ניט באַזיעגט פון דער שכנות'דיגער נאַציאָן, וואָס האָט זי אַריבערגעוואַקסען.

שוין אויף די ערשטע שטופען פון דער מענשליכער ערפאַהרונג זיינען מעגליך קאָנפליקטען צווישען קהל און די אינסטינקטען פון יחיד. וואָס ווייטער די געזעלשאַפט דיפערענצירט זיך אַלץ

מעהר פארגרעסערט זיך די דאָזיגע מעגליכקייט. דאָס געזעץ איז קודם כל דער אויסדרוק פון דער צענטער־שטרעבענדער קראפט, פון די אינטערעסען פון קהל. ס'איז קיין צווייפעל ניטאָ אין דעם, אז א קהל, א געמיינדע מיט אַם מעהרסטען פ א ר נ י נ פ ט י נ ע געזעצען, ס'הייסט וואָס אָרגאַניזירט אַם מעהרסטען צוועקמעסיג ביי די געגעבענווערטיגע באַדינגונגען איהר איגעריך לעבען, א געמיינדע, וואו אבסאָלוטע געהאָרכזאַמקייט איז אַן אָלגעמיינער כלל, איז אַם מעהרסטען שטאַרק אויך אין קאַמף מיט איהרע שונאים. די געזעלשאַפטליכע מיינונג, די אזוי גערופענע מאָראַל, דיענט אַלס צוגאָב צום געזעץ. נאָר דאָס, וואָס גיט איהם צו א באַזונדערע מאַכט אין קאַמף מיט דעם שטרעבען פון יחיד צו צושטערען די אינטערעסען פון צווייטען אָדער פון דער גאַנצער געמיינדע צוליעב זיין אייגענער הנאה אָדער פאָרצוג, — איז די רעליגיעזע סאַנקציע. די געטער, די היטער פון די אָפּמאַכען, שטעהען אומזיכטבאַר אויף דער אייביגער וואַך.

דער אַלזעהענדער זיצט אויף'ן זיבעטען הימעל און וואַרפט א נידערשלאָגענדען בליץ אין דעם פארשווערער פון די שבועות. דער טיעף איינגעוואָרצעלטער שרעק פאַר דער נאַטור און איהרע קרעפ־טען שטעלט זיך אויף אַזאַ'ן אופן אין פּאָליציייאישער דיענסט, — דורך דעם, וואָס די נאַטור ערשיינונגען ווערען אויסגעטייטשט אויף א מאָראַל־לעגענדאַרישען אופן. די זון איז אַלזעהענד, די שטערען זיינען אויגען, די בליצען זיינען נידערשלאַגענד — דאָס אַלץ זיינען עדות און ריכטער, אזוי ווי די מענגען גייסטער, וואָס שוועבען אַרום די לעבעדיגע מענשען.

בעת די געזעלשאַפט צופאַלט אויף קלאַסען — ווערען די געזעצען אָפּענבאַר אומגערעכט. זייער חכמה באַשטעהט שוין ניט מעהר נאָר אין א צוועקמעסיגער אָרגאַניזאַציע פון ארבייט, הייראַט, מילי־טערישער זעלבסטפאַרטיידיגונג, זי מוז אויך, אייף ווי ווייט עס איז מעגליך ניט גרינגשעצענדיג די דאָזיגע ציעלען, פאַרזיכערען, אַז די העכערע קלאַסען זאָלען קאָנען אומבאַשטראַפט און וואָס מעהר עקספּלואַטירען די נידריגע קלאַסען. רעליגיע שטעלט זיך אין א

גרויסען רוב פעלען (הגם, ווי מיר וועלען זעהן, ניט אַלעמאָל) אויף דער זייט פון דעם געזעץ, מעג זיין דאָס געזעץ אָפענבאַר אַ קלאַסען־געזעץ. די געטער ווערען די געטער פון די הארען. אָדער זיי פאַראַכטען דעם פּראָסטען מענשען און דעם קנעכט און באַשטראַפען איהם פאַר זיינע קליינע זינד מיט דער זעלביגער קאַלטער גרויזאַמקייט, וואָס דאָס געזעץ, אָדער זיי פאַרהערליכען די אונטערטעניגקייט און געהאָרכזאַמקייט פון קנעכט, ווי אַ טוגענד, צוזאָגענדיג דערפאַר אַ פאַרגעלטיגונג אויף יענער וועלט. צוזאַמענלייטענדיג אַ קלאַסען געזעלשאַפט, ווערענדיג דער אונטערהאַלט פון די הערשענדע, — ווערט רעליגיע אַ קאָנטר־רעוואָלוציאָנערע קראַפט וואָס איז אַמאָל פאַרדערבליך פאַר דער געזעלשאַפט. „ווי אַזוי וועל איך דאָך אויפהויבען די האַנד אויפ׳ן האַר, שטעהט דען ניט הינטער איהם דער שיינענדיגער מאַרדוק, דער פאַטער פון זיינע פאַטערס, און מיט איהם אַלע מלאכים“, אַזוי דענקט דער באַבילאָנישער פּראָכטער מענש, צוגעבענדיג צו די ווירקליכע קייטען נאָך אַ צוגעטראַכטע, וועלכע פאַראַליזירט איהם מעהר פון אַלע. „ווי אַזוי וועל איך דאָס אויפהויבען די האַנד אויפ׳ן האַר, איז דען דאָס ניט דער רצון פון גאָט, אַז ער זאָל הערשען און איך זאָל זיין אונטערטעניג?“

אַזוי דענקט דער קנעכט־קריסט.

אָבער ניט אַלע מאָל איז רעליגיע קאָנטר־רעוואָלוציאָנער. די רעבעלירענדע קנעכט קאָנען האָבען זייער אייגענעם גאָט. זיי קאָן זיך ענטפּלעקט דער גאָט פון זייער היימאַט, אויב זיי זיינען אַ פאַרשקלאַפטער שבט, אָדער אַ וועלכע איז גאָטהייט, באַזונדערס, וואָס ווערט פאַרעהרט פון די נידריגע פאָלקס־שיכטען. אַ דאַנק דער באַזונדערער צוזאַמענשטרעמונג פון אומשטענדען — איז דער אידישער גאָט — יעהאָווא־צבאות לאַנג געווען לויט פּאָרצוג אַ גאָט פון די רעבעלירענדע נידריגע קלאַסען אין אַלע רעליגיעז־אָפּגעפאַרבטע אייראָפּעאישע רעוואָלוציעס. אפילו אין די פראַנצויזישע רעוואָלוציעס (אין דער גרויסער און אין די שפּעטערדיגע) און אין דער איטאַליענישער רעוואָלוציע — האָט יעהאָווא, אַביסעל איבער־

געארבייט פון זיינע נייסטע נביאים רוססאָ און מאדזיני — פרוּ־בירט זיך שטעלען בראש פון רעוואָלוציאָנערען פאָלק. ס'איז שווער צו צווייפלען אין דעם, אז דער אויסגעשריי „מיט אונז איז גאָט!“ איז געווען אַ באַגייסטערנדער, פאָלגליך האָט ער פאַר־שטארקט דעם אָנדראנג פון בונט. פונדעסטוועגן אפילו דער סאַמע רעוואָלוציאָנערסטער גאָט, ווי מיר וועלען ווייטער זעהן, טראָגט מיט זיך זיינע גרויסע אומגליקען.

דער פריסטער.

איינער פון די רעזולטאטען פון דער געזעלשאפטליכער דיפע־רענציירונג (אין אָנהויב די צוטיילונג פון דער ארבייט און שפּעטער דאָס צופאַלען אויף קלאַסען) איז די ערשיינונג פון פריסטער אלס זעלבסטשטענדיגע פיגור.

דער פריסטער נעמט אויף זיך דעם פאַרקעהר מיט די געטער, די פאַרמיטלונג צווישען זיי און די מענשען. ער פאַרשטעהט ווי אזוי איבערצוגעבען די געטער די מענשליכע געבעטען לויט דער געהעריגער פאָרמע. דאָס איז ניט מעגליך פאַר דעם אומוויסענדען מענשען, מחמת די געטער פאַרשטעהען, אָדער פאַרנעמען גערן נאָר די אַלטע שפּראַך, דעם לשון פון די עלטער פאַטערס, אָדער די עלטער פאַטערס פון די קעניגע. דער פריסטער פאַרשטעהט אויך ווי אזוי מקריב צו זיין א קרבן אויף א געהעריגען אופן. די דינים פון תפילה, קרבנות, באַשווערונגען און אנדערע צערעמאָניעס ביל־דען א קאָמפּליצירטען קורס פון מאגיזם, ס'הייסט פון א דירעקטער ווירקונג אויף די געטער (די ווילענס, וואָס הערשען איבער דער נאַטור). אָהן גלויבען אין מאגיזם וואָלט דער מענש זיך געפיהלט שרעקליך הילפלאָז.

דער מאַג, דער כשוף־מאַכער האָט אַלע מאָל הונדערטער מיט־לען אויף אַרויסצודרעהען זיך פון פאַראנטוואָרטליכקייט אויב זיינע מאַניפּולאַציעס זיינען ניט געראָטען. דערפאַר אָבער בעת איהם גילט אָפּ — קאָן ער ווערען א בעל מופת.

נאָר אין סאמע אָנהויב האַלטען די פריסטער אין זייערע הענד ניט נאָר די מאגישע ערפאַהרונג פון שבט, נאָר אויך זיין ראַציאָנעלע היגיענע און מעדיצין, וואָס איז האַלב צומישט מיט מאגיזם, און

אפט אויך די גאנצע יונגע וויסענשאפט. אויף אזא'ן אופן איז דער פריסטער — דער געלעהרטער אינטעליגענט פון דער אלטער צייט. די הויפט ראָלע פון דעם פריסטער אין עגיפטען, אינדיען, פערסיען — איז די ראָלע פון א געלעהרטען, וואָס זיין וויסען ווערט פונדעסטוועגען געהאלטען אין א קארפּאראטיווער געהיימניס, וואָס איז צומישט מיט אבערגלויבישע צערעמאָניעס, לעגענדען, דאָגמאַ־טען און איז פארהייליגט מיט א באזונדערען אָרעאָל פון איבער־פארנינפטיגקייט.

דער פריסטער לערנט זיך פריה אוים צו ציהען נוצען פון זיין פּאָרציגליכער לאגע, ער ערציהט דעם מענשען אין א גייסט וואָס זאָל ענטשפּרעכען די אינטערעסען פון זיין קאסטע. בעת די פריסטער־קאסטע ענטוויקעלט זיך, איהר אינטעלעקט שפּרייט זיך פאנאנדער, די ערפאהרונג וואקסט — דאן פארלירט דער פריסטער אליין די פרומע מורא פאר דער טראדיציע. ער רייסט ניט איבער מיט איהר נאָר דערפאר, ווייל ער וויל בשום אופן ניט ערשיטערן זיין אטאריטעט, וואָס איז אין משך פון הונדערטער יאָהרען איינ־געוואָרצעלט געוואָרען אין די מוחות. אָבער ער אליין לייגט אריין אין די דאָגמען, אין די לעגענדען און אין די צערעמאָניעס א נייעם אינהאלט, וועלכער קומט צורעכט מיט די ווידערשפּרוכען, וואָס ער באמערקט און ענטפּערט מעהר אויף די קענטניסען, וואָס ער האָט ערוואָרבען, אויף די געדאנקען, וואָס האָבען זיך אויסקריסטאליזירט אין זיין שכל. אזוי ענטוויקלען די פריסטער א געהיימע דאָקטרין, א געהיימע לעהרע, וואו די קליידער פון די אלטע זאגעס און לעגענדען באהאלטען נייע ווארהייטען.

דאָס געהיימע וויסען, די געהיימע לעהרע רייסט אמאָל דורך איהר הייטעל, עפענט אויף די פארשלאָסענע טירען און געהט ארוים אויף די גאסען פון די שטעדט און אויף די גרויסע וועגען מיט נייע דרשות, מיט א נייער תורה. אָבער אזעלכע פארזעטעטער רעפאָרמער האָבען ניט אלע מאָל ערפאָלג. דאָס אלטע פריסטערטום הויבט זיך אויף קעגען זיי, ווי קעגען פארזעטער, און די ניט הייליגע

זיינען אָפּט צו ווענינ צוגענרייט אויף צו באַגרייפֿען די נייע וואר־ הייטען.

אָבער דער פּריסטער, מעג ער אפּילו דערגעהן צו נייע אמת׳ן זאָגט ער זיך נ׳ט אָפּ פון אַלטען סדר, ער באַרוהיגט זיין געוויסען דערמיט, וואָס צוליעב פּאָליטישע אָדער אייגעננוציגע נויטוועגדיג־ קייטען דאַרף מען האַלטען דאָס פּאָלק אין חשך פון אבערגלויבען און אומוויסענהייט, אָדער ער פארזיכערט זיך אויפ׳ן מאַניער פון אַ גרויס אינקוויזיטאָר, אַז אבערגלויבען איז די איינציגע צוגענגליכע גייסטינגע שפּייז פאַר די פּראָסטע מענשען, אַז דער אמת ווערט פון זיי באַהאַלטען לטובה פון זיי גופא.

דער עזאָטעריזם, ס׳הייסט די באַהאַלטענע לעהרע פון די פּריסטער, קאָן דערגעהן צום פרייידענקען, אַטעאיזם און גאָט־לעס־ טעלונג. אָבער דער פּריסטער אַנערקענט נאָך אַלץ די מעגליכקייט פון זיין סאָציאַלער מיסיע: צו שטיצען די אָרדענונג, ביי וועלכער די אַריסטאָקראַטיע און דאָס פּריסטערטום גופא עקספּלואַטירען אומבאַשטראָפט די ארבייטער מאַסען. דאָס פּריסטערטום איז אַ וואָפּע אין די הענד פון דער קירך, וואָס טרייבט פּאָליטיק. „דער גאַנצער תוך פון אונזער נאַציאָנאַלער רעליגיע" — האָט געשריבען רעסקין! — „באַשטעהט אין דער אויספיהרונג פון די רעליגיעזע צע־ רעמאָניעס און אין דעם אונטעררינכט פון איינשלעפערענדע וואר־ הייטען, אויב ניט פון אַן אָפענעם ליגען, וואָס האַלטען די פּאָלקס מאַסען אין שווארצער ארבייט, בעת מיר לעבען אין פאַרגניגען".

די רעגירונגען און די לייטענדע קלאַסען, הגם שוין לאַנג, אַז זיי גלויבען אַליין ניט, דאָך שעצען זיי דעם פּריסטער פאַר די דאָזיגע דינסטען און באַשליסען זיך ניט איננאַנצען ארויסצוטרע־ טען קעגען „די איינשלעפערענדע וואַרהייטען". דאַכט זיך, אַז קיינעם האָסען ניט די פּריסטער אַזוי שטאַרק, ווי די צוויי פריי־ דענקענדע פּראַנצויזען — וואָלטער און רענאַן. אין די אויגען פון די רעכטגלויביגע זיינען די דאָזיגע צוויי דיענער פון דעם אַנטי־

קריסט. אָבער אָפּלייקענענדיג דעם סאַמע תוך פון דער קריסטלי־
כער רעליגיע, האָבען זיי ביידע זי געשטיצט אלס טריאומפירענדען
סאָציאַלען אינסטינקט.

וואָלטער זאָגט וועגען דעם: „די אמת׳ע און הויפּט אורזאַך,
פאַר וואָס דאָס גלויבען אין גאָט איז נויטיג, באַשטעהט, נאָך מיין
מיינונג, אין יענער איבערצייגונג, אז פאַר׳ן אַלגעמיינעם גליק איז
נויטיגט א גאָט, וואָס באַלוינט און באַשטראָפט. אָהן אזא גאָט וואָל־
טען מיר געבליבען אין אומגליקען אָהן האָפנונג, אין זינד אָהן געווי־
סענסביסען. ווער עס אנערקענט, אז דאָס גלויבען אין גאָט האַלט
איין כאָטש עטליכע מענשען פון פאַרברעכען, דער אנערקענט אז
דאָס דאָזיגע גלויבען דאַרף אָנגענומען ווערען פון דער גאַנצער
מענשהייט".

דערצו וועלען מיר נאָך אויך מוסיף זיין אָט די ווערטער פון
דעם גרויסען פריידענקער: „דאָס פאָלק איז אלע מאָל גראָב און
טעמפּ; דאָס זיינען אָקסען, וואָס דאַרפען א יאָך, אַן אָנטרייבער
און פאַשע... מיר דאכט זיך, אז עס איז נויטיג, אז ס׳זאָלען זיין
אומוויסענדע מענשען. ווען איהר וואָלט געווען אזא גוטבאַזיצער,
ווי איך, וואָלט איהר איינגעשטימט מיט מיין דאָזיגער שטעלונג:
ווען דער המון הויבט אָן אורטיילען — איז אלץ פאַרלאָרען".

און אָט איז די מיינונג פון דעם צוקער־זיסען רענאַן, פון אזא
הייסען פאַרטיידיגער פון דער פרייהייט פון וויסענשאַפטליכען גע־
דאַנק, וואָס ער האָט אויסגעדריקט אין דער הקדמה צו זיין בוך
„די אַפּאָסטעלס": „לאָמיר זיך באַנוצען מיט דער פרייהייט פון
גאָט׳ס זיהן, נאָר לאָמיר זיך אויסהיטען אַנטייל צו נעמען אין יענער
דערנידערונג פון טוגענד, מיט וועלכער עס וואָלט געדראָהט אונזער
געזעלשאַפט, ווען דאָס קריסטענטום וואָלט אָפּגע־
שוואַכט געוואָרען. מיט וואָס זאָל מען פאַרבייטען
אַזעלכע שוהלען פון ערנסטקייט און פרומקייט, ווי סאַן־
סולפּיס, אַזעלכע וואָלטעטיגע ברודערשאַפטען, ווי די באַרעמהער־

ציגע שוועסטער? ווי זאָל מען זיך ניט דערשרעקן פאַר די קליינליכקייטען און פאַר ענגקייטען פון דעם מענשען׳ס האַרץ, וואָס זיינען גרייט צו פאַרפלייצען די וועלט?, וויסענשאַפטליך געהען מיר זיך פאַנאַנדער מיט די פאַרטיידיגער פון דער פאָזיטיווער רעליגיע, אָבער מיט׳ן האַרצען זיינען מיר מיט זיי״.

מ׳קאָן נאָר זאָגען, אַז וואָלטער איז אויפריכטיגער, רעגאַן — געשיקליכער. אויב דאָס פּריסטערטום איז נאָך איצט אויך שטאַרק, איז דאָס בשום אופן ניט מיט זיינע פאָזיטיווע דינסטען צו דער מענשהייט, — ווי דאָס איז געווען אַמאָל, — נאָר אויסשליסליך מיט דעם, וואָס ער דינט דעם העכערען קלאַס פון דער געזעלשאַפט.

די אַזוי גערופענע פאָזיטיווע רעליגיע איז איצט ניט קיין אַנדער זאַך, ווי אַ געצייג צו פאַרשקלאַפען, און די קירכען — אָרגאַניזאַציעס פון פאַרשקלאַפונג. ניט ערלויבענדיג מיט׳ן אַנטי־קלעריקאַליזם צו פאַרבייטען אונזער ברייטען סאָציאַלען קאַמף, דאַרפען מיר, סאָציאַל דעמאָקראַטען, פונדעסטוועגען אויף איין מינוט ניט פאַרגעסען, אַז דער פּריסטער — איז אַ אומערביטליכער און סעריעזער שונא פון פּראָלעטאַריאַט, און פאָלגליך פון דער גאַנצער מענשהייט, אַ שונא, וואָס האָט אַפילו ניט די רעכטפערטיגונג פון דעם בורזשוא, פון דעם קאַפּיטאַליסט, וואָס איז נאָך דאָך נויטיג פאַר׳ן סאָציאַליזם, ווי אַ קראַפט, וואָס גרייט איהם צו דעם באָדען. די היסטאָרישע ראָלע פון פּריסטער איז שוין פון לאַנג אָן אינגאַנצען אַ שעדליכע.

דער נביא.

דער אפּמאַך מיט געטער אָדער מיט גאָט — איז דער יסוד פון דעם לעבען פון מענשליכע געזעלשאַפטען פון דעם אַלט־רעליגיעזען טיפּ. די גאַנצע וועלט ווערט באַטראַכט, ווי אַ געזעלשאַפט און דערפאַר ווערט שרעקליך געשעצט די פאַרבינדונג מיט די סאַמע שטאַרקע עלעמענטען פון דער וועלט־געזעלשאַפט — מיט די הער־שער פון די נאַטור־קרעפטען. געזעצען און מנהגים ווערען באַ־לויכטען ניט נאָר מיט אַן אַפּמאַך צווישען מענשען, נאָר אויך מיט אַן אַפּמאַך, מיט אַ „טעסטאַמענט" פון מענשען מיט גאָטהייטען. רעליגיע פלעגט זיך דורך מיט'ן רעאַלען לעבען אומצערייסבאַר. ווען די געזעלשאַפט ענטוויקעלט זיך, ווען אין איהרע טיפען ווערט צייטיג אַ איבערקערעניס, ווען זי צופאַלט אויף פיינדליכע קלאַסען — מוז דאָס אַלעס נויטווענדיגערהייד זיך אָפּשפּיגלען אויפ'ן געביט פון רעליגיע, אָננעמען אַ רעליגיעזען קאָליר.

די אויסדריקער פון די קעמפּענדע טענדענצען אין די געזעל־שאַפטען פון אַ וועלטליכען כאַראַקטער זיינען די רעדנער, די פּובליציסטען. אין רעליגיעזע געזעלשאַפטען רופען זיי זיך נביאים.

דער נביא פאָדערט צו רעווידירען דעם אַפּמאַך מיט גאָט און דאָס מיינט אַלע מאָל צו רעווידירען אויך די סאָציאַלע פאַרהעלט־ניסען. אין נביא דריקט זיך אויס אַ נייער באַגריף פון גערעכטיג־קייט ווענגען דער נאַטור און וועגען דער געזעלשאַפט פון די נייע, אָדער פון די אויסגעוואַקסענע און שטאַרק געוואָרענע עלעמענטען פון דער געזעלשאַפט. אָבער די נביאים ווענדען זיך געוועהנליך צו דער פאַרגאַנגענהייט, זיי רופען אָן זייערע רעפאָרמען אַ ריקצוג צום אור־אַלטען אמת, און די לעהרען און זיטען, וואָס זיינען לויט

זייער מיינונג שעדליך, באַמיהען זיי זיך דאַרצושטעלען זיי אַלס פאַרדערבליכע נייע איינפיהרונגען.

נאָר אויף העכערערע שטופען פון דער געזעלשאַפטליכער ענט־וויקלונג פאַרלירט די טראַדיציע איהר צויבער און די נביאים הויבען אָן אָנערקענען די נייקייט פון זייערע וואַרהייטען און ריידען וועגען א נ י י ע ם טעסטאַמענט. אָבער אויך דאָ ווערט זאָרגזאַם איינ־געשטעלט א פאַרבינדונג מיט דער פאַרגאַנגענהייט. קריסטוס האָט געזאָגט, אַז ער איז געקומען אויספיהרען, און ניט צושטערען דאָס געזעץ פון אַלטען טעסטאַמענט. מאַהאַמעד האָט זיך געשטיצט אויף משה'ן און אויף קריסטוס'ן. „דער אייביגער עוואַנגעליום פון הייליגען גייסט“ וואָס איז ענטשטאַנען אין 13־טען יאָהרהונדערט, האָט זיך אויך געשטיצט אויף זיי, הגם ער האָט פּרעטענדירט אויף דער ראָלע פון א דריטען, סאַמע נייסטען טעסטאַמענט.

אין משך פון א לאַנגער צייט האָט די פּובליציסטיק געהאַט די פאָרמע פון נביאות אין דער קריסטליכער וועלט. דערביי איז די נביאות צופאַלען אויף צוויי טיפען: די אמת'ע און די עפּיגראַ־פישע.

די נביאים זיינען ניט געווען פאַר־זאָגער אין אייגענטליכען זינען, זיי זיינען געווען פאַר־זאָגער אין דעם אייגענעם גייסט, ווי די היינטיגע פּובליציסטען און סאָציאָלאָגען. לויט ווי דאַרמשטעטער דעפינירט דעם אופן פון נביאות, קאָן ער אויך אָנגעווענדעט ווערען צו קאָנדאָרסע, סען־סימאָן און מאַרקס. אָט וואָס דאַרמשטעטער זאָגט:

„דער נביא זעהט די צוקונפט אין איהרע סאַמע אַלגעמיינע שטריכען, ווייל, באַשאַפענדיג זיך א באַוואוסטען פילאָזאָפישען באַגריף פון דער געשיכטע, ווייס ער באַשטימט די שיקזאַלען פון זיין פאָלק, נעמענדיג אין אַנבאַטראַכט דעם וועג אויף וועלכען דאָס פאָלק טרעט אַרויף. דער אַלגעמיינער גאַנג פון פאַקטען און אידעען מיט זייערע נויטיגע דערוואַרטעטע רעזולטאַטען — דאָס איז דאָס איינ־ציגע, וואָס איהם אינטערעסירט: א איינצעלהייט, א קאָנקרעטער

פאקט, פליהט נאטירליך אוועק פון איהם; זיי פארצוזאגען לאזט ער איבער פאר די שארלאטאנעס".

נאר אמאל באגעגענען מיר אין די ביכער פון די נביאים אויסערגעוועהנליך אויספיהרליכע פארזאגונגען: דאס איז א סימן, אז דאס דאזיגע בוך אדער יענער ארט אין'ם בוך זיינען אנגעשריבען געווארען „פאסט פאקטום", נאר כדי צו באקרעפטיגען די פובליציסטישע אידעען, זיינען זיי באלויכטען מיט דעם ארעאל פון נבואה, און אמאל אויך מיט א וועלכען עס איז פארצייטיגען און גרויסען נאמען פון א נביא. די גרויסע נביאים שטעהען אלע מאל אויף די גרעניצען צווישען דעם קאכעדיגען סאציאלען קאמף. זיי גיבען איהם א לאזונג, זיי גענעראליזירען איהם, פאראלגעמיינערען איהם, מיט אן אדלער בליק קוקען זיי אריין אין דער צוקונפט, זיי טאדלען די שונאים פון זייער אידעע, זיי טרייסטען די אנהענגער.

צוויי אורזאכען מאכען דעם נביא פאר א געהיימניספולע פערזענליכקייט און אויך פאר א פריסטערליכע; ערשטענס, ווי מיר האבען שוין געזאגט, קאן אין א רעליגיעזער געזעלשאפט ניט פארקומען א רעוואלוציע אדער א ברייטע רעפארמע, וועלכע זאל ניט זיין אויך א רעוואלוציע אויפ'ן געביט פון די באציהונגען צו גאט. פאלגליך, מוז דער נביא ריידען אין נאמען פון גאט. סאציאלע, פאליטישע אדער מאראלישע פאדערונגען, וואס ווערען ארויסגעשטעלט ניט ווי פאדערונגען פון א מעכטיגער גאטהייט זיינען אין א רעליגיעזער געזעלשאפט ניט־צולעסיג און קראפטלאז און ווען אזעלכע פאדערונגען קומען אויף באדייט עס אלע מאל, אז די טעאלאגישע יסודות פון דער געזעלשאפט הויבען אן בכלל פאלען.

צווייטענס, פאסט זיך אויף דער נביא פסיכאלאגיש, ער באטראכט זיך פסיכאלאגיש אלס א געציייג פון א העכערען ווילען. א סיסטעמאטישער געדאנק, א נאכפארשונג, — דאס אלץ איז פרעמד דעם מענשען אין זיין קינדהייט און אין זיין יוגענדס אלטער. אין יענער תקופה דענקט ניט דער מענש און שאפט ניט פאעטיש: טרעפונגען, פארגלייכעניסען בליצען אויף פלוצלינג אין זיין קאפ, ער נעמט מיט באגייסטערונג, מיט א גערוועו־אויפשוואונג. ער

רענקט ניט, נאָר ער זעהט גאַנצע רייהען סימבאָלישע געשטאַלטען, ער לערענט ניט, נאָר ער זאָגט אָן, אמאָל זינגט ער. דער צושטאַנד פון א נערוועןֿאויפשטייגונג, פון באַגייסטערונג ביז צו האַלוציאָנאַציעס און אָנפאַלען, דער צושטאַנד פון העל־זעהונג (קלערוואָיענס) — איז העכער פון אַלץ פאַר דעם נביא: ווי מיט א בליץ ווערט באַלויכטען פאַר איהם אין דער דאָזינער צייט דאָס, וואָס האָט זיך לאַנגזאם געקלערט אין זיין באַוואוסטזיין אין די געוועהנליכע וואָכענטעג. פאָעטען גלויבען נאָך ביז היינט אין באַגייסטערונגען, ווי אין עפּעס א צורוף, עפּעס א געטליכע היימזוכונג — דאָס איז א פאַקט פון זייער אינערליכער ערפאַהרונג. די פובליציסטען פון דער אַלטער געזעלשאַפט — די נביאים — פלעגען אויסגעקליבען ווערען צווישען די פאָעטישע נאַטורען, און ניט צווישען די וויסענשאַפטליכע. א פלעגמאַטיק א געלעהרטער האָט נאָך ניט געקאָנט האָבען קיין באַדייטונג, די היסטעריש־עפּילעפטישע נאַטורען (יעדע באַגייסטערונג איז אַ לייכטע עפּילעפּסיע, בעת דער מאַרך ווערט איבערפולט מיט בלוט) — זיינען געווען די פיהרער פון דער יונגער מענשהייט. באַגייסטערונג איז ניט נאָרמאַל, דאָס איז א דערהויבענע קראַנקהייט; ס'איז קיין וואונדער ניט, וואָס די יונגע מענשהייט האָט שלעכט אונטערגעשיידעט צווישען קראַנקע און באַגייסטערטע.*)

---

*) אַטבאַ, דער זוהן פון דעביאַ, זאָגט צו מאַהאַמעד'ן: „אויב דער גייסט, וואָס באַווייזט זיך דיר, בינדט זיך שטאַרק צו צו דיר און באַהערשט דיר אויף אַזוי פיעל, אַז דו קענסט זיך ניט באַפרייען פון איהם און דאַרום פרוידיגסטו, אריינטראַגענדיג דערמיט צאַנקעריי, — וועלען מיר דיר שיקען ערפאַהרענע ערצטע, מיר וועלען זיי באַצאָהלען און זיי וועלען דיר אויסהיילען".

דאָ זעהט זיך שוין אַרויס אַ געניג קלאָר באַוואוסטזיין, אַז צווישען דעם נביא און דעם קראַנקען איז דאָ עפּעס־וואָס אַלגעמיינס. אַטבא רעכענט, אַז אין דעם נביא, אַזוי ווי אין דעם קראַנקען, זיצט אַ דיבוק, אַ גייסט. נאָר ביי איהם קומט אויס, אַז אין נביא זיצט אַ גוטער גייסט, אין קראַנקען — אַ בייזער גייסט.

די נביאים — די פובליציסטען, לעהרער און רעוואָלוציאָנע־רען, זיינען ארויסגעקומען פון דער סביבה, וואָס איז געשטאַנען קעגען דעם אָפיציעלען פריסטערטום, ווי פאָלקס מענשען, ווי דע־מאָקראַטישע טרעגער פון אמת. די דאָזיגע סביבה איז באשטאַנען פון היסטעריקער, שארלאטאַנעס, היפּנאָטיזארען, טרעפער, וואהר־זאגער און כישוף מאכער, וואָס זיינען מאסענווייז אָדער איינציג־ווייז געגאַנגען פון אָרט צו אָרט. זיי פלעגען נביאות זאָגען אין עקסטאז, אין א באוואוסטלאָזען צושטאנד, פלעגען רעדען רעטזעל־האפט, פלעגען זיך קרימען און דרעהען, פלעגען מאכען אלערליי פאָקוסען אליין ניט קלאָר פארשטעהענדיג, וואו ס'האָבען זיך ביי זיי געענדיגט דער באטרוג און וואו ס'האָט זיך אָנגעהויבען דער אמת. דער פראָסטער המון האָט אויף זיי געקוקט ווי אויף מענשען פון א העכערער מדרגה, פאר וועלכע די סודות זיינען אָפען. די פריסטער האָבען געקוקט קרום אויף די דאָזיגע פארשוינען, וואָס פלעגען פארכאפּען זייערע הכנסות און איינפלוסען. בעת די פאָלקס־מאסען, וואָס פלעגען דערפיהרט ווערען ביז צו פארצווייפלונג אָדער זיי פלעגען דערשפּירען ז י י ע ר ע קרעפטען און זיך שטעלען אונטער זייער א י י ג ע נ ע ר פאָהן קעגען די שפּיצען פון דער געזעלשאפטליכער פיראמידע — קעגען די העכערע קלאסען — האָבען די, וואָס האָבען געהאט נאָט אין הארצען, זיך געשטעלט בראש פון די פאָלקס מאסען, און פון זייער פינסטערער און קלענ־ליכער סביבה האָבען זיך ארויסגערוקט אמת'ע נביאים, פאָליטישע און גייסטיגע פיהרער. ס'פארשטעהט זיך, אז א נביא האָט זיך נעקאָנט פלוצלונג ארויסרוקען אויך פון אן אנדער סביבה, אָבער די פאָעטישע באגייסטערונג און די אלע אנדערע שטריכען האָט ער געמוזט אומבאדינגט באזיצען. פאָעטישער זשעני, איבער־מעסיגע פעהיגקייט צו סינטעזירען, פאראייניגען די וואנדערענדע נייע געפיהלען, אידעען און באגעהרען, משיג זיין די שפּראך פון פאקטען, קאָנען צוגעבען גלאנץ און פייער צו דער נייער לעהרע, וואָס איז אויף אזא'ן אופן דערגרייכט געוואָרען, בלייבט דער גויטיגער צייכען אויך פאר די נביאים פון דער נייער, וועלטליכער געזעל־

שאַפט, איך וויל זאָגען, פאַר די גרויסע פיהרער — רעוואָלוציאָנערען. אָבער ניט גלויבענדיג מעהר, אַז מאַגיזם שטעקט אין סאָציאַלע איבערקעהרעניסען, פאַרשטעהענדיג רעפאָרמען און רעוואָלוציעס, ווי אַקטען פון ארבייט און אַקטיוויטעט, וועלכע, כדי צו האָבען ערפאָלג מוזען זיין געבויט אויף דער ערקענטניס פון די סאָציאַלע קרעפטען און טענדענצען, — שטעלען מיר אַרויס בנוגע צו אונזערע נביאים ניט נאָר די פאָדערונגען פון ליידענשאַפט, ענערגיע, פייער פון ליעבע, אַ געצענדינער־מאַלערישע שפּראַך, פעהיגקייט צו שאַפען לאָזונגען, — מיר פאָדערען נאָך אויך פון זיי געלאַסען נאָכצודענקען, איינגעהאַלטענקייט פון אַן אָביעקטיווען פאָרשער. קאָן זיין פאַראייניגט אין איין פערזאָן דאָס און יענעס? יאָ. מיר האָבען שוין געזעהן אזא וואונדער: אונז האָט געלערענט דער גרעסטער נביא פון דער וועלט — מאַרקס.

די איבערקעהרענים און נביאות באַשרענקט זיך ניט נאָר מיט'ן איבערגעוויכט פון סיסטעמאַטישען פאָרשען און נאַכדענקען איבער דער שטורעמדיגער באַגייסטערונג. די זעלבסט קריטיק פון פיהרער און דער קלאָרער גייסט פון דער נייער מענשהייט ערלויבט ניט צו זעהן אין דעם נייעם נביא אַ געהיימניספולע און איבער־נאַטירליכע ערשיינונג. דער פיהרער, דער זשעני בלייבט געטליך לויט דער שענקייט און הערליכקייט פון זיינע איבערלעבונגען, אָבער מיר ווייסען שוין, אַז ער איז ניט אַ געצייג פון גאָט, נאָר אַ צייטיגע פרוכט פון דער מענשהייט, וואָס איז באַשאַפען געוואָרען דורך לאַנגע אַנשטרענגונגען פון געדאַנקען און געפיהל און דורך דעם גליקליכען צוזאַמענשטוים פון אומשטענדען. בכלל איז דאָס גלויבען אין הויכען ווערט פון דעם אָפּמאַך מיט גאָט אינגאַנצען געפאַלען, די קלאַסען חשבונות, דער קלאַסען־קאַמף און די קלאַסען־איינפאַרשטענדעניסען אין דער געזעלשאַפט, און די אינטערנאַציאָנאַלע אויסער דער געזעלשאַפט טרעטען גראַד אַרויס אָדער אין זייער גאַנצער נאַקעטקייט, אָדער זיי באַהאַלטען זיך אונטער'ן צודעק פון פאַרניגפטיגקייט, צוועקמעסיגקייט, אָביעקטיווער שכל'דיגקייט, אַלגעמיינעם גליק, א. ד. גל.

אָבער די גרויסע איבערקעהרעניסען, וואָס שפּיגלען אָפּ זייערע גרויסע אידעען, און די טרעגער פון די דאָזיגע אידעען — די נביאים, ווי אויך די מאסען, וואָס ווערען פון זיי באַגייסטערט, הערען דערפון ניט אויף צו זיין אַ רעליגיעזע ערשיינונג. וואו זעלבסט־אויפאָפּפערונג אין נאמען פון א גרויסען ציעל ווערט א געוועהנליכע ערשיינונג — דאָרט וועהט אַ רעליגיעזער גייסט איבער די קעפּ פון מענשען, דאָרט הערשט דער גייסט פון מענשליכען מין, די שטרעבונג צו גרויסע ערשאַבערונגען פון דער צוקונפט, דאָרט שמידען זיך צונויף די אינדיווידועז אין א אימפּולס צום צוקינפטיגען גליק און צו פאָלקאָמענהייט, דאָרט מאכט דער מענש אַן אנשטרענגונג צו באַזיעגען זיין באשרענקטקייט און צו באשאַפען אַ גאָט פון זיך און פון זיינע ברידער.

ווי אַן אמת'ער נביא טרעט ארוים לאסאַל, בעת ער זאָגט: „ניטאָ אַזאַ זאַך, וואָס וואָלט געקאָנט ארויפלייגען אויפ'ן שטאנד דעם העכסטען שטעמפּעל פון ווירדיגקייט און זיטליכקייט, ווי דאָס באוואוסטזיין, אַז פאַר איהם איז פאַראויס באשטימט די הערשאפט, אַז ער מוז אויפהויבען דעם פּרינציפּ פון זיין קלאַס אויף איין הויך מיט'ן פּרינציפּ פון זיין יאהר־הונדערט, מאכען זיין אידעע פאַר די לייטענדע אידעע פון זיין געזעלשאפט און אויף אַזאַ'ן אופן איבערבויען די דאָזיגע געזעלשאפט לויט זיין אייגענער געשטאַלט. ארבייטער! די הויכע אַלוועלטליך־היסטאָרישע עהרע פון אייער באשטימונג מוז ארומכאַפּען אַלע אייערע געדאנקען. אייך וועלען שוין מעהר ניט אָנשטעהן ניט די זינד פון די אונטערדריקטע, ניט די פוסטע פארוויילונגען פון די פאראזיטען. איהר זייט א פעלז, אויף וועלכען עס מוז אויפגעשטעלט ווערען די קירך פון דער געגענוואַרטיגער צייט!"

און דער דאָזיגער קאַלטער פּאָזיטיוויסט מאַרקס! לייענט נאָר איבער די שורות פון זיין בריעף צו מעיער'ן, וואָס איז ניט לאַנג צוריק פארעפענטליכט געוואָרען, דעם דאָזיגען זיפץ, וואָס האָט זיך ארויסגעריסען פון אָט דעם נביא'ס הארצען, וואָס איז איבער־

פולט געווען מיט ליעבע: „פאַר וואָס האָב איך אייך ניט געשריבען? ווייל איך בין געשטאַנען אויפ'ן ברעג פון קבר. צוליעב דעם האָב איך זיך געמוזט באַנוצען מיט יעדען מאָמענט פון מיין ארבייטספעהיגקייט, כדי צו פאַרענדיגען די זאך, פאַר וועלכער איך האָב אָפּגעגעבען מיין געזונד, דאָס גליק פון לעבען און מיין הויזגעזינד. זיינען נאָך נויטיג וועלכע עס איז אנדערע ערקלערונגען? איך לאַך פון די אזוי־גערופענע פּראַקטישע מענשען און פון זייער קלוגשאַפט. ווער עס וויל לעבען, ווי אַן אָקס — קאָן געוויס זיך אומקעהרען מיט'ן רוקען צו די יסורים פון דער מענשהייט און זאָרגען וועגען דעם אייגענעם פאַרצוג. איך וואָלט אָבער געהאַלטען פאַר העכסט אומפּראַקטיש צו שטאַרבען, ניט פאַרענדיגענדיג מיין בוך, לכל הפחות, כאָטש אין מאַנוסקריפּט“.

רעליגיעז זיינען יענע מאָמענטען, בעת אַ מענש, אָדער אַ המון, אָדער אַ קלאַס הייבט זיך אויף איבער זיך, כדי צו לעבען אין יאָהרהונדערטע, כדי צו לעבען און צו שטאַרבען אין אַ וועלט פון דער געווינשטער צוקונפט, ווי אַ סאָלדאַט פון דער איינציגער אַרמיי, וואָס וויל די וועלט עראָבערן דורך אַרבייט. עס לעבט זיך איבער אַ גרויסע עפּאָכע, דער פּראָלעטאַריאַט וויקעלט פאַנאַנדער קאָלאָסאַלע רעוואָלוציאָנערע קרעפטען, און די נביאים וועלען קומען פאָרטזעצען יענע לאַנגע שורה פון פאַקלען, וועלכע ציהט זיך פון משה'ן און זאַראַטוסטער'ן, ווי אַ שערענגע, באַלויכטענדיג די באַזונדערע עטאַפּען פון אונזער שווערען וועג און אָנווייזענדיג פון ווייטען דעם הערליכען רעגעבויגען, דעם טויער אין קעניגרייך פון שכל, גערעכטיגקייט און שעהנקייט. וואָסער שפּראַך דער נביא זאָל ניט האָבען, זיין אָבערגלויבעריי, זיינע טעות'ן — ברענגט זיי אַלעמען אין פאַרוואַנדשאַפט דער הערליכער אידעאַליזם און די הייסע ליעבע צום לעבען און צו יענער גערעכטיגקייט, נאָך וועלכער דאָס לעבען דורשט ליידענשאַפטליך.

דער אונטערגאַנג פון געטער.

די הויפט אורזאַך פאַר וואָס געטער געהען אונטער איז דער וואוקס פון דעם מענשען'ס בטחון אין זיך אליין, אז ער קאָן באַזיגען די נאַטור. דער נצחון פון געדאַנק איז ניט גענוג אויף צו באַפרייען זיך אינגאַנצען פון פאָראורטיילען. וואָס איז די פעולה, וואָס דעמאָקריט'ס געדאַנק האָט משיג געווען די וועלט אָהן אַ באַשעפער, און די נאַטור-ערשיינונגען אָהן באַהאַלטענע גייסטער הינטער זיי? וואָס איז די פעולה, וואָס עפיקור האָט באַגרינדעט אַ ריין מענשליכע מאָראַל אויף כללים פון אַ מעהר-סטען גליקליכען פערזענליכען לעבען?

די דאָזיגע הויכע אידעען זיינען געבליבען דאָס פאַרמעגען פון אַ הייפעלע פילאָסאָפען. אין זייער לעבענס-צייט האָט די אַבער-גלויבעריי געבושעוועט, און נאָך זייער טויט איז דער מענשהייט נאָך פאַרגעשטאַנען מיט'ן קאָפּ זיך איינצוטונקען אין לעבענס-פיינדליכען מיסטיציזם. נאָר אַרבייט און די פילאָסאָפיע פון אַרבייט — די נאַטור וויסענשאַפט. — קאָנען שטאַרק צושטערען אַ בנין, וואָס איז איינגעפונדעוועט פון יאַהרהונדערטער, מחמת זיי באַווייזען אין איין צייט זיין לאָגישע צוברעכליכקייט, זיין ווידער-שפרוך צו די פאַקטען און דערהויפּט זיין אומנויטיגקייט. די וואַקסענדע מענשליכע אַרבייט, און דערהויפט די אינדוסטריעלע, שטאָדטישע אַרבייט, לערענט אויס דעם מענשען די געזעצמעסיגקייט פון דער נאַטור. און ניט די רעטזעלהאַפטע ענדערונג פון ערשייגונגען, וואָס דער אַסטראָנאָם און דער ערד-אַרבייטער קאָנסטאַטירען, נאָר די מעכאַנישע געזעצמעסיגקייט. די אינסטרומענטען פון ווערקשטאַט, די שטרענג אויסגערעכענטע אַרבייטס-פּראָצעסען און אַלעמאָל דער פינקטליכער פאָראויסגעזעהענער רעזולטאַט — דאָס

איז די גאַראַנטיע פון דער מעכאַנישער וועלט-אַנשויאונג. די וועלט איז אַ מעכאַניזם. אָט דאָס איז די גרויסע ענטדעקונג פון האַנד־ווערקעריי.

אָבער דער „מעכאַניזם“, וואָס איז אָפּגעריסען פון דער אַר־בייט, האָט אין זיך זאָגאַר עפּעס־וואָס טרייסטלאָזעס. די וועלט איז אַ מעכאַניזם. וואָס גוטעס איז דאָ אין דעם? „געשטירצט איז דער גאָט פון הימעל, עס שאָקלען זיך די טראָנען אויף דער ערד, די וועלט איז געוואָרען אַ רעפּובליק, די פּריסטער־הערשאַפט איז פאַרניכטעט אין יסוד, ווי אַ רויך איז אוועק די מורא פאַר איבער־נאַטירליכעס, וואָס האָט מענשען אין קייטען געהאַלטען“ — פרעהט זיך דער אידעאָלאָג-מאַטעריאַליסט. „לאַנגווייליג, גרוי, גרויזאַם, קאַלט איז געוואָרען אין דער וועלט“, זאָגט דער פּאָעט. „עס איז געוואָרען שרעקליך, זינגלאָז. מיר מיט אונזער שכל לעבען אין מויל פון זעלענלאָזען טייוועל, וואָס וועט אונז צומאָלען מיט זיינע אומברעכבאַרע צייהן און וועט גלייכגילטיג אויפלייזען אין זיין אָנגעגליהטען בויך אויף כעמישע עלעמענטען אונזער געדאַנק, אונזער שעהנקייט, ליעבע און אידעאַל. שרעקליך!“ — זאָגט דער אידעאַליסט.

אָבער ארבייט, מיה ווערט ניט אָפּהענטיג. „דער מעכאַניזם“, די וועלט, וואָס איז געבונדען מיט ארבייט ערווערבט אַ גאַנץ אַנ־דער כאַראַקטער. אַלזאָ, די וועלט איז געזעצמעסיג, אין איהר קאָן מען זעהן פאָראויס, אין איהר זיינען ניט פאַרבאָרגען קיין אומ־פאַרשטענדליכע קרעפטען, מ׳קאָן אויסרעכענען, שטיצענדיג זיך אויף דער ערקענטניס, מ׳קאָן איינווירקען. ערקענען די געזעצען פון דעם מעכאַניזם הייסט עס דען ניט קאָנען איהם פאַרוואַלטען?

און דאָרט, וואו דער טרוימענדער, שטענדיג־פאַר־קלערטער טיף מענש האָט דערזעהן פאַרצווייפלונג, האָט דער אַקטיווער, עקאָנאָמישער טיף מענש דערזעהען זיין צוקינפטיגע קעניגרייך. „אויב קיין גאָט איז ניטאָ“, האָט ער געזאָגט, „הייסט עס, אַז איך קאָן ווערען אַ גאָט“. — „די נאַטור־קרעפטען זיינען מעכטיג, אָבער זיי זיינען קנעכט פון דער

נויטוועדיגקייט. איך — בין קליין, אָבער פאַרנינפטיג. איך וועל די נאַטור־קרעפטען מאַכען אונטערטעניג, די ראַשיגפליהענדע עלעקט־ריציטעט וועל איך מאַכען פאַר מיין קוטשער; דער וואולקאַן און דער נעפטון וועלען זיין מיינע אַרבייטער, איך וועל ערֿאָבערן און איינאָרדנען די וועלט און וועל נאָך אפשר אויסשטרעקען די האַנד צו דער לבנה... און דאָרט... אויב איך שיק מיין וואָרט דורכ'ן וואַסער־אָקעאַן, פאַר וואָס זאָל איך ניט באַצווינגען און מאַכען אונטערטעניג דעם עטהער־אָקעאַן? אַלץ איז מעגליך פאַר דער מענשליכער אַרבייט, וואָס שטיצט זיך אויף ערקענטניס.

אָבער אַ נייער שונא לויערט אויף דער מענשהייט. דער פראָ־גרעס פון דער מענשליכער מאַיעסטעטישער מאַכט, די שאַפונג פון שטאַלענע קנעכט, וואָס אָטהעמען מיט דאַמף און זיינען באַלעבט פון עלעקטריציטעט, איז באַגלייט געוואָרען מיט פאַרשקלאַפונג און רואינירונג פון מיליאָנען מענשען. די זשעדנעקייט, די באַרעמ־לאָזע, גרויזאַמע עקספּלאָטאַציע פון איינעם דעם צווייטען, די פלוצלונגע קריזיסען, די פאַרדאַרבליכע קאָנקורענץ, די אַלהערשענ־דע בירזשע, דער טריאומף פון באַוועל־שטאָף (קאַטען), קוילען, שטאָהל, און פון זייערע גאָלד־באַזיצער, האָבען שיער ניט דער־הרג'עט די פריידיגע האָפענונג פון די מאַר'ס, בייקאָן'ס און קאָנ־דאָרסע.

אָבער נאָך אַלץ הילכיג און פריידיג רופט פאַראויס סען־סימאָן, דער ריעז פון געדאַנק, דער גרויסער נביא פאַר'ן אָנזעהען פון דער מענשהייט. אויף די וועהגעשרייען פון די בירגערליכע עקאָנאָמיסטען, אויף די קללות, וואָס האָבען זיך געשאָטען אויפ'ן קאַפּיטאַל, ענטפערט ער מיט דער גרויסער תשובה — אָ ר ג א נ י־ז י ר ט ז י ך ! די ליידען שטאַמען פון אינדיווידואַליזם, פון פּריוואַט אייגענטום, פון דער ווירטשאַפטליכער צוריסענקייט, פון עגאָאיסטישע שטרעבונגען; די אויפגאַבע פון געווערב, ערדאַרבייט, האַנדעל, די ווירטשאַפטליכע פּראַקטישע אויפגאַבע פון דער מענש־הייט איז — ברידערליך צו אָרגאַניזירען איהרע קרעפטען. און סען־סימאָן האָט דרייסט אָנגערופען אָט די אויפגאַבע אַ רעליגיעזע.

נאָר דאָס איז שוין געווען דער מאָרגנשטערן פון רעליגיע אָ ה ן אַ ג אָ ט.

די מענשליכע ארבייט וואקסט. מיט איהר וואקסט די וויסענ־שאפט און די טעכניק, ווי אַ באגריף פון געזעצמעסיגקייט פון דער נאטור און ווי צו קאָנען זיך באנוצען מיט דעם דאָזיגען באגריף. מיט איהם וואקסט דער סאָציאַליזם, ווי אַ באגריף פון דער נויט־ווענדיגקייט צו אָרגאַניזירען די מענשליכע קרעפטען כדי ווייטער צו זיגען, כדי ווייטער צו וואקסען. די סודות פון דער געזעל־שאפטליכער אונאָרדענונג ווערען ענטפלעקט. די אַלטע פאַלשע מעטאָדען: זוכען הילף ביי די אויפגעקלערטע מאָנארכען און מיליאָנערען, בונטען פון פארשווערער מיט'ן ציעל צו פארכאפען די מאכט, אָרגאניזאציע פון מוסטערהאפטע קאָמונעס — ווערען מעהר ניט אָנגעווענדעט. דער שונא איז ענטבלויזט, הויל, דער קעמפער איז באוואפענט, דער אמת'ער פאָרשטעהער פון ארבייט, די פארקערפערטע ארבייט איז — דער פראָלעטאריאט פון אַלע פעלקער, ער האָט אריינגענומען אין זיינע הענד דעם סצעפטער פון אידעאַל. מיט זיין זיעג וועלען די געטער אינגאנצען שטארבען. און דער מענש וועט ארויפשטייגען אויפ'ן אָלימפּוס דיקטירען דער וועלט געזעצען. די אויסלייזונג וועט זיין דער רעזולטאט פון אר־בייט און אָרגאניזאציע.

***

אויף אַן עפענטליכען דיספוט איז אַלס אָפּאָנענט קעגען דעם שרייבער פון די דאָזיגע שורות ארויסגעטרעטען איינער פון די אָנ־געזעהענסטע פאָרשטעהער פון די פּראָגרעסיווע גייסטליכע. דער דאָזיגער פּאָפּ, אין אַן אויסערגעוועהנליך גלענצענדער רעדע, האָט ענטוויקעלט זיינע געדאנקען וועגען דער באדייטונג פון רעליגיע פאַר דער מענשהייט. געענדיגט האָט ער אומגעפעהר אויף אַזא'ן אופן: „דאָס מענשליכע לעבען קומט מיר פאָר, ווי אַ גרויס צימער, וואוהין לופט, ווארימקייט און שיין דרינגען אריין דורך עטליכע פענסטער: אַ פענסטער פון וויסענשאפט, אַ פענסטער פון פילאָ־סאָפיע, אַ פענסטער פון קונסט, אַ פענסטער פון רעליגיע.

וויל מען פארשלאגען אט דעם לעצטען פענסטער. זאג איך — הערט אויף; וואס מעהר שיין, ווארימקייט און פרייע לופט עס וועט אריינשטראמען אין אונזער צימער — אלץ לייכטער וועט זיין צו אטעמען, אלץ היימליכער וועט זיין צו לעבען. ענטפערט מען מיר אבער: הערט איהר דען ניט, אז פון פערטען פענסטער וועהט ניט מיט דופטען פון גארטען אדער פון ים, אז א פארדערב־ליכער געדוך דרינגט אריין דורך איהם. — דאס איז אמת — זאג איך, נאר טוט א קוק: אט ליעגט ביים פענסטער א נבלה און פוילט. די דאזיגע נבלה איז די פאליציייאישע רעליגיעזיטעט, די הערשאפט פון טויטען בוכשטאב, דער שימעל, וואס האט זיך אנ־געקליבען אין יאהר הונדערטער. נעמט זי אוועק, אבער פארשלאגט ניט דאס פענסטער.״

ענטפערענדיג דעם אפאנענט האט דער פארפאסער פון די דאזיגע זייטען געזאגט צווישען אנדערעס: „און איך בין פאר אלע פיער פענסטער, און אויך איך וויל העלפען צונעמען די נבלה, וואס האט מיט איהר טויטער מאסע פארשפארט דאס פערטע פענסטער. נאר, מיט דער ערלויבניס פון מיין געעהרטען אפאנענט, וועל איך ארויסזאגען א געדאנק, וואס וועט איהם, ס׳קאן זיין, שאקירען, ס׳קאן זיין א צו חוצפה׳דיגען פאר זיינע אויערען, אבער אן אמת׳ען פאר מיר. ער האט זיך טועה געווען אין דער דעפיניציע פון גרויסען מת, ער האט אונז צוגערעכענט די ווערים, וואס ווימלען אויף איהם: דאס ליעגט דער טויטער גאט ביים פענסטער פון רעליגיע, די אידעע פון גאטהייט דארף מען צונעמען, כדי מ׳זאל קאנען זעהען אין די פענסטער די ליכטיגע האריזאנטען פון פראָ־גרעס און די זון פון ריינעם אידעאל. מיר האבען זיך כמעט צו־נויפגעטראפען אין דער דעפיניציע פון דער ווירקונג פון רעליגיע, ווי סיסטעמען פון געפיהלען, וואס הויבען הויך אויף דעם מענשען איבער זיין וואכעדיגער מדרגה, איבער אייגענוץ, קליינע אויסגערע־כענטקייט, איינזאמקייט, פיינהייט — ביז צו יענעם ארט, וואו עס וועהט דער ווינד פון פרייהייט, וואו די הערצער קלאפען אין איינ־קלאנג און רייסען זיך פאראויס און אין דערהויך, און עס וואקסען פליגלען פון שאפענדען טרוים, און די הענד קרעפטיגען זיך, ווי

שטאָהל, כדי אויפצוטאָן גרויסעס. גאָר אין וועזענטליכען, אין צענטראַל־פּונקט וועלען מיר זיך פאַנאַנדערגעהן און קיינמאָל זיך ניט אייניגען: איך וועל ניט אָנעמען קיין גאָט, ער איז ניט נויטיג, פאַרקעהרט, די דאָזיגע אילוזיע איז שעדליך. די גאַנצע הויך פון רעליגיע בלייבט, אָבער די וועלט הערט אויף זיין א טיראַניי, פּונקט אַזוי ווי זי הערט אויך אויף צו זיין אַן אויפגעקלעהרטע מאָנאַרכיע, פאַר וועלכער מען וויל עקשנות'דיג זי אָננעמען, ניט קוקענדיג אויף אַלע ליידען פון דער מענשהייט. די מענשהייט איז פריי איבערגעלאָזט צו זיך אַליין. איין מענש איז א גאָט פאַר'ן צווייטען מענשען. זאָלען ביי אונז קיין אַנדערע געטער ניט זיין, מיר וועלען זיי ניט פאַרעהרען און ניט דיענען".

געמענדיג ווידער דאָס וואָרט, האָט דער אָפּאָנענט ערקלערט, אַז ער וויל ניט „מיט זיין שטעקעלע אונטערשפּאַרען דעם מאָנבלאַן", אַז „א סך האָט מען שוין גערעדט וועגען דעם טויט פון גאָט, און ער לעבט", אַז „מיר וועלען שוין לאַנג ניט זיין, און גאָט וועט נאָך זיין לעבעדיג".

דער פּאָפּ האָט גוט געטאָן, וואָס ער האָט ניט געוואָלט אונטערשפּאַרען מיט'ן שטעקעלע דעם מאָנבלאַן, מחמת דער שטעקעלע וואָלט זיך זיכער צובראָכען אונטער דער שווערקייט פון דעם אומפאַרמיידליך פאַלענדען מאָנבלאַן. און ער פאַלט. דאָס באַרופען זיך אויף די לעבענספעהיגקייט פון גאָט איבערצייגט ניט. קעגען פּריוואַט אייגענטום האָט מען אויך גערעדט, דאַכט זיך, אַזוי לאַנג, ווי לאַנג עס האָט עקזיסטירט, און דאָך ציהט עס נאָך איין די מענשהייט מיט זיינע שטאַרקע קניפּ. אָבער דער געעהרטער אָפּאָנענט, האַכט זיך, איז אויף קיין פאַל ניט גענייגט דערפון צו מאַכען אַן אויספיהר וועגען דעם, אַז פּריוואַט אייגענטום וועט אייביג עקזיסטירען. מיר האָבען שוין גערעדט וועגען די אורזאַכען, וואָס צושטערען דאָס גלויבען אין א גאָטהייט. די געגענגעזעצטע אורזאַכען קאָנסערווירען דעם גלויבען. דאָס זיינען: די טעכנישע אָפּגעשטאַנענקייט פון דאָרף, דעם ערדאַרבייטער'ס שטאַרקע אָפּהענגיגקייט פון וועטער ביי דער שוואַכער ענטוויקלונג פון דער

מעטעאָראָלאָגיע. אָבער די ענטוויקלונג פון דער מאַשין־אַגריקולטור, די ענטוויקלונג פון אַ שטרענג וויסענשאַפטליכען אופן פעט צו מאַכען דעם באָדען, די סיסטעמע פון באוואסערונג און, ס'קאָן זעהר זיין, די קונסט ארויסצורופען און אָפּצוהאַלטען רעגען, שניי און האָגעל (מאַנכע עקספּערימענטען זיינען שוין געמאַכט געוואָרען מיט דער אָנווענדונג פון אַרטילעריע) — וועט אויך דעם ערד־אַרבייטער ארויסרייסען פון די נאַטור־קאַפּריזען, וועט איהם מאַכען פאַר דעם ווירקליכען בעל הבית פון זיין פּראָדוקציאָן. די ברייטע כוואַליע פון דער קולטור וועט שוין פאַרענדיגען דאָס איבריגע.

אָן אַנדער שטיצע פון רעליגיע — איז די פרוי, וועלכע איז אַזוי לאַנג געבליבען אָפּגעזונדערט און אומוויסענד און האָט געפונען פרייד און זעעלען־דערהויבונג נאָר אין דער אומגעזונטער אַטמאָספעריע פון קירך און פון וידוי־צימער. זי וועט נאָך לייכטער עראָבערט ווערען פון דער נייער קולטור. נאָר דער נידערטרעכטיגער וואונש פון דער בורזשואַזיע צו האַלטען די פרוי אין אומוויסענהייט און פּאַראורטיילען, כדי זי צו מאַכען פאַר אַ שקלאַפין, און די גלייכגילטיגקייט פון דער מערהייט פּראָלעטאַריער צום אָרט דענקען פון זייערע פרויען, אַ גלייכגילטיגקייט, וואָס דאַרף פאַראורטיילט ווערען — גיבען אַ מעגליכקייט די קירכלייט צו האַלטען אין זייערע לאַפּעס די פרויען־זעעל, וואָס דורשט צו פּאָעזיע, וואָס איז אָבער גרייט פריידיג צו באַגעגענען די נייע רעליגיע.

אָבער די וויכטיגסטע אורזאַך פאַר וואָס דער מיסטיציזם איז אַזוי פעסט, איז די ווירטשאַפטליכע דעזאָרגאַניזאַציע פון דער געזעלשאַפט. זי שלאָגט אי דעם פויער אי דעם קליינעם סוחר און דעם האַנדווערקער, זי באַשאַפט אומבאַשטענדיגקייטען פאַר דעם מיטעלען, צווישען־רוימיגען קלאַס, זי הערשט אפילו איבער דער גרויס־בורזשואַזיע, און דער פּראָלעטאַריאַט אַליין באַזיעגט זי קוים, זיך שטיצענדג אויף דעם, וואָס ער פאַרשטעהט קלאָר די רעאַלע אורזאַכען פון יענעם טונקעלען „צופאַל“, אַנשיקענים, שיקזאַל און אַז. וו., וואָס טוט אויף די גרויסע און קליינע קאַטאַסטראָפען אין אַקעאַן פון סאָציאַלען לעבען.

פּאָול לאַפאַרג האָט אויסגעצייכענט אויפגעקלערט די אורזאַך פאר וואס רעליגיע איז פעסט. אָט וואָס ער זאָגט וועגען דעם:

„אין עקאָנאָמישען לעבען פון בורזשוא איז אַלץ פול מיט אומדערקלערליכע סודות, וואָס מיט זייער אומענטשידענקייט האָבען די עקאָנאָמיסטען זיך געאיינינגט. דער קאפיטאליסט, וועמען ס'האָט זיך איינגעגעבען, א דאנק זיינע געלעהרטע, זיך צו באנוצען מיט די קרעפטען פון דער נאַטור, בלייבט שטעהן אין שרעק פאר די אומפארשטענדליכע ווירקונגען, אקטען פון די עקאָנאָמישע קרעפ־טען, ער האלט זיי פאר ניט צוגענגליך פאר דער אויספאָרשונג, פּונקט אזוי ווי זיין גאָט, און ער מיינט, אז קליגער פון אַלץ איז, זיך צו פארהאַלטען מיט אונטערטעניגקייט. בעת אן אומגליק ווערט אויף איהם אָנגעשיקט, און מיט דאנקבארקייט, בעת עס טרעפט איהם א גליק. ער זאָגט, ווי איוב האָט געזאָגט: „ד' נתן, ד' לקח — גאָט האָט געגעבען, און גאָט האָט צוגענומען, זאָל זיין נאָמען געלויבט זיין". די עקאָנאָמישע קרעפטען אין זיין פאַנ־טאזיע שטעלען זיך איהם פאָר פאר גוטע און שלעכטע גייסטען. די שרעקליכע אומבאוואוסטהייט אין דער סאָציאלער וועלט, וואָס רינגעלט ארום דעם בורזשוא, ניט לאָזענדיג איהם ערקענען און פאר־שטעהען פאר וואָס און ווי אזוי אַלץ קומט פאָר, באגעגענט איהם אין זיין אינדוסטריע, אין זיין מסחור, ווירטשאַפט, וואָהלזיין, אין זיין לעבען. זי שרעקט איהם אזוי, ווי דעם ווילדען שרעקט דאָס אומ־פארשטענדליכע אין דער נאַטור, וואָס האָט דערוועקט און צוברענגט זיין העלע פאנטאזיע. די אמונה פון דעם פרימיטיווען מענשען אין מכשפות, אין דער נשמה, אין גייסטער און אין גאָט, שרייבען צו די אנטראָפּאָלאָגען צו דעם, וואָס ער וויים ניט די נאַטור. די זעלביגע ערקלערונג קאָן מען אָנווענדען צום ציוויליזירטען מענ־שען, וואָס זיינע ספּיריטואליסטישע אידעען און זיין אמונה אין גאָט הענגען אָפּ פון זיין ניט וויסען די סאָציאלע וועלט".

„די אומזיכערקייט אין דעם, אז זיין וואָהלשטאנד וועט אַלע־מאָל אָנהאַלטען, צווינגט פאָראויס דעם בורזשוא, פּונקט אזוי ווי דעם ווילדען, צו אנערקענען די עקזיסטענץ פון העכערע וועזענס,

אַרבעטער קלוב

וואָס ליטען די סאָציאַלע ערשיינונגען לויט ווי איהם גלוסט זיך, צווינגענדיג זיי מיטצואווירקען אָדער צו זיין אומגינסטיג. און כדי זיי זאָלען זיין גנעדיג צו איהם, לאָזט ער זיך אריין אין דער גרעבסטע אבערגלויבעריי, ער צינדט אָן ליכט פאַר די בילדער פון די הייליגע און ער בעט ביי דעם קריסטליכען דרייאיינינקייט'ס גאָט אָדער ביי דעם איין איינציגען גאָט פון די פילאָסאָפען".

א רייהע אורזאַכען גרייטען צו אין פּראָלעטאַריאַט א נאַטיר־ליכען באָדען פאַר דעם ניט־גלויבען, פאַר א רעאַליסטישער וועלט־אָנשויאונג. ער זאָגט:

„די אַרבייט אין ווערקשאַפּ ביי מאַשינען שטעלט אוועק דעם אַרבייטער פּנים אל פּנים מיט אזעלכע שרעקליכע נאַטור־קרעפטען, וועגען וועלכע דער פּויער האָט קיין באַגריף ניט; אָבער ניט זיי הערשען איבער איהם, נאָר ער קאָנטראָלירט זיי. א ריעזיגער גע־גענשטאַנד פון שטאָהל און אייזען, וואָס האַלט די פאַבריקען גע־פאַנגען, וואָס ברענגט זיי אין באַוועגונג, ווי אַן אויטאָמאַט, דער דאָזיגער געגענשטאַנד, וואָס שלינגט אַמאָל איין דעם אַרבייטער, פאַרקריפּעלט איהם, דריקט איהם, רופט פונדעסטוועגען אין איהם ניט ארויס קיין געפיהל פון אבערגלויבישען שרעק, ווי א דונער רופט ארויס ביים פּויער, ער ריהרט איהם ניט, ער שרעקט איהם ניט, מחמת ער ווייס, אַז איינצעלנע טיילען פון דעם דאָזיגען מעטאַ־לענעם מאָנסטער, זיינען געמאַכט און צוזאַמענגענומען געוואָרען פון זיינע חברים, אַז ער דאַרף נאָר איבערלעגען דעם רימען, כדי איהם צו ברענגען אין באַוועגונג אָדער אָפּצושטעלען. ניט קוקענדיג אויף איהר גאַנצער קראַפט און וואונדערליכער פּראָדוקטיווער פעהיג־קייט, שליסט די מאַשין פאַר איהם ניט איין אין זיך קיין געהיימ־ניספולעס. דער אַרבייטער אויף דער עלעקטרישער סטאַנציע, וועל־כער דאַרף נאָר א דרעה טאָן א הענטעל, כדי אויף א ווייטען שטח צו ברענגען אין באַוועגונג די טראַמוויי־וואַגאָנען אָדער צו באַלייכ־טען די שטאָדט, קאָן זאָגען, ווי גאָט האָט געזאָגט: „יהי אור!" — „עס זאָל זיין ליכטיג!" און ס'וועט ווערען ליכטיג. ער האָט קיינמאָל ניט געטראַכט פון פאַנטאַסטישער צויבעריי, ווייל די דאָ־

זינע צויבעריי איז פאַר איהם אַ גאַנץ איינפאַכע זאַך. ער וואָלט געווען פאַרוואונדערט, ווען מ'וואָלט איהם געזאָגט, אַז ווען גאָט וויל קאָן ער אָפּשטעלען די מאַשינען אָדער אויסלעשען די לאָמפּען. ער וואָלט דערויף געענטפערט, אַז דער דאָזיגער אַנאַרכיסטישער גאָט איז ניט קיין אַנדער זאַך, ווי אַ צובראָכענער טייל פון אַ מאַשין אָדער צעריסענער עלעקטרישער דראָט. די פּראַקטישע אַר־בייט אין אַ היינטיגען ווערקשאַפּ לערנט אויס דעם ארבייטער דעם וויסענשאַפטליכען דעטערמיניזם, הגם ער האָט קיינמאָל טעאָרעטיש גיט שטודירט קיין פילאָסאָפיע".

מאַרקס אין ערשטען באַנד „דאָס קאַפּיטאַל", פאַרבייגעהענדיג און קורץ, נאָר מיט אַ געניאַלער קלאָרקייט האָט אָנגעוואָרפען אַ בילד פון דער רעליגיעזער ענטוויקלונג פון דער מענשהייט. אָט וואָס מאַרקס שרייבט:

„די רעליגיעזע וועלט איז ניט קיין אַנדער זאַך, ווי די אָפּ־שפּיגלונג פון דער ווירקליכער וועלט. פאַר אַ געזעלשאַפט פון סחורה־פּראָדוצירער, וואו זייער אַלגעמיינע געזעלשאַפטליכע פּראָ־דוקציאָן־פאַרהעלטנים באַשטעהט אין פאַרהאַלטען זיך צו זייערע פּראָדוקטען ווי צו סחורות, ד. ה. צו ווערטהען, און צו באַטראַכטען אין דער דאָזיגער פּשוט'ער פאָרמע די באַציהונג פון זייערע פּריי־וואַט־ארבייטען איינע צו די אַנדערע, ווי אַ באַציהונג פון גלייכער ארבייט — פאַר אַזאַ געזעלשאַפט איז דאָס קריסטענטום מיט זיין קולט פון דעם אבסטראַקטען מענשען, און באַזונדערס אין זיין בור־זשואַזער ענטוויקלונג, אין דעם פּראָטעסטאַנטיזם, דעאיזם און אַז. וו. די העכסט־פּאַסיגע פאָרמע פון רעליגיע. אין די אַלט־אַזיאַטישע און אַנדערע אַלטערטימליכע אופנים פון פּראָדוקציאָן שפּילט די פאַרוואַנדלונג פון פּראָדוקטען אין סחורות, און פאָלגליך, די פאַר־וואַנדלונג פון מענשען אין סחורה־פּראָדוצירער, אַן אונטערגעוואָר־פענע ראָלע, וועלכע ווערט אָבער מעהר באַדייטענד, וואָס מעהר די דאָזיגע געזעלשאַפטען דערנעהנטערען זיך צו זייער אונטער־גאַנג. אייגענטליכע, ווירקליכע האַנדעלס־פעלקער עקזיסטירען נאָר אין די צווישען־שטח'ס (אינטערמאָנדיין) פון דער אַלטער וועלט,

ווי עפיקור׳ס געטער, אָדער ווי די אידען אין די שפּאַלטען פון דער פּוילישער געזעלשאַפט. יענע אַלטע געזעלשאַפטליכע פּראָדוקציאָנס־אָרגאַניזאַציעס זיינען ניט צום פאַרגלייכען איינפאַכער און קלערער פון דער בורזשואַזער געזעלשאַפט; אָבער זיי זיינען באַגרינדעט אָדער אויף דער אומענטוויקעלטקייט פון דעם אינדיווידועלען מענשען, וועלכער האָט זיך נאָך ניט אָפּגעריסען פון דעם נאָפּעל־שנור פון נאַטירליכען גאַטונגס־צובונד צו אַנדערע מענשען, אָדער אויף די דירעקטע באַציהונגען פון הערשאַפט און קנעכטשאַפט. זיי ענטשטעהען און עקזיסטירען נאָר דאָרט, וואו די פּראָדוקטיווע קרעפטען פון דער ארבייט געפינען זיך אין אַ נידעריגער ענטוויקלונגס־שטופע, און, פאָלגליך, די באַשרענקטע פאַרהעלטניסען פון מענשען אויפ׳ן געביעט פון זייער מאַטעריעלען לעבען, ווי ממילא אויך איינע צו די אַנדערע אין דער נאַטור. אָט די ווירקליכע באַגרענעצטקייט שפּיגעלט זיך אָפּ אידעעל אין די אַלטע נאַטור־ און פאָלקס־רעליגיאָנען. דער רעליגיעזער אָפּשיין פון דער ווירקליכער וועלט קאָן אויף אַלע אופנים פארשווינדען נאָר דאַן, ווען די באַציהונגען פון דעם פּראַקטישען טעגליכען לעבען וועלען פאַרשטעלען פאַר׳ן מענשען טאָג־טעגליך קלאָרע און פאַרנינפטיגע באַציהונגען צו זיינע מיטמענשען און צו דער נאַטור. די געשטאַלט פון געזעלשאַפטליכען לעבענס־פּראָצעס, דאָס הייסט פון דעם מאַטעריעלען פּראָדוקציאָנס פּראָצעס, ציהט ארונטער איהר מיסטישען נעבעל־שלייער נאָר דאַן, ווען זי שטעהט ווי אַ פּראָדוקט פון פרייע, געזעלשאַפטליך־פאַראייניגטע מענשען און אונטער זייער באַוואוסטזיניגען, פּלאַנמעסיגען קאָנטראָל. דערצו אָבער פאָדערט זיך אַ מאַטעריעלע גרונד־לאַגע פון דער געזעלשאַפט, אָדער אַ גאַנצע רייהע פון מאַטעריעלע עקזיסטענץ־באַדינגונגען, וואָס זיינען אַליין ווידער אַ נאַטור־געוואַקסענער פּראָדוקט פון אַ לאַנגער און פיינליכער ענטוויקלונגס־געשיכטע“.

די מענשליכע אַרבייט, וואָס איז אַזוי אויסגעוואַקסען — דאָס הרג׳עט אַוועק גאָט, אָבער דאָס באַשאַפט אויך אַ נייע רעליגיע, וואָרום דער ציעל פון אַרבייט איז — צו זיעגען איבער דער נאַטור.

די באַזייטיגונג פון שלעכטס, דער טריאומף פון שכל איבער דער סטיכישקייט, די איביג וואַקסענדע מאַכט, די אומאויפהערליכע אויסבעסערונג פון מין, ס'הייסט צו ערפילען דעם מענשען'ס אור־אַלטע וואונשען און דאָס אַלץ דורך *אָרגאַניזאַציע*, וואָס פאַרכאַפּט אינדיווידועו, וואָס בינדט זיי צוזאַמען אין רוים און צייט, וואָס פאַרברידערט און מאַכט פאַר מיטהעלפער אַלע מענשען. און די נייע רעליגיע פאָדערט נאָך זעלבסט־פאַרלייקענונג, ס'הייסט אָפּצוזאָגען זיך פון אייגענע באַקוועמליכקייטען, אָבער זי צווינגט ניט, זי וויל מ'זאָל דאָס טאָן פרייוויליג. זי פאַרלאַנגט ניט קיין קרבן, זי וויל אַ טובה, זי וויל צערטליכע איבערגעבענקייט צום מענשליכען מין. ווער, אויב ניט דער פּראָלעטאַריער, וואָס קאָן האָפען אויף ערפאָלג נאָר שטיצענדיג זיך אויף די ברייטע אינטערנאַציאָנאַלע פאַרבאַנדען, זאָל ווערען דער טרעגער פון דער נייער רעליגיע?

דער *אויסגלייך צווישען די געזעצען פון לעבען און די געזעצען פון דער נאַטור וועט אַרויסקומען דורך דעם נצחון פון לעבען מיט דער הילף פון ערקענטניס און טעכניק. אַרבייט, אַ ברייטע געזעלשאַפטליכקייט, אַן ענטוויקעלטעס געפיהל פון מין, די האָפנונג אויף אַן אומאויפהערליכען פּראָגרעס* — אָט דאָס איז, וואָס גיט אַ *רעליגיעזע טרייסט אין אונזער עפּאָכע*. אויב דאָ איז דאָ אַ גאָט — איז דאָס דאָס לעבען און זיין העכסטער פאָרשטעהער — דער מענשליכער מין. דיענען דער וויסענשאַפט, אַרבייט און, פאַר דער געגענוואַרטיגער עפּאָכע, דער קאַמף פאַר'ן סאָציאַליזם, דער אַלזייטיגער קאַמף, וואָס צושטערט די אַלטע אָרדנונג פון דער געזעלשאַפט און די אַלטע אָרדנונג פון דער נשמה און וואָס באַשאַפט אַ נייע געזעלשאַפט און אַ נייע נשמה — דאָס איז די רעליגיעזע אויפגאַבע פון דעם נייעם מענשען.

דריטער קאפיטעל.

מעטאפיזיק און היסטאָריזם אין רעליגיע.

אין אַלע גרויסע און רייפע רעליגיעזע סיסטעמען, דאָ אין א געמישטער פאָרמע, דאָ ארויסטרעטענדיג מעהר אָדער וועניגער ריין, באַגעגנען זיך צוויי פרינציפען אין דער אונטערשיידונג פון גוט און שלעכט, וואָס זיינען אין תוך געגומען געגענגעזעצט איינער צום צווייטען.

דאָס לעבען גופא ווערט אָפגעשאצט פארשידען — אין איינ־קלאַנג מיט וועלכער פון די צוויי פרינציפען עס טריאומפירט אין דער געגענוועריגער רעליגיע. און אויך דער אידעאַל ערווערבט א גאַנץ פארשידענעם כאראקטער ניט נאָר לויט׳ן תוך, נאָר אויך פאָרמעל.

דער ערשטער פרינציפ: ד י ג א נ צ ע וועלט פון ער־שיינונגען ווערט געהאלטען פאר שלעכט, גליק איז — ראטעווען זיך פון ד ע ר ו ע ל ט. דאָס לעבען אין זיין פולקייט (עמפפינ־דונגען, געדאנק, געפיהל, טאַט) ווערט אָפגעשטויסען, ווי אַן אומצו־רייסבאר פארבונדענעם מיט דער וועלט (מיט שלעכטס), עס ווערט נאָר אָנגענומען דאָס לעבען פון גייסט אין זיינע ריינסטע ענטפלע־קונגען (דער ריינער געדאנק.)

אזוי ווי עס עקזיסטירט בכלל נאָר צוויי ערטער פאר די מענשליכע האָפנונגען — ד אָ ס צ ו ק ו נ פ ט י ג ע, וואָס איז געבונדען מיט דער וועלט, און דאָס א י ב ע ר־ו ע ל ט־ל י כ ע, פאַלשטענדיג גייסטיגע, וואָס איז אינגאנצען אָפגעשיידט פון דער וועלט — ווערט דאָס צוקונפטיגע אָפגעשטויסען און דאָס

איבער־וועלטליכע ווערט דערהויבען. דאָס פּראָקלאַמירען פון ריינעם גייסט און אין איינקלאַנג מיט דעם די איבער־זינליכע וועלט אלס דאָס איינציגע, פאַלשטענדיג אָפּגעשיידטע פון דער וועלט פון ערשיינונגען, מאַכט עהנליכע רעליגיעזע סיסטעמען פאַר וועזענטליך מ ע ט אַ פ י ז י ש ע.

צווייטער פּרינציפּ: אַלץ, וואָס פאַרשאַפט ליידען, וואָס צושטערט דאָס לעבען, וואָס טוט איהם שאַדען, ווערט גערעכענט אין דער וועלט פאַר שלעכט. פאַרקעהרט, אַלץ, וואָס איז אין איינ־קלאַנג מיט די אינטערעסען פון לעבען און מיט זיין ענטוויקלונג — ווערט גערעכענט פאַר גוט.

דאס גאַנצע לעבען אין זיין גאַנצער פולקייט (עמפּפינדונגען, געדאַנק, געפיהל, ווילען) ווערט אנערקאַנט פאַר גליק. פאַר שלעכט ווערען אנערקאַנט נאָר יענע ליידענשאַפטען, וואָס שאַדען דעם אינדיווידועלען אָדער דעם געזעלשאַפטליכען לעבען.

ס'ווערט אנערקאַנט, אז די וועלט ווערט בעסער, דער מענש ווערט אנערקאַנט פאַר פעהיג אַקטיוו צו פאַרגרעסערען די סומע פון גוטס, פאַרקלענערען די סומע פון שלעכטס, און אין דער אונ־טערשטער שורה איינגאַנצען אָפּצורייניגען די וועלט פון שלעכטס און ברייגנען דערצו, אַז טריאומפירען זאָל נאָר דאָס גוטע, וואָס מאַלט זיך אין דער געשטאַלט פון א געבענשט לעבען צווישען דער דורכגעלייטערטער נאַטור.

ווען דער פּראָצעס, וואָס פאַראַדעלט דעם מענשען און די נאַטור, ווערט פּראָקלאַמירט אלס דער זין פון דעם קיום, פון דעם דאַ־זיין, מאַכט דאָס די ענטשפּרעכענדע רעליגיעס פאַר וועזענטליך ה י ס ט אָ ר י ש ע.

די מעטאַפאַזישע רעליגיעס, וואָס לייקענען אָפּ די גאַנצע וועלט, פאַרלירען געוויס זייער אידעאַל (ריינע גייסטיגקייטען) און זיי ברייגנען צו דער אידעע פון טויט, ס'הייסט זיי ווערען פאַל־שטענדיג פּעסימיסטישע. ביים שיין פון דער וויסענשאַפט מוז דער מענש ענטוועדער אין שרעק אָפּטרעטען פון דעם צוגעטראַכטען

אידעאל „פון ריינער גייסטיגקייט", אדער הויך זאגען: דער טויט איז בעסער פון לעבען".

דער היסטארישער פרינציפ פארקעהרט פארלירט גארנישט דורך דעם, וואס ער רייניגט זיך אפ פון דער מיטהאלאגיע. ביים שיין פון וויסענשאפטליכען באוואוסטזיין פארקינדיגען, פראקלאמירען די היסטארישע רעליגיעס דאס לעבען און זיין דיענער — ארבייט, פאר דאס איינציג-געטליכע אין דער גאנצער וועלט.

אין משך פון דעם גאנצען רעליגיעזען לעבען פון דער מענשהייט ביז אונזערע טעג (און געוויס וועט דאס אויך אנהאלטען אין דער נאהנטער צוקונפט) קומט פאר א קאמף צווישען דיביידע רעליגיעזע פרינציפען. דאס קריסטענטום שטעלט מיט זיך פאר א ניט-לאגישען און ניט-גראדען געמיש פון ביידע פרינציפען, וואס ראנגלען זיך צווישען זיך אין איהם. עס איז זעהר וויכטיג קלאר זיך פארצושטעלען ביידע פארמען פון א רעליגיעזען ארט פיהלען די וועלט. דער בעסטער מיטעל פאר דעם איז זיך צו באקאנען מיט צוויי רעליגיעס, וואס האבען אין א באדייטענדער ריינקייט פארקערפערט ביידע פרינציפען און וואס האבען מעכטיג געווירקט אויף דער ענטוויקלונג פון דעם מענשליכען זשעני. א עכט טיפישע מעטאפאזישע רעליגיע איז די אינדישע רעליגיעזיטעט (דער בראכמאניזם און זיין נאטירליכע פארטזעצונג — דער בודיזם). א עכט היסטארישע רעליגיע, די ערשטע פילאזאפיע פון געשיכטע, איז דער מאזדעאיזם.

1) בראַכמאַניזם און בודיזם.

אין קיין אָרט אין דער וועלט האָט די פאָרשטעלונג וועגן דעם ריינעם גייסט אין אונטערשיידונג פון אַלץ, וואָס איז רעאַל, גשמיות׳דיג, ניט דערגרייכט אַזאַ הויך, ווי אין אינדיען, און אין ערגעץ איז זי אַזוי שרעקליך ניט דורכגעפאַלען, ווי דאָרט.

א באַגאַבטע, אַקטיווע ראַסע, וואָס האָט באַשאַפען מענגעם געטער לויט איהר אייגענער געשטאַלט, א ראַסע פון קריגער און דיכטער, ברייטע נאַטורען, האָט אריינגעשטראָמט פון פאַרהעלט־ניסמעסיג קאַלטע לענדער אין דער הייסער און פראַכטפולער אינדיען.

בראַש פון א ווייסען פאָלק איז געגאַנגען זיין פירסט פון די געטער — אינדרא. דאָס איז געווען א סאָלדאַט פון קאָפּ ביז די פיס. אין געשלעגען און הוליאַנקעס איז געלעגען זיין פרייד; א שיכור, א פרויענייעגער, א פרעסער, א בלוטדורשטיגער גזלן — דאָס איז געווען דער דאָזיגער לוסטיגער גאָט, די דאָזיגע ריק־זיכטסלאָזע נאַטור, דער גאָט פון יענע מענשען, וועלכע ניטשע האָט אָנגערופען — בלאָנדע בעסטיען.

זיי האָבען באַזיגט דאָס לאַנד, זיי האָבען צוטראָמפּעלט די ברוינהויטיגע באַפעלקערונג מיט איהרע ווילדע רעליגיעזע פאָרשטע־לונגען. זיי זיינען געוואָרען די הערשער אין דעם לאַנד פון דזשאָנגלס, פון הערליכע שטילע טייכען און פון א גלוטיגער זון, וואָס שיקט אַראָפּ איהרע ברענענדיגע שטראַהלען פון דעם בלויהען הימעל.

אָבער ביסלעכווייז איז א מורא אָנגעפאַלען אויף די דאָזיגע מו־טיגע קריגער. ניט פאַר די אויפשטאַנדען פון די רחמנות׳דיגע

ברוינהויטיגע מענשען, וואָס זיי האָבען געטראָטען מיט די פיס, האָבען זיי מורא געהאט. נאָר די הייסע לופט, וואָס מאכט מיעד, די גלוטיגע זון, וואָס ברענט, ווי פייער און צינדט אָן אין בלוט אַ אומאויפהערליכען דורשט נאָך תענוגים, די אומבאַזיעגבארע פויל־קייט, וואָס שלעפערט כסדר און מאכט ווייך די מוסקלען — האָט דערשראָקען די קריגער... עפּעס־וואָס שטארקעס, אייזערנעס האָט אין זיי גענומען שמעלצען און איז לאַנגזאַם צוגאַנגען אין דער הייסער, לאַסצענדער און באַרוישענדער אַטמאָספערע. און זיי האָבען זיך אָפּגעלאָזען. עפּעס אַ שלאָף, וואָס פּאַראַליזירט די קרעפטען, איז אויף זיי אָנגעפאַלען.

דער אינסטינקט פון זעלבסט־ערהאַלטונג האָט גערופען צו אַ רויהען לעבען, צו אַ לעבען פון ארבייט, ס'איז אָבער ניט געווען פאַר וואָס זיך אָנצוכאַפּען אין דעם דאָזיגען ים פון וואויל־לוסט. יעדעס בליהמעל, עפּעס אַזוי ווי עס וואָלט שטיל געלאַכט פון דעם אָרימען זיעגער־אַריער, האָט איהם געדופט מיט גיפט. דער צפון־מענש האָט באַזיעגט דעם דרום, ער איז פון איהם שיכור געוואָרען, ער קאָן זיך אָבער ניט אויפהויבען. זיינע מוסקלען זיינען שוואַך געוואָרען, ער קאָן זיך ניט אויסגלייכען, דער קאָפּ פאַלט אויף דער ווייכער בעט, אין האַלב־דרעמעל ראַנגעלט ער זיך, ער רופט זיין הויפּט־גאָט — אינדראַ, ער שטרעקט אויס די האַנד צו זיינע געוועהר, וואָס ער האָט אַמאָל פון דער האַנד ניט ארויסגעלאָזט, אָבער די וואויל־לוסט, די תאוה, דער הייסער קלימאַט לאָזען איהם ניט.

מיט אַ שרעקליכער ווילענס אַנשטרענגונג האָט זיך דער אַריער אַ ריס געטאָן. ער האָט פאַרשאָלטען דעם זיסען לעבענס־געטראַנק, אָבער אַ שרעקליכען פּרייז האָט ער באַצאָלט פאַר דער פרייהייט. ער האָט שוין ניט געקאָנט לעבען ווי אַ מאַנספאַרשוין, ווי אַ קריגער, ווי אַן אַרבייטער, ווי אַ פאַטער. ער האָט אַלץ פאַרוואָרפען, כדי ניט אומצוקומען. אום זיך ניט איבערצועסען, ניט צו זיין שיכור — האָט ער זיך אריינגעלאָזט אין תעניתים. אין אַסקעטיזם האָט ער געפונען אַ רעטונג פון לעבען.

רענאַן האָט געמאכט אַ טיפע באַמערקונג: וואויל־לוסט און זעלבסט־פארלייקענונג זיינען קרובים. דער אסקעט, וואָס ווערט פארפאָלגט פון לעבענס־שרעק, און צעהרט זיך, כדי זיך צו באפרייען פון לעבען, געהערט צו דער זעלביגער ראַסע, וואָס זוכט תאוה'דיגע זעלבסט־פארגעסונג אין תענוגים און אין אַלע פארפיה־רונגען פון דער נאַטור.

יא, זינליכקייט, תאוה'דיגקייט און אסקעטיזם זיינען צוויי אָפּגרונדען, וואו עס פאַלט די שוואכקייט, וועלכע קאָן זיך ניט האַלטען אויפ'ן זייל פון אַקטיוויטעט, קאַמף און אַרבייט.

מיט אַ נאָך שרעקליכערער ראשיגקייט איז פאָרגעקומען דער אונטערגאַנג פון דער דאָזיגער שטאָלצער ראַסע מחמת דעם, וואָס די תאוה האָט געפיהרט צו פארמישונג מיט די ברוינהויטיגע אונ־טערטאנען. די ראַסע איז אַלץ טונקעלער געוואָרען אין הויט און אין דער נשמה. דערפאַר האָבען די געזעצען פון אינדישען מאַנו באַשטימט זעהר שטרענגע מחיצות צווישען די פארשידענע פאָלקס־קלאַסען (קאַסטען). עס הויבט זיך אָן אן עקשנות'דיגער קאַמף פאר זעלבסט־ערהאַלטונג. די גייסטיגע אַריסטאָקראַטיע, די קאַסטע פון די חכמים, די היטער פון די אָפּמאַכען מיט די געטער — זיי ווערען די היטער פון דער ראַסען־ריינקייט. דאָס איז די קאַסטע פון די בראַכמאַנער. דער חכם מיט דער גרויהער באָרד מיט זיינע פּריסטער און מיט'ן קרבן־מעסער איז אַוועקגעשטעלט געוואָרען פּנים אל פּנים מיט'ן טייוועל, מיט'ן גאָט, וואָס מאַכט צולאָזען די וועלט, וואָס שטעלט אויס אַזמעטום אַזוי פיעל גאָלדענע נעצען. אין דעם יראת הכבוד צום בראַכמאַן האָט זיך אויסגעדריקט דער דורשט פון דער ראַסע זיך צו רעטען. מען דאַרף געדענקען, אַז די רעטונג פון דער ראַסע האָט באַטייט די אָפּהיטונג פון איהר הערשענדער לאַגע. אַנוועדען דעם מיליטערישען פאָרצוג, אַלס רעזולטאַט פון דער קאַסטען־צומישונג, — וואָלט געמיינט דער סוף פון דער אַרישער אַריסטאָקראַטיע. זיי האָבען זיך צוזאַמענגענומען אַרום די פּריסטער, אַרום מאַנו'ס געזעצען און זייערע אויסטייטשער — חכמים, ווי אַרום אַ הייליגקייט. דאָס האָט אַריינגעגעבען אַ שרעק־

ליכע קראפט אין די הענד פון די בראכמאנער. זיי וואקסען אויס אויסערגעוועהנליך אין זייער אייגענער מיינונג. דער רייכער כח הדמיון און דער שארפזין, וואס דער ארישער שטאם פארמאגט, ווערען אזוי ווי אויפגעבלאזען און הויבען אן קאכען אין דער הייסער לופט פון אינדיען, וועלכע איז פול מיט סודות און מיט ביל־דער, וואס גיט א סך מאטעריאל פאר מיטהאלאגישער שאפונג.

דאס אלעס האט יעדען געדאנק און יעדעס געפיהל געמאכט גוזמא'דיג, איבערטריבען. דער בראכמאן איז געווען שטאלץ אויף זיין אויסשליסליכער לאגע: א היטער פון דער ראסע, א פריינד פון די געטער, אן ארצט און אן אינזשעניר — האט ער געקוקט פון אויבען אראפ אויף די קעניגע מיט זייער פורפור, פערל און שארפע שווערדען. וואס דארף ער אזעלכע גליקען. ער איז דער קעניג פון קעניגע. אין גיכען וועט ער ווערען דער האר פון די געטער גופא.

ס'איז כאראקטעריסטיש די לעגענדע וועגען דעם קאמף צווי־שען בראסמאן און דעם קעניג. א קעניג האט געוואלט אוועקנעמען ביי א בראכמאן א קוה, אבער דער בראכמאן האט מיט זיין בליק אפבעשוואכט די הענד ביי די קעניגליכע דיענער און האט די קוה נישט געגעבען. האט דער קעניג זיך באליידיגט. אבער פיהלענ־דיג, אז א געוועהנליכע וואפע האט קיין שליטה ניט אויף דעם געאכטעטען זקן, מחמת ער איז ארומגערינגעלט מיט א צויבער־קרייז, האט ער באשלאסען פון איהם נקמה צו נעמען נאכדעם ווי ער וועט דערגרייכען פונקט אזא צויבער קראפט, ווי דער זקן פארמאגט. האט דער קעניג געפאסט א גאנצען יאהר, האט קיין שפייז אין מויל ניט אריינגענומען. און נאכדעם, שטאלץ אויף זיינע אסקעטישע פארדינסטען, האט ער אווארף געטאן א שפיז אין זקן. אבער דער שפיז איז געפאלען לעבען דעם אלטענס פיס. א צוקאכטער איז דער קעניג געווארען. האט ער געפאסט צעהן יאהר, האט קיין עסען און קיין טרונק אין מויל ניט אריינגענומען. פון אלע מדינות קומען צונויף פילגרימען און וואונדערן זיך אויפ'ן הייליגען, וואס זיצט אומבאוועגליך אונטער'ן בוים. נאך די צעהן

יאָהר איז דער קעניג אויפגעשטאַנען און געוואָרפען א שפּיז אין דעם בראַכמאַן. פון מעכטיגען קלאַפּ האָבען בערג א ציטער געטאָן, נאָר דער שפּיז איז געהאָרכזאם געבליבען ליגען ביי די פיס פון דעם הייליגען זקן. האָט דער קעניג הונדערט יאָהר געפאַסט, האָט אין מויל ניט גענומען ניט קיין שפּייז און ניט קיין טרונק און האָט ניט געאָטעמט. דאַן האָבען ערד און הימעל זיך א טריי־סעל געטאָן. האָט דער הויפּט גאָט אינדרא צוזאַמענגערופען די געטער אויף א באַראַטונג. „האָט איהר געהערט פון דעם פּרוש — האָט געפרעגט מאַגאַדעוואַ: ער איז איצט שטאַרקער פון אונז. די שטערען פאַלען, כדי צו באַצירען זיינע שיך, די ערד ציטערט פון יראת הכבוד. פאַר איהם איז קיין אוממעגליכעס ניטאָ“. האָט דער קעניג זיך אויפגעשטעלט און איז אוועק צום בראַכמאַן, האָט אַרומגענומען זיינע קני און, באַהאַלטענדיג דאָס פּנים אין זיינע קליידער, האָט ער שעהמעוודיג אַרויסגעפּליסטערט: „פאַטער מיינער, זיי מיר מוחל מיין לאַנגען כעס, טו מיט מיר א גרויסען חסד: נעם מיר אריין אין דער הייליגער קאַסטע, ווי דעם לעצטען פון די בראַכמאַנער“.

ס'איז איבעריג צו זאָגען, אַז אין דער וועלט־ליטעראַטור איז ניטאָ קיין לעגענדע, וואָס שפּיגעלט אָפּ נאָך פולער די אוםגעצוימטע פּריסטערליכע שטאָלצקייט.

נאָר דער בראַכמאַן האָט געוואוסט ווי צו ברייגגען א קרבן פאַר די געטער. א קרבן, וואָס מען איז מקריב ווי געהעריג איז, ווי דער שטאָלצער פּריסטער האָט באַהויפּטעט, איז שטענדיג מעכטיג. פאַר דעם קאַפּריז פון די געטער בלייבט קיין אָרט ניט. די תחינות, וואָס ווערען געשיקט אויף דעם לשון פון די פּריסטער, בעת מען איז מקריב א קרבן, מ ו ז ע ן די געטער פאַרגעמען און פאָלגען.

די דאָזיגע שטעלונג, דער דאָזיגער דאָגמאַט שטויסט דעם געדאַנק פון דעם בראַכמאַן. ער פיהלט זיך שוין פאַר'ן בעל הבית פון דער וועלט. די סטיכישע געטער זיינען זיינע משרתים. ער פאַרזיכערט אין דעם אנדערע און זיך אליין. ער האָט צו זיך

אונטערטעניג געמאכט די געטער פון הימעל און ערד מיט דער קראפט פון אנדערע געטער, די געטער וואס זיינען די ממונים אויף קרבנות: אגני, סאמא, בראסמאן. די דאזיגע דריי זיינען פאלגליך שטארקער פון אלע איבעריגע. די ריטועלע געטער זיינען העכער פון די קאסמישע געטער. געהיימניספול און ריין איז דער גאט אגני (פייער), ער איז פארוואנדט צום גייסט. נאך מעהר פארוואנדט איז איהם דער גאט סאמא (א געטראנק, וואס פארשיכור'ט). איז דען אין מענשען זיך ניט משמח עפעס א וועלכער עס איז מאדנער און לוסטיגער גייסט, בעת ער טרינקט דעם דאזיגען וואונדער־געטראנק? נאר גייסטיגער פון אלע איז „בראכמאן“ — דאס ווארט, די קראפט פון באשווערען מיט א הייליגען נאמען. לאגאס (דאס ווארט) ווערט שוין ארויפגעפיהרט אויפ'ן טראהן פון דער וועלט. דאס ווארט איז א שאפענדע קראפט. די פאראכטעטע ארבייט, טעטיגקייט ליגט איצט ערגעץ־וואו ווייט פון אונז. דאס מעכטיגע מאגישע ווארט גיט דעם שליסעל צו מאכט איבער דער גאנצער וועלט. דער טרעגער פון דעם אומפארגענגליכען, גייסטיגען, פארניפטיגען בראכמאן־לאגאס איז דער קערפערליכער, דער נשמיות'דיגער בראכמאן־פריסטער. אין איהם לעבט דער לאגאס (דאס ווארט). ווער איז ער? וואס איז דאס, וואס לעבט אין ברוסט, אדער אין קאפ פון דעם חכם, וואס וויים פון באשווערונגען, פאר וועלכע אינדרא ציטערט? דאס איז ניט דער רחמנות'דיגער גוף, וואס שטארבט און ווערט פארוואנדעלט אין שטויב. דאס איז א טייל פונ'ם געטליכען ווארט (לאגאס) א קליין טיילכעלע פון דעם אלמעכטיגען, ניט־שטארבענדען גייסט. וואו געפינט זיך דער דאזיגער טיילכעלע, אין וואס געפינט ער זיך? דאס איז דער אטהעם, דער אומזיכטבארער פרינציפ פון לעבען, דער „איך“ פון מיין „איך“, דאס, וואס מ'קאן ניט ערגרייפען, וואס איז פאלשטענדיג אפגעשיידט פון גשמיות'דיגקייט, דער ריינער געדאנק, וואס איז אפגעשיידט פון יעדען פערזענליכען געדאנק, ווי א פלאש פון דער פליסיגקייט, וואס אין איהר איז דא: כדי דעם געדאנק משיג צו זיין, מוז מען אויסגיסען יעדע פליסיגקייט, איבערלאזען די כלי

לײדיג: טרײב, טרײב דעם געדאַנק, כדי דער געדאַנק זאָל בלײ־בען. טראַכט װעגען קײן זאַך ניט, נאָר טראַכט. דאָס איז שױן אױסער׳ן לעבען, דאָס איז שױן מעהר קײן לעבען ניט. דאָס איז העכער פון לעבען. דאָס איז א תוך אָהן אַטריבוטען, דאָס איז א פאָרמע אָהן אן אינהאַלט. א שפּעטערדיגער אינדישער פילאָסאָף פאָרמולירט אזוי די לאָגישע אָפּעראַציע, די חקירה, װאָס מיט איהר הילף האָפט דער מענש משיג צו זײן רעליגיע פון רײנעם גײסט, צו דערגרײכען יענעם צושטאַנד, װאָס זאָל איהם מאַכען פאַר׳ן בעל הבית פון דער װעלט און פון איהרע פאַרפיהרונגען, אן אָפּעראַציע, א חקירה, װאָס טראָגט אין אמת׳ן אװעק זעהר ראַשיג אין תהום פון ניהיליזם און טױט:

„דער חכם הױבט זיך אױף איבער דער אידעע פון דער פאָרמע, די אידעע פון אן אינדיװידועלען קיום, פון אינדיװידועלער עקזיס־טענץ פאַרשװינדט פאַר איהם, ער באַגרײפט, אז קײנע אונטערשי־דען זײנען ניטאָ, ער קומט צום אױספיהר, אז עס עקזיסטירט נאָר אומענדליכקײט אין רױם. און ער שטעלט זיך אָפּ.“

„זיך אױפהױבענדיג איבער דער אידעע פון רױם, באַגרײפט ער איהם, װי א פאַרשטעלונג פון פאַרנונפט: אַלץ איז די אומענדליכ־קײט פון שכל, זאָגט ער. און ער שטעלט זיך אָפּ.“

„זיך אױפהױבענדיג איבער דער אידעע פון שכל׳ס אומענד־ליכקײט, קומט ער צום אױספיהר, אז קײן זאַך אבסאָלוט עקזיסטירט ניט: אַלץ איז גאָרנישט, זאָגט ער. און ער שטעלט זיך אָפּ.“

„זיך אױפהױבענדיג איבער דער אידעע פון דעם אבסאָלוטען גאָרנישט, קומט ער צום אױספיהר, אז ס׳איז ניטאָ קײן עקזיסטענץ, ניט קײן ניט־עקזיסטענץ, און ער שטעלט זיך אָפּ.“

„זיך אױפהױבענדיג איבער דעם ריכט־שנור פון דעם, װאָס איז ניטאָ ניט קײן עקזיסטענץ און ניט קײן ניט־עקזיסטענץ, קומט ער צו דעם סוף פון דער אידעע גופא און פון יעדער באַװעגונג פון גײסט. דאָ שטעלט ער זיך אָפּ.“

נאָר די דאָזיגע שרעקליכע לאָגישע אָפּעראַציע װאָלט ניט געהאַט קײן פּראַקטישע רעזולטאַטען, װען ניט די אומבאַזיעגבאַרע

מיעדקייט צו לעבען, צו קעמפען און צו דענקען, וואס האט ארומ־
געכאפט די בראכמאנישע אריסטאקראטיע אין גאנץ אינדיען.

זייערע פילאסאפישע שליסע אין זייער גאנצע אומגעוועהנ־
ליכע ש ט י מ ו נ ג האבען די בראכמאנען אפגעשפיגעלט אין
דער וועלט און האבען זי ערשטוינענד אויסגעטייטשט. דער תוך
פון דער וועלט — דער גאט בראמא — איז דאס יענער ריינער
גייסט, יענער ריינער פון יעדען אינהאלט ניט דענקענדער געדאנק,
וואס דער בראכמאן האט ערווארבען, אלס צענטר פון זיין נשמה
און אלס ענטרינונגס־פלאץ פון די וועלטליכע פארפיהרונגען, פון
דעם צו־רוישיגען אין העלען לעבענס מארק, וואס האט איהם מיעד
געמאכט. דער געדאנק איז אבסאלוט געטליך, כל זמן ער דענקט
ניט, דער גייסט איז ריין, רוהיג, כל זמן ער טרוימט ניט, שאפט
ניט, וויל ניט.

רענאן דערצעהלט: „איך האב געזעהן אין א עגיפטישען דארף,
אויף דער גרעניץ פון א וויסטעניס, א הייליגען פון מזרח־לאנד,
וועלכער איז צוואנציג יאהר דא אפגעזעסען, אויפ'ן זאמד, אין א
זיצענדיגער פאזע, פארזונקען אין א פארנעבעלטען שלאף. ער האט
מעהר ניט געזעהן און ניט געהערט. זיינע פיס זיינען געווען טרוקען,
ווי די ביינער פון א סקעלעט. די זון, פארצעהרענדיג זיין שארבען,
האט אויסגעטריקענט אין איהם יעדעס באוואוסטזיין; ער האט א
סך וועניגער פארדינט דעם נאמען פון א לעבעדיגען וועזען, ווי א
ראהר־קוסט אדער א פאלמע.“

„וואס איז אזוינס דער גאט פון דעם בראכמאן?“ — פרעגט
אלדענבורג, — און ענטפערט: „דער גרויסער איינציגער, פאר
וועלכען עס ווערט אנשוויגען יעדע מענשליכע שטרעבונג, וואו עס
ווערען בלאס אלע פארבען און עס שטארבען אפ אלע קלאנגען.
ס'איז ניטא ניט קיין לויבגעזאנג, ניט קיין תפילה, ניט קיין האפע־
נונג, ניט קיין מורא, ניט קיין ליעבע. דער מענשליכער בליק איז
אומפארענדערליך געווענדט אין זיך און שטרעבט אין דער טיפ־
קייט פון זיין אייגענער עקזיסטענץ צו ענטדעקען זיין „איך“, ווי
עפעס־וואס אייביגעס, איינציגעס; אין א רעטזעלהאפטען ווארט,

וואָס איז פול מיט טיפען זין, ענטדעקט דער דענקער, וואָס פאַר איהם איז אויפגעהויבען געוואָרען דעם פאָרהאַנג, דעם סוד וועגען דעם ניט געזעהענעם זעהער און דעם ניט געהערטען הערער, וואָס כדי איהם צו ערקענען פאַרלאָזען די בראַכמאַנער זייער ווירט־שאַפט, ווייבער און קינדער און וואַנדערן הייםלאָז ווי אביונים, איבער דער ווייסער וועלט.״

ס׳איז שווער צו זאָגען, אויף וויפיעל די דאָזיגע לעהרע האָט אריינגעדרונגען אין די מאַסען, און צי איז זי בכלל געווען ברייט פאַרשפּרייט אויסער דער קאַסטע פון די בראַכמאַנער. יעדענפאַלס, זיך רעכטען לויט דער דאָזיגער אמונה־לעהרע האָט נאָר געקאָנט דער בראַכמאַן. אַנדערע מענשען און חיות האָבען געמוזט מיט זייערע פאַרדיענסטען זיך דערשלאָגען דאָס רעכט — אויפס׳ניי געבוירען צו ווערען אויף דער וועלט אין אַ העכערער פאָרמע און, צולעצט, אַ בראַכמאַן. צווישען פאָלק האָבען די בראַכמאַנער געשטיצט אַלע אבערגלויבעריי, אָנווייזענדיג, אַז אַ קרבן, וואָס ווערט געבראַכט מיט אַ ברייטער האַנד, איז דער העכסטער פאַרדיענסט אין די אויגען פון די געטער. פאַרמעגליכע מענשען האָבען זיך געקאָנט רע־טען מיט קרבנות, די בראַכמאַנער — מיט׳ן וויסען פון די רעליגיעזע געזעצען און מיט׳ן דענקען. פאַר די איבעריגע איז דער רעטונג׳ס וועג אין אמת׳ן געווען פאַרמאַכט: מיט זיי האָט מען זיך ניט אינ־טערעסירט. עס איז געווען ברייט פאַרשפּרייט, אַזוי צו זאָגען, אַ ניט קאָנאָניזירטע איבערצייגונג, אַז אפילו ערד אַרבייטער, וואָס פאַרמאָגען אַליין ניט קיין ערד, (די קאַסטע פון די סודרעס) קאָנען אויך דערהויבען ווערען, אָבער נאָר מיט׳ן פּרייז פון אומגעהערטע זעלבסט־פּייניגונגען.

די איבערקעהרעניס, וואָס בורא האָט געמאַכט, איז געווען פאַרבונדען מיט דער אויפשטייגונג פון דעם זעלבסטבאַוואוסטזיין פון די מיטעלע און נידריגע שטאַנדען.

די בודיסטען, זייענדיג פילאָסאָפיש פאָלשטענדיג אָנגענגרע־ניצט צום בראַכמאַניזם, האָבען פריהער פון אַלץ וואולגאַריזירט די דאָזיגע לעהרע, זיי האָבען זי געגוג פאַראיינפאַכט און געמאַכט פאַר־

שטענדליך פאר איטליכען. דער וועג פון ערקענטניס האט אויפגעהערט זיין א פריווילעגיע פון די פריסטער. צווייטענס, האבען זיי אפגעלייקענט יעדע באדייטונג פון קרבנות, אויף אזא׳ן אופן האט דער וועג זיך צו רעטען אויפגעהערט זיין א פריווילעגיע פון די רייכע. דריטענס, האבען זיי אפגעלייקענט יעדע באדייטונג פון אסקעטיזם, פון פייניגען דעם גוף. אויף אזא׳ן אופן האט דער וועג זיך צו רעטען אויפגעהע״ט זיין א פיינליכע פריווילעגיע פון אויסשליסליכע נאטורען. זיי האבען אפגעווארפען אבערגלויבעריי. ווייט פון דעם, כדי צו זיין, ווי ניטשע באהויפטעט, א פאלשטענדיג פאזיטיווע רעליגיע, האט דער בודיזם דאך געשטרעבט צוזאמענצוגיסען זיין מעטאפיזי׳שע לעהרע מיט דער פסיכאלאגישער ערפאהרונג פון איטליכען.

אלס וועג זיך צו רעטען, וואס פיהרט אויפס׳ניי געבוירען צו ווערען אין העכערע פארמען און צולעצט צו באפרייאונג, צו נירוואנא, איז רעקאמענדירט געווארען אן ארימער ארט לעבען און בכלל דער קאמף מיט׳ן אייגענעם עגאאיזם. אט וואס רענאן שרייבט וועגען בודיזם:

דער ערפאלג פון בודיזם ערקלערט זיך באזונדערס מיט זיין רייץ פאר די ארימע. די ארימע האבען געזעהן אין דער נייער רעליגיע א מיטעל צום לעבען.*)

דער מאנאך האט געטראגען ארימע מלבושים און דאס האט פארעהרט די ארימקייט פון די ארימע. אין א קאמעדיע טרייסט זיך דער אנגעווארענער שפיעלער מיט דער מעגליכקייט צו ווערען א בודיסט, זאגענדיג: „דאן וועל איך געהן איבער די וועגען, הויך האלטענדיג דעם קאפ. ווערענדיג א בודיסט, האט דער קנעכט באקומען פרייהייט. א גאנצע מאסע לעגענדען זוכט צו באווייזען, אז רעטען די נשמה א״ז גרינגער פאר דעם ארימען, ווי פאר דעם רייכען. אפילו גאט באווייגט זיין הויכע אפשטאמונג: „פאר מענ׳שען

*) דאס זעלביגע האט זיך אויך באמערקט ביי דער פארשפרייטונג פון קריסטענטום.

פון א הויכער אָפּשטאַמונג איז שווער זיך צו רעטען און צו לעבען רעליגיעז, בעת פאַר מענשען פון א נידעריגער אָפּשטאַמונג איז דאָס גרינג." **)

אין אמת'ן איז דער געדאַנק פון די בודיסטישע פילאָסאָפען נעגאַנגען איבער דעם זעלבינען וועג, וואָס דער געדאַנק פון די בראַכ־מאַנער. דער פּעסימיסטישער ניהיליזם פון די לעצטע איז קוים ניט געווען איבערטראָפען.

„דער פּרוש, — ווערט געזאָגט אין א בודיסטישען פילאָ־סאָפישען בוך, — ווי א פויגעל, געבאָרען אין אַן איי, צוברעכט דעם שאָלעכץ. איך האָב דערגרייכט א טיעפע, רוהיגע, ליכטיגע, אויסער געדאַנקליכע אומשטערבליכקייט. א שווייגענדער וועל איך פאַרבלייבען אין שאָטען פון די וועלדער אין דער טיפקייט פון מיין אייגענער נאַטור. ס'איז ניטאָ קיין סובסטאַנץ. ווער עס ווייס די קייט פון אורזאַכען און פאָלגען, ווייס אויך, אַז ס'איז ניטאָ ניט קיין „זיין" און ניט קיין „ניט־זיין".

„ליעבע, אָפּפער, זעלבסטבאַשטעטיגונג האָבען קיין ווערט ניט; ניט די וועלט עקזיסטירט, ניט יענע וועלט. קיין געטער זיינען ניטאָ. דער מענש איז באַשאַפען פון פיער עלעמענטען; אָפּלעבענ־דיג זיין צייט, גיט ער צוריק אוועק דער ערד דעם חלק ערד, דעם וואַסער דעם חלק וואַסער, דעם פייער דעם חלק פייער און דעם ווינד־דעם חלק ווינד, זיין געפיהל הויבט זיך אויף אין עטהער און ווערט צושוואומען. פיער מענשען טראָגען דעם ארון, צוזאַמען זיי־נען זיי פינף, און זיי פאַרברענען דעם מענשען לויט די מנהגים. פון די ביינער ווערט ווייסע זאַלץ, און דער גוף ווערט פאַרברענט אין פלאַם פון דעם שייטערהויפען. דער אומוויסענדער אָדער דער חכם, וואָס באַהויפּטעט, אַז עפּעס וואָס עקזיסטירט, — נאָכ'ן טויט וועסטו ווערען צושטערט און פאַרניכטעט."

„דער צושטאַנד פון פרייהייט איז עהנליך צו א שלאָף אָהן חלומות".

**) רענאַן „היסטאָרישע עטיודען".

אזעלכע לעהרען קאָנען קוים האָבען אַנ׳אַנדער נאָמען, ווי פּעסימיסטישער ניהיליזם. פונדעסטוועגען האַלט ניטשע, אז דער בודיזם איז אָפּטימיסטיש. דאָס מאָל, איבעריגענס, ערקלערט זיך ניטשע׳ס מיינונג ניט מיט זיין עקסטרימער סוביעקטיוויטעט, מחמת דאָס זעלביגע זוכט צו באַווייזען אויך אָלדענבורג אין זיין אינטערעסאַנטען ווערק וועגען בודא.

די זאַך איז, דאָס דער בודיזם, נאָכדעם ווי ער האָט זיך ברייט פאַרשפּרייט, האָט פאַרלוירען זיין ריינקייט. דאָס ציעל — נירוואנא האָט אָפּגעטראָטען אויפ׳ן הינטערשטען פּלאַן, דער וועג פון איינגעהאַלטענקייט און אַלטרואיזם, וואָס גיט רוהיגקייט פון גייסט און א פאַרהעלטניסמעסיג גליק, איז געווארן אַלץ. ער האָט פאַרלוירען זיין הייליגקייט, זיין שאַרפען טעם און זיין שטורמדיגקייט, ער האָט גענומען אויפגעהען געלאסען, אויף א פריינדליכען אופן. זיינע היגיענישע עלעמענטען האָבען באַזיעגט אָדער אביסעל אָפּגערוקט זיין מעטאַפיזיק. אין זיין לעהרע וועגען דעם, אַז איינגעהאַלטענקייט און אונטערדריקונג פון אַלע איבערמאָסיגע עמאָציעס, און אויך די פאַראַכטונג צו רייכקייט און צו אַנדערע לעבענס-זאַכען — גיבען א גליקליכען געמיט — האָט דער בודיזם זיך געשטיצט אויף דער פּסיכאָלאָגישער ערפאַהרונג. די דאָזיגע זייט פונ׳ם בודיזם האָט עס אויף א צייט באַזיעגט כמעט גאַנץ אינדיען, זי הערשט נאָך ביז היינט אין ציילאָן און אין אינדאָכינא. אָבער אין אינדיען האָט די פּשוט׳ע און גראַדע לעהרע פון בודא ווידער אָפּגעטראָטען אונטער׳ן דרוק פון די העכערע קאַסטען פון איין זייט און פון דער צווייטער זייט צוליעב דעם גייסט פון אבערגלויבען און ליידענשאַפטען פאַר פאַרפלאָנטערטע און העלפאַרביגע לעגענדען. די ציוויליזאַציע פון דעם מיטעל-קלאַס, די דעמאָקראַטיש-אויפגעקלערטע מאָנאַרכיע פון אַסאָקאַ איז געפאַלען. צוזאַמען מיט איהר איז אינגאַנצען פאַרשוואונדען יעדע האָפנונג אויף אינדיען׳ס סאָציאַלע און פּאָליטישע גדולה. איבעריגענס, אויך די מאָראַלישע הערשאַפט פון אַסאָקא איז געווען צו ווייניג קריגעריש און ווייניג זעלבסטבאַוואוסט פאַר יענער צייט.

ווי עס ווייזען זיינע עדיקטען. ס'קאָן זיין, אַז דאָס האָט זי אומגעבראַכט.

דער בודיזם איז אין אַ סך פּרטים פאַרדאָרבען געוואָרען נאָכדעם ווי ער האָט זיך פאַרשפּרייט צווישען די מאָנגאָלען, נאָר דערויף וועלען מיר איצט זיך ניט אָפּשטעלען.

אַ גוטע כאַראַקטעריסטיק פון אַ מעסיגען בודיזם, וואָס איז מעהר אָדער ווייניגער צוגעפּאַסט צום לעבען, געפינען מיר אין רענאַן'ס בוך, וואָס מיר האָבען שוין פריהער ציטירט.

„אַסאָקאַ'ס אידעאַל איז — אַ שטאַט־רעליגיע, וואָס אין איהר דיענסט זאָלען זיין אַ סך בעאַמטע, וואָס זאָלען לערנען דאָס פאָלק און זאָרגען וועגען זיין גליק. אַכטונג צו יעדען לעבען בכלל, און לא תרצח — דאָס איז דער באַזיס פון אַסאָקאַ'ס מאָראַל. די אַבסאָלוטע מאַכט פון דער שטאַט־רעליגיע האָט אויך געפאָדערט צו פאַרפלאַנצען נוצליכע בוימער, מעדיצינישע גראָז, צו פלאַנצען סעדער, כדי מענשען און בהמות זאָלען האָבען וואו זיך צו באַהאַלטען פון היץ און אויסצוגראָבען ברונעמס און טייכלעך ביי די וועגען. דער צוועק פון שטאַט איז — דאָס גליק פון מענשען און בהמות. אין איינעם פון אַסאָקאַ'ס באַפעהלען ווערט געזאָגט: „אָט וואָס עס זאָגט דער קעניג טיאַדאַזי, וואָס איז געליעבט פון די געטער: רעליגיע איז די העכסטע זאַך. נאָר וואָס איז אַזוינס רעליגיע? די פאַרקלענערונג פון שלעכטס, די פאַרגרעסערונג פון גוטס, גאָטספאַרכטיגקייט, צדקה, אמת און אַ ריין לעבען."

דאָס ערדישע גליק ווערט ניט פאַראַכט, הגם די אייביגע רעטונג פון דער נשמה האָט מעהר פאָרצוג. אַלענפאַלס ווערט צווישען זיי ניט אַנערקענט קיין צערימענקייט: דאָס, וואָס גיט אויף דער ערד אַ רוהיג און גליקליך לעבען — דיענט אויך צו דער רעטונג פון דער נשמה. אין דעם איז די קראַפט פון דעם מעסיגען בודיזם, אַזוי אויך ווי פון דעם מעסיגען קריסטענטום. נאָר ביידע רעליגיעס אין זייער מעסיגען אויסדרוק זיינען דאָך געטריבען פון אַ שאַפענדער ענערגיע, פון יעדען קאַמפּס־גייסט.

דאס זיינען רעליגיעס פון דער מענשליכער פארטיידיגונג, און ניט פון ארויסטרעטען. דעם גרט פון ארבייט פארנעמט די מאראל, און ניט די מאראל פון אויסברייטען דאס לעבען, נאר פון מעסיג־קייט און געגענזייטיגען מיטלייד. ניטשע'ס שטרעבען צו געבען דעם בודיזם א פארצוג קעגען קריסטענטום האט איהם ניט גע־קאנט ברענגען צום אמת. דאס קריסטענטום איז געווארען אפילו מעהר אקטיוו, איידער דער בודיזם, זיך צופאסענדיג צו די בא־דערפעניסען פון די מעהר אקטיווע ראסען.

דער אינדישער פילאזאפיש־רעליגיעזער געדאנק האט באשאפען און דערפיהרט צו דער העכסטער ריינקייט אן איינענארטיגע מאניער צו קעמפען קעגען שלעכטס דורך פארקלענערען די פא־דערונגען פון דעם מענשען. שפעטער האבען די ציניקער און די עפיקורעער געקאנט רעקאמענדירען אן ענליכע לעהרע אלס א מאראל־היגיענישע סיסטעמע אהן א שום שייכות צו רעליגיע. נאר דער אינדישער ציניזם איז דערמיט העכער און נאבעלער פון דעם אייראפעאישען ציניזם, איז דערמיט אנציהענדער פאר'ן מענ־שען, ווייל ער איז א ר ע ל י ג י ע.

2) מאזדעאיזם.

„אונזער הילף איז אין דער האפענונג", זאגט דער אפאסטעל פאול. צוויי פעלקער האבען מיט גרוים קראפט ארויסגעזאגט דעם דאזיגען אמת — דאס אידישע און דאס פערזישע. אט דיביידע פעלקער האבען זיך פארגעשטעלט די פארווירקליכונג פון דער דאזיגער האפענונג אין דער פארטפלאנצונג פון די וויטערדיגע דורות, אין דעם, וואס זיי לאזען איבער אויף דער וועלט יורשים — א המשך פון זייער עקזיסטענץ. ביז היינט איז נאך דא א חלוקי דעות וועגען דעם, ווער פון די דאזיגע צוויי גרויסע פעלקער, וואס האבען אזוי ענג געבונדען מיט דער ליעבע פון אורעלטערען און נאכקומענדע, איז דער אמת'ער באשעפער פון מעסיאניזם, און מיט איהם אויך פון דער פילאזאפיע פון געשיכטע. דערביי ווע־

לען מיר דערמאָנען וועגען די אונטערשיידונגס־שטריכען אין דעם היסטאָריש־רעליגיעזען באגריף פון די און יענע. די אידען האָבען זיכער געהאט א שטאַרקערען חוש פאַר׳ן מענשליכען מין. דאָס ווערט באוויזען מיט׳ן פאַקט, וואָס ס׳איז ניט געוועזען קיין אַנדער פאָלק, וואָס זאָל זיין גלייכגילטיגער צו א לעבען נאָכ׳ן טויט, ווי דאָס אידישע פאָלק איז געווען. אין אַלע ליידען האָט דער איד געקוקט פאָראויס און האָט זיך געטרייסט מיט׳ן העל־שטראַהלענדען שיקזאַל פון זיין אייניקעל. שטאַרבען איז איהם ניט געווען שרעקליך. „געשטאָרבען א זקן” — דאָס איז דער שטענדיגער סוף פון אידעאַלע אידען. די ביבעל איז די בעסטע אילוסטראציע צו די נייע אידעען פון געעהרטען פראָפעסאָר מעטש־ניקאָוו. אָבער שטאַרבען אָהן קינדער איז פאַר דעם אידען געווען שרעקליך. פון קיין שרעקליכערער שטראָף האָט ער ניט געוואוסט. דער פערזיאַנער איז קענטיג געווען פיעל מעהר אינדיווידואַליזירט, רעליגיעז־עגאָאיסטיש. ער איז ניט פארביינעגאַנגען די באקוועמע געלעגענהייט איבערצוטראָגען די ענטשיידונג פון די פיינליכע לע־בענס־פראַגען — אין אַן אַנדער וועלט.

אָבער די פראָקלאַמירונג פון דער אילוזיע וועגען א לעבען נאָכ׳ן טויט אלס „אומצווייפעלהאפטער פאקט”, — דאָס גופא נעמט אָן ביי מעטאַפיזישע פעלקער און ביי פראַקטישע פעלקער אַ פארשיידענעם כאַראַקטער.

דער אינדיער, ענטמוטיגט פון דעם דרוק פון דער נאַטור אין זיין לאַנד — איז אַוועק אין זיך. אַן אַנדער וועלט, אַן אַנדער לעבען האָט ער פראָקלאַמירט פאַר דאָס איינציג ווירקליכעס, און דאָס ווירקליכע לעבען — פאַר אַ פארבלענדעניס. דער פערזיאַנער האָט די ווירקליכקייט געהאַלטען פאַר׳ן צענטער פון דער וועלט. באַזיעגען די נאַטור, פארוואַנדלען דאָס געבענשט לאַנד אין א גן עדן, האָט דעם פערזיאַנער זיך ניט אויס־געוויזען פאַר אוממעגליך. ער האָט ליעב געהאַט אַרבייט. ער האָט געשעצט דעם ברודער־מענשען און זיין נאָכקומענדען, ווי אַן אַרבייטס־קראַפט, ווי מיטאַרבייטער אין דעם אויפבויען פון לע־

בען, פון גליק, — ערפאר האט ער דעם גלויבען אין א לעבען נאכ'ן טויט אויסגענוצט נאר אלס א מיטעל פאר מאראל און דיסציפלין: דער וואס ארבייט, וואס ליעבט, וואס איז וואהר־האפטיג, וועט זיין גליקליך נאכ'ן טויט; דער ליגנער, דער פוילער און דער באדריקער וועלען זיין באשטראפט. זעהר שעהן שיל־דערט זיין אידעאל און צוזאמען מיט דעם אויך זיין אמונה און שכר אויף יענער וועלט דער פארפאסער פון 12טען יאהרהונדערט, יאשטי: „צום ענד פון דער דריטער נאכט (נאכ'ן טויט), בעת ס'הויבט אן צו טאגען, דאכט זיך אוים דער נשמה פון דעם גלוי־ביגען, עפעס אזוי ווי זיין אייגען געוויסען געהט איהם אנטקעגען אין דער געשטאלט פון א ליכטיגער יונגפרוי, אנגעטאן אין ווייסען, א שטארקע, א שלאנקע, א נאבעלע, איהר שטעל איז א שטאלצער און זי איז אזוי הערליך, ווי מען קאן זיך נאר פארשטעלען. און בעת די נשמה פון דעם גלויביגען ווענדט זיך צו איהר מיט א פראגע: „ווער ביזטו, יונגפרוי, די שעהנסטע פון אלע, וואס איך האב ווען עס איז געזעהן?" ענטפערט זי איהם: „א, דו, יונגער־מאן, וואס דו האסט נאר געטראכט פון גוטעס, וואס דו האסט גע־רעדט און געטאן נאר גוטעס און פרומעס, איך בין — דיין אייגען ג ע ו ו י ס ע ן. אלע האבען דיר ליעב געהאט פאר דיין הער־ליכקייט, גוטסקייט, צערטליכקייט, איך באווייז זיך פאר דיר אלס א זיעגרייכע, מאכטיגע און באפרייטע פון טרויער. בעת דו האסט געזעהן א מענשען וואס שפאט (פון הייליגקייט) און דיענט אפ־געטער אדער ער שטויסט אפ אן ארימען און פארמאכט די טיהר פאר איהם, האסטו זיך דאמאלסט אוועקגעזעצט, האסט געזונגען תפילות און שבחים צו גאט'ס זוהן און מיט א נדבה האסטו דער־פרעהט דעם נאהענטסטען און וויטסטען. מ'האט מיר געליעבט, דו האסט מיר נאך ליעבער געמאכט, איך בין געווען שעהן, דו האסט מיר נאך שעהנער געמאכט מיט דיינע גוטע געדאנקען, גוטע ווערטער און גוטע מעשים. און פון איצט אן ווער איך פארעהרט פון מענשען".

אבער די אייגענארט פון פערזיאנער איז געווען די תארמא־

נישע צונויפגיסונג פון דער רעליגיע פון פּראָגרעס מיט דער רע־ליגיע פון אומשטערבליכקייט. דער פּראָגרעס פון ארבייט און קאַמף מוז זיך פאַרענדיגען מיט אַ פּאַלשטענדיגען נצחון. אזוי פּעסט האָט דער פּערזיאַנער געגלויבט אין דער בליהענדער צייט פון זיין ציוויליזאַציע. דאַן וועלען הימעל און ערד און אלע גע־זעצען פון דער וועלט אין וואָרצעל אומגעענדערט ווערען. דער טויט וועט בטל ווערען. אַלע געשטאָרבענע וועלען לעבעדיג ווע־רען. זיי וועלען לעבעדיג ווערען ניט מיט'ן גייסט, נאָר רעאַל מיט'ן קערפּער, וואָס וועט שוין קיינמאָל ניט פאַרלענדט ווערען. דער פּערזיאַנער האָט ניט געקוקט אויף די גשמיות'דיגע, אויף דאָס פליישליכע, ווי אויף עפּעס וואָס נידריגעס. אויב ער האָט געדאָרשט צו אַ ניי לעבען, איז דאָס געווען צו אַ ווירקליך לעבען, און ניט צו אַן איינגעבילדעט לעבען, און ער האָט באשאפען אַ שעהנע אידעע פון תחית המתים מיט'ן גוף. אידען און קריסטען האָבען זיכער גענומען די דאָזיגע אידעע ביי די פּערזיאַנער.

די אַלגעמיינע אומשטערבליכקייט איז געוואָרען אַ באלוינונג פאַר ארבייט. באטייליג זיך מיט מסירת נפש אין דעם אַלגע־מיינעם בויען, און מיט'ן גוף וועסטו אויפשטעהן תחית המתים, כדי צו געניסען די פרוכט פון דער ארבייט, וואָס דיינע הענד האָ־בען געטאָן. דו ביסט פ א ר ז י ך. און באמערקט — ניט אויף די הימלען, נאָר א ו י ף ד ע ר ע ר ד.

אַלץ, וואָס האָט געהאָלפען בויען: פּאַראייגען, ארבייטס־מאַניערען, געצייג, נוצליכע חיות, די ערד, די זון, רעגען און ד. ג., און אויך אַלע וואָלטעטיגע מיטארבייטערשאַפטען: דיסציפּלין, אר־ביטזאַמקייט, וואָרהאַפטיגקייט, גערעכטיגקייט, וויסען און ד. ג. האָבען זיי ערקלערט נאַטירליך פאַר גוטס, אַלץ אין סדר פון דער נאַטור און זיטליכקייט, וואָס האָט געשטערט צו ארבייטען און בויען, איז ערקלערט געוואָרען פאַר שלעכטס. דאָס און יענעס האָבען די פּערזיאַנער פאַרפעסטיגט מיט מענגען גייסטער, וואָס האָבען ארומגערינגעלט דעם ליכטיגען אַטראַ־מאַזדאַ און דעם פינסטערען אַטראַ־מייניאַ. די געטליכע הילף איז געווען געווי־

כערט פאַר דעם, וואָס האָט געאַרבייט. נאָר פיהלענדיג טיעף די הויפט־ראָלע פון דעם מענשען אין דעם דאָזיגען קאַמף, האָבען די פערזיאַנער געמאַכט פאַר דעם אמת'ען קאָמאַנדיר פון גוטעס, פון די נויטיגע קרעפטען פון הימעל און ערד אין די טעג פון אַן ענטשיידענדער שלאַכט — דעם מענשען — דעם רעטער די פערזאָניפיצירונג פון די קרעפטען און פעהיגקייטען פון די צוקינפטיגע דורות.

באַלד נאָך'ן נצחון — שטעהען אַלע אויף תחית המתים; אַלעמען איז מען מוחל. שלעכטס ווערט פאַרניכט, דערטרונקען, פאַרשווינדט אין אָקעאַן פון ליכט. ניט נאָר מענשען איז מען מוחל, נאָר אויך בייזע גייסטער. זיי ווערען ניט אומגעבראַכט, דאָס וואָלט געווען א האַלבער זיג; זיי ווערען ניט געטראָטען אונטער די צדיקים'ס פיס אין גן עדן, זיי ווערען ניט געפייניגט אין העל. די בייזע גייסטער ווערען אוסגענוצט פאַר'ן ציעל פון גוטעס. נאָר אַטרא־מייניא שטאַרבט. וואָרום ער איז דאָ אַן אַבסאָלוטער מינוס, אַן אַבסאָלוטער גאָרנישט, ער איז טויט, זיין לעבען איז געווען אילוזאָריש, כל זמן ער האָט געקאָנט פאַרניכטען. נאָר איצט טריאומפירט אומעטום „דאָס זיין“, דאָס לעבען, ס'איז ניטאָ קיין ווינקעלע פאַר פינסטערקייט. די נירוואַנאַ, וואָס איז טייער דעם אינדיער, ווערט ערקלערט פאַר אילוזאָריש, פאַר אַן איינגעבילדעטקייט און ווערט אינגאַנצען אַרויסגעטריבען פון דער גאַנצער וועלט. אומעטום טריאומפירט די מאיא, די לעבעדיגע, די ראָזעווע, די שמייכעלדיגע.

די לעהרע וועגען שכר און עונש נאָך'ן טויט, וואָס די פערזיאַנער האָבען אויספיהרליך ענטוויקעלט, איז קענטיג נויטיג געווען, אָדער לכל הפחות נוצליך געווען פאַר א ברייטער סאָציאַלער מיטאַרבייטערשאַפט. די ראָזיגע לעהרע האַלט אונטער די דיסציפלין, ווירקענדיג אויף דעם כח הדמיון פון די אַם מעהרסטען שטאַרקע מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט. אויף אונזער היינטיגען בליק איז אַט די לעהרע, וואָס בילדעט א וויכטיגען טייל אויך פון דער קריסטליכער רעליגיע, איינער פון די סאַמע נידעריגע פרטים פון א רע־

ליגיעזען וועלטפיהלען בכלל. מיר זעהען אין דער דאָזיגער לעהרע ניט דעם פאַנטאַזיע־שוואונג פון דעם ליידענדען, ניט פון דעם מענשען, וואָס דאַרשט נאָך גליק, נאָר אַן אויסגערעכענטע זאַך, וואָס מוז דורך פיזישע שרעק און הבטחות צו באַלוינען, אָפּהאַלטען פון זינד און פאַראייננם פאַראַליזירען די אינדיווידועלע פרייהייט. מאַכען צו גאַרנישט די פאָרשטעלונג וועגען גיהנם און גן עדן — באַצייכענט אַ גרויסען שריט פאָראויס אין דעם מענשען'ס אינער־ליכער פרייהייט. די שטאַרק געוואָרענע געפיהלען פון פרייד וועגען דעם, אַז דאָס גוטע איז באַשאַפען געוואָרען דורך די אָנשטרענגונגען פון דעם מענשען אינגאַנצען אָדער טיילווייז, און די געפיהלען פון טרויער וועגען דעם, וואָס דאָס לעבען און די ענטוויקלונג ווערט געשטערט פון שלעכטס — זיינען פאַר'ן מענשען גענוג קרעפטיג; דער מענש פיהלט זיך טיעף באַליידיגט בעת ער הערט, אַז מען וויל איהם באַלוינען פאַר גוטס און באַרבאַריש גרויזאַם באַשטראָפען פאַר שלעכטס. אַ גאָט־ריכטער, אַ גאָט־פּאָליציאַנט, אַ גאָט־תליון ווערט אונגויטיג און צוזאַמען מיט דעם עקעלהאַפט.

דער פערזישער געדאַנק האָט אַליין באַזיעגט די לעהרע וועגען שכר און עונש מיט זיין העכערער אידעע פון תחית המתים מיט'ן גוף פאַר אַן אייביג לעבען און פון מחילה פאַר די זינדיגע.

מאַזדעאיזם אין דעם דאָזיגען פאַל איז פּאָזיטיוו העכער פון קריסטענטום. דער מאַזדעאיזם זעצט פאָראויס אַ גהינם, עפּעס ווי אַ מין באָד כמעט פון פרייוויליגע ליידען אויף אָפּצורייניגען פון דעם זינדיגען די שמוץ פון זיינע זינד, כדי ער זאָל קאָנען אָהן חרפּה געהן אין רייה מיט די ריינע ברידער־צדיקים, אָבער די אידעע פון אייביג זיין פאַרשפּאַרט אין גהינם פאַרוואַרפט דער מאַזדעאיזם אינגאַנצען. קריסטוס'עס ליעברייכע לעפצען, אויב מ'זאָל גלויבען די עוואַנגעליסטען, האָבען אויסגעשפּראָכען מיט־ליידסלאָזגרויזאַמע, חיה'שע ווערטער וועגען „דעם פייער, וואָס ווערט ניט פאַרלאָשען, וועגען דעם וואָרים, וואָס שטאַרבט ניט", וועגען אייביגע „צייהן קריצעריי". און דאָס אַלץ וועט געטאָן ווערען לויט דעם רצון פון אייביגען פאָטער, וועמען מיר מוזען

נאַכטאָן. איהם נאַכטוענדיג אויף וויפיעל אונזערע קרעפטען טראָגען, האָבען מיר, שוואכע שטערבליכע, נאָר געקאָנט ברויטען אפיקורסים לעבעדיגערהייד און קאָכען זיך פון מכשפות. דער ליעברייכער פאָטער איז לאָגיש פארוואנדעלט געוואָרען ביי די קאלוויניסטען אין א קאפריזנעם און אומערביטליכען פייניגער. אָרמוזד (דער גרעסטער פערזישער גאָט) פייניגט קיינעם ניט. ער פיהרט אַלעמען צום גוטען, צו גליק, צו ליכט. אויב אויפ'ן וועג זיינען דאָ לײדען — איז דאָס דערפאַר, וואָס מען דאַרף גובר זיין די קראפט פון שלעכטס אויסער זיך און אין זיך. לײדען — לײטערט די וועלט. אָרמוזד אַליין לײדט פאַר זיינע קינדער און ראנגעלט זיך אַליין — ער איז אָבער באמת גיטיג.

אָבער אויך די אידעע פון א פערזענליכען לעבען נאָכ'ן טויט לאָזט זיך ניט איינפאסען אין די רעהמלעך פון דער היינטיגער וויסענשאפטליכער וועלטאנשויאונג. קיין געבילדעטער מענש, שטרענג רערענדיג, גלויבט ניט אין פערזענליכער תחית המתים, ווען אפילו ער באמיהט זיך צו פארזיכערען זיך און אנדערע, אז ער גלויבט כלומרשט. אויב ער וועט אויפבויען דעם בנין פון זיין רעליגיע אויף דעם דאָזיגען זאמד, וועט ער זיך ארומזעהן, נאָכדעם ווי ער וועט אויפריכטיג נאָכדענקען, אז זיין בנין וואקעלט זיך און סקריפעט אונטער'ן דרוק פון דעם קאַלטען שכל, און ער וועט איבערלעבען יסורים, ערגערע, ווי די יסורים פון טויט, יסורים פון שיידען זיך מיט'ן שאָטען פון אַן אייביג לעבען און ניט מיט א קורץ לעבען. די דאָזיגע יסורים פון גיפטיגע ספקות וועלען מיר ניט ווינשען אפילו די ביזסטע שונאים פון אמת.

נאָר ווען דאָס גלויבען אין א פערזענליך לעבען נאָכ'ן טויט איז שוין אומעגליך פאַר דעם היינטיגען סקעפּטישען מענשען — איז עס פון דער צווייטער זייט אויך ניט נויטיג. דער זשעני פון מאַזדעאיזם האָט זיך גערעכענט מיט'ן דאָרשט פון אָרגאניזם צו פארלענגערען אומבאשטימט דעם אייגענעם קיום און צו האָבען א פאָרגעשמאַק פון די זיסע פרוכטען, וואָס וועלען אמאָל צייטיג ווערען דורך דער ארבייט פון זיינע הענד, אלס תענוגים, וואָס

ערוואַרטען איהם פּערזענליך. נאָר די אידען ביז זייער באַקאַנטשאַפט מיט דער פּערזישער רעליגיעזיטעט האָבען געחלומ'ט נאָר וועגען גליק פאַר זייערע נאָכקומענדע. דער ראַסען־עגאָאיזם הויבט הייגט אָן פאַרשווינדען, די אינטערנאַציאָנאַלע אידעע פון ברידערליכקייט צווישען אַלע מענשען איז פּראָקלאַמירט סיי פון קריסטענטום, סיי פון דער וויסענשאַפט און אויך פון דעם אויס־געוואַקסענעם סימפּאַטיע־געפיהל. די צוקינפטיגע מענשהייט וועט מיט זיך פאַרבייטען דאָס צוקינפטיגע אידענטום. די הויפּט־זאַך איז — דער שטופּענווייזער וואוקס פון דעם חוש פאַר אַ פאַר־בינדונג פון דעם גאַנצען מענשליכען מין. דער דאָזיגער חוש געהט פּאַראַלעל מיט'ן חוש פאַר אַ קאָלעקטיווער בויאונג. ס'איז דאָ אַן ענגלישער שפּרוך: „האָב אַ קינד, אָדער שרייב אַן אַ בוך, אָדער פלאַנץ איין אַ בוים". אַט דאָס איז די נייע אונשטערב־ליכקייט. אין אַלע שטאַרקע געזעלשאַפטען (ביי די גריכען, באַ־זונדערס ביי די רוימער) האָט דער יחיד פריידיג און אָהן אָנ־שטרענגונגען מיט זיך געאָפּפערט לטובה פון דער נאַציאָנאַלער אויפבויאונג, לטובה פון דעם כלל, פון דער שטאָדט, פון דער אימ־פּעריע. דער „איך" איז אַנערקענט געוואָרען פאַר אַ טייל פון אַ גאַנצען, די צוקונפט — פאַר אַן איינענע זאַך. פּלאַטאָן, ניט קוקענדיג אויף זיין לעהרע וועגען השארת הנפש, האָט געזאָגט, אַז אַ נאָבעלער מענש מוז נאָך זיך איבערלאָזען אַ שפּור אָדער אין זכרון פון פריינד אָדער אין אַ בוך. לעבען פאַר דער וויסענ־שאַפט, קונסט, טעכנישען פּראָגרעס און אז. וו. הייסט געפינען די איינענע אומשטערבליכקייט אין דער בויאונג פון לעבען. בוינע־דיג דעם וואונדערליכען פּאַלאַץ פון קולטור, וועל איך דערמיט אינטים זיך באַהעפטען מיט דעם פאַרגאַנגענעם און צוקינפטיגען דור. מיטאַרבייטענדיג מיט זיי, בלייב איך מיט זיי, כל זמן זייער אַרבייט ווערט פאָרטגעזעצט. און אין דעם דאָזיגען לעבען פיהל איך שוין מיין אומשטערבליכקייט. אַט דערפאַר מיט'ן וואוקס פון קאָלעקטיוויזם און דעם קאָלעקטיוו־שאַפענדען יסוד, וועט דער קולט פון דעם צוקינפטיגען לעבען זיך אָפּרייניגען פון דער עגאָ־

איסטישערביימישונג, פון דער מעשה וועגן א פערזענליך לעבען נאכ׳ן טויט. די נייע רעליגיע פון דער מענשהייט מוז זיין פריי פון פאנטאסטישע פאסטולאטען; די רעאלע פערספעקטיוועו פון דער וויסענשאפט און פון דעם שאפענדען גייסט, ווען מ׳זאל אין זיי אריינדרינגען, זיינען פראכטפולער פון יעדער פאנטאזיע. לאמיר זיך צונויפגיסען מיט׳ן מענשליכען מין, לאמיר קעמפען פאר זיין פאלקאמענהייט און אומשטערבליכקייט. ער, דער מענשליכער מין, — דאס בינסט דו!

אויך אזוי נוצליך, ווי די אידעע פון גיהנם און גן עדן און פון א פערזענליך לעבען נאכ׳ן טויט, איז געוועזן פאר דער שוואכער מענשהייט די אידעע וועגען הילף פון געטער. דער קלארער און פראקטישער שכל פון פערזיאנער איז אין דעם זעלביגען גראד ווייט געוועזן פון קאסמיזם, וואס שלינגט איין דעם מענשען, וואס מאכט איהם אונטערטעניג צו דער נאטור און פון דעם גרויזאמען ספירי־טואליזם, וואס צערייסט די גאנצע וועלט אויף גייסט און מאטעריע. דער פערזיאנער מאזדעאיסט האט ליעב די נאטור, אכטעט זי, ער געפינט אין איהר זיינע ברידער, באשיצער און פארבינדעטע, אבער ער געפינט אויך אין איהר שלעכטס, פיינדליכע קרעפטען. אויך אויפ׳ן געביעט פון גייסט אנערקענט ער טוגענדען און זינד פאר עפעס־וואס, וואס שטאמט פון די וועלט יסודות. געוויס, דער פעטישיזם, וואס האט פארהערליכט די אדער יענע נאטור־ערשיינונג ביז צו א מדרגה פון גאטהייט, האט פארדארבען די ערפאהרונג און די מאניערען פון ארבייט, צוגעבענדיג זיי לעגענדען און מאגישע מעטאדען אין אן איבערפליסיגער מאס. דאס אלץ האט איינגאנצען אפגעלעבט זיין צייט. פון דער אנדערער זייט האט דאס גלויבען אין מעכטיגע און ליכטיגע גייסטער־פארבינדעטע בראש מיט׳ן געהיימניספולען לעבענדען און הייליגען הויפט־גאט ארמוזד פארשטארקט דעם צוטרוי צו די איינענע קרעפטען אין קאמף מיט די נאטור־קרעפטען און מיט די וואנדערענדע פאס־טוכער־שבטים פון לאנד.

מאזדעאיזם איז געוועזן א רעליגיע פון ארבייט אין אן אנפאנגס

פאָרמע, די דאָזיגע רעליגיע האָט ניט געקאָנט ניט געבוירען ווערען אין רים פון מיסטיציזם.

שפּעטער וועט דער מענש זיך איבערציגען, אז אויב צווישען די נאַטור־ערשיינונגען זיינען דאָ פאַר'ן מענשען נוצליכע און שעדליכע, שעהנע און מיאוס'ע, זיינען אָבער ניטאָ קיין גוטע און בייזע, מחמת זיי שאַדען און העלפען אָהן אַ שום געפיהל און אויסרעכענונג. דערפאַר דאַרף מען פאַר זיי ניט האָבען קיין עהרפורכט, מען דאַרף זיי ניט דאַנקען און ד. ג. די וויסענשאַפט האָט ארויסגעיאָגט דעם פעטישיזם פון דער מענשליכער וועלטאַנשויאונג. אָבער כל זמן די הילף פון געטער איז נויטיג געווען, איז געווען שווער און טרויעריג אַרויסצוטרייבען פון דער וועלט דעם פעטישיזם — די פאַרגעטערונג פון דער זון, שטערען, ווינד, ים. דאָס איז געווען אַ גייסטיגקייט, מיט וועלכער ס'איז שווער געווען זיך צו שיידען. נאָר בעת דער מענש האָט גענומען קריגען צוטרוי צו זיינע אייגענע קרעפטען, האָבען נאָר אין די פאָרטגעשריטענע רייהען פון דער מענשהייט פון דער הייגטיגער צייט די געטער אינגאַנצען אויפגעהערט צו זיין נויטיג.

דאָס קריסטענטום איז אָהן ספק נידעריגער פון דעם מאַזדעאיזם אין קולטורעלען זינען. ניט אומזיסט פלעגט דער אימפּעראַטאָר כאָזראָי זיך באַציהען צו די קריסטען מיט האַס. פאַר איהם זיינען דאָס געווען מענשען, וואָס האָבען פיינד געהאַט צו אַרבייטען, ליעבהאָבער פון אַרומגעהן לעדיג, אומציכטיגע, וואָס פלעגען אָפּשוואַכען דעם גוף דורך אָפּהאַלטען זיך פון נאַטירליכע באַדערפעניסען און פאַרוואַנדלען זייער לעבען אין אַן אומבאַדיי־טענדער מלחמה מיט'ן שטן, וואָס פלעגט זיי ברענגען צו נסיונות. אָפּלייקענען אין ריינעם קריסטענטום די פאַראורטיילונג פון אַרבייט, וואָהלשטאַנד, ערדישען פראָגרעס — קאָנען נאָר די היפּאָקריטישע רעטער פון רעליגיע.

קיין רעליגיע איז ניט צוגעגאַנגען אַזוי נאָהענט צו דער אויסוואַקסענדער רעליגיע פון אַרבייט, ווי דער מאַזדעאיזם. זאָראַטוסטראַ איז איינער פון די גרעסטע נביאים פון דער מענשהייט. כדי

צו געפינען דעם פּאַדים, וואָס איז פאַרלוירען געוואָרען מיט דעם פאַלען פון דער פּערזישער קולטור — דאַרף מען פאַרבייגעהן גריכענ־לאַנד, רוים, דעם פינסטערען מיטעלאַלטער און דעם אומרוהיגען רענעסאַנס און נאָר אין דער „אַטלאַנטידע" פון פרענסיס בייקאָן, איינער פון די גרינדער פון דער עמפּירישער וויסענשאַפט, וועלען מיר געפינען אַן אָפּשיין פון דעם גלויבען אין ארבייט און פּראָגרעס. ווייטער — קאָנדאָרסע, דער גרויסער סען־סימאָן און מארקס. מיט'ן וואוקס פון טעכניק וואַקסט אויך דאָס גלויבען אין אַרבייט. די פראַגע וועגען רייכקייט און גערעכטיגקייט ווערט אָוועקגע־שטעלט אויף אַ נייעם אופן.

דער וועג פון פּראָגרעס איז ניט קיין גלייכער. וועט אונז דען נאָך אַ מאָל אויסקומען ביים שוועל פון דעם פאַרשפּראָכענעם לאַנד, וועלכען אונזערע משה'ס זעהען שוין פון באַרג, זיך אומקעהרען אין דעם מדבר, כדי דאָרט צו וואָגלען אויף אייביג?

לאָמיר קוקען מיט אָפענע אויגען, לאָמיר זיין דרייסט, לאָמיר זיין טעטיג. מיר זיינען געבוירען געוואָרען פאַר'ן לעבען אין אַ קריטישער צייט. אין דעם איז אונזער פלוך, אין דעם איז אונזער גליק.

פערטער קאפיטעל.

אַנטראָפּאָלאָגיזם און קאָסמיזם אין רעליגיע.

לודוויג פייערבאך, אין זיין ווערק „דער תוך פון קריסטענטום”, פיהרט דורך אן אינטערעסאנטען פּאראלעל צווישען דעם רעלי־גיעזען כאראקטער פון די העלענער (די פארצייטיגע גריכען) און די אידען.

געוועהנליך ווערט אָנגענומען, אז דער אידישער מאָנאָטעאיזם איז דער העכסטער אויסדרוק פון מיסטישען ספּיריטואליזם, דאָס איז א גאָט־גייסט, וואָס איז לויט אלע אבסאָלוטע אייגענשאפטען אונענדליך אָפּגעשיידט פון דער באגרענעצטער מענשהייט. דער אידישער אל אחד, לכל הפחות, ווי ער ווערט שפּעטער פארשטאנען ביי די נביאים, איז א גאָט, וואָס איז אמווייניגסטען אַנטראָפּאָ־מאָרפיש, ס׳הייסט, וואָס האָט אמווייניגסטען א מענשליכע גע־שטאלט. פארקעהרט, קיינער האָט אויף אזוי פיעל ניט פאר־עהנליכט די געטער צו מענשען, ווי דער גריך. און דאָך איז דער אמת׳ער פאָרשטעהער פון דעם אַנטראָפּאָלאָגישען טיפּ אין רעליגיע, דער באשאפער פון א ריין־מענשליכער רעליגיע גיכער געווען דאָס אידישע פאָלק, און הינטער די אַנטראָפּאָמאָרפישע גאָטהייטען פון גריכענלאנד, ווי אויך הינטער איהר שפּעטערדיגען פּלאטאָנישען און דעם נאָך־פלאטאָנישען גאָט־גייסט האָט זיך אין אמת׳ען בא־האלטען אלץ דער זעלביגער קאָסמאָס. די אידען האָבען פאר־עהרט אין זייער אַלאומפאסענדען, אומדערגרייכבארען גאָט־צבאות די מענשליכע נאטור; די גריכען האָבען פארעהרט אין זייערע מענש־געטער די געזעצען פון א ניט־מענשליכער נאטור. די גרי־כישע רעליגיע לויט דער פאָרמע איז כמעט א רעליגיע

פון מענשענפארעהרונג, נאָר לויט׳ן תוך איז זי ווייטער פון מענשענפארעהרונג, ווי דער יודאאיזם. דער יודאאיזם לויט דער פאָרמע — איז א רעליגיע פון דעם קנעכט־מענשען, א מענשענ־דערנידעריגענדע רעליגיע, נאָר לויט׳ן תוך איז דאָס די ערשטע פאָרמע פון א ריין־מענשליכער רעליגיע.

ביי פייערבאך׳ן געפינען מיר אזא געדאנק: „נאטורפאָרשונג איז די פארגעטערונג פון דער נאטור, — געצענדיענסט איז׳ם זין פון דעם אידישען און קריסטליכען גאָט. און געצענדיענסט באטייט ניט קיין אנדער זאך, ווי דעם מענשען׳ס ערשטע אָנשויאונג, באַ־טראכטונג פון דער נאטור. די אידען האָבען זיך אויפגעהויבען איבער געצענדיענסט ביז צום קולט פון א גאָט, זיי האָבען זיך אויפגעהויבען איבער׳ן באשאף ביז צו דער אנשויאונג, צו דער נאָכדענקליכקייט פון דעם באשעפער, ס׳הייסט זיי האָבען זיך אויפגעהויבען איבער דער טעאָרעטישער אָנשויאונג, פון דער נאטור, וועלכע האָט באצויבערט דעם געצענ־דיענער, ביז צו א ריין־פראקטישער אָנשויאונג, וואָס מאכט אונטערטעניג די נאטור צו די ציעלען פון עגאָאיזם. אין חומש שטעהט: „און טאָמער וועסטו אויפהויבען דיינע אויגען צום הימעל און וועסט זעהן די זון, און די לבנה, און די שטערן, און די גאנצע הימעל־מענגע, זאָלסטו זיך ניט אָפּקערען פון גאָט און זאָלסט ניט דיענען זיי, מיט וועלכע גאָט האָט בעשאָנקען אלע פעלקער אונטער׳ן הימעל״. 1) נאָר אין דער אומדערגרייכבארער טיפקייט און מאכטיגקייט פון דעם אידישען עגאָאיזם האָט געקאָנט ענט־שטעהן אויך די אידעע וועגען דעם, אז די וועלט איז באשאפען געוואָרען פון גאָרנישט, די אידעע פון דער באשאפונג, פון דעם וועלט־געשעהן, אלס פשוט׳ער אקט פון א באפעהל; די דאָזיגע אידעע ענטהאַלט און דריקט אויס מיט זיך ניט קיין אנדער זאך,

1) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק יהוה אלהיך אתם לכל העמים תחת השמים. (דברים ואתחנן ד. יט).

ווי אַ באַפעהל צו פאַרוואַנדלען די נאַטור ניט אין אַ געגענשטאַנד אויף צום באַטראַכטען, אַנצושויען, נאָר אין אַן אָביעקט אויף צו באַנוצען זיך און הנאה צו האָבען.

לאָמיר דערווייל באַזייטיגען די פאָרמע פון דער און יענער רעליגיע, לאָמיר נאָר ציהען די אויפמערקזאַמקייט אויף דעם אומ־פאַרמיידליכען אויספיהר פון דער און יענער רעליגיע. דער יודאַאיזם איז אַן אויסדרוק פון פּראַקטישער באַדערפעניס, אין איהם דריקט דער מענש אויס אַזאַ פּאָסטולאַט: אַ פרנסה־פטיגער גייסט מוז רעגירען איבער דער נאַטור, מעכטיג ענדערענדיג זי לויט זיין רצון, האָבענדיג הנאה פון איהר. דער העלעניזם, דער אַלט גריכענטום, איז אַן אויסדרוק פון ענציקונג דורך באַטראַכטען, דורך אָנשויען, און זיין פּראַקטישער אויספיהר קלינגט אַרוים אומפאַרמיידליך: די נאַטור איז שעהן און מאַכטיג, זי איז אַ ציעל אין זיך, איהרע געזעצען זיינען הייליג און אומפאַרענדערליך, דער מענש מוז מיט יראת הכבוד זיך בויגען פאַר זיי, זיין גליק באַשטעהט אין דעם, אַז ער זאָל פּרייוויליג זיך אונטערוואַרפען אונטער זיי: „פאַטאַ וואָלענטעם דוקונט, נאָלענטעם טראַהונט" (דער שיקזאַל פיהרט דעם, וואָס שטימט איין מיט איהם, דעם איינגעשפּאַרטען שלעפּט ער).

וואַרפט אַרוים די פאָרמע, די גאָטהייט, די טעאָלאָגיע, און וואָס וועט בלייבען? אַ ריינער עקאָנאָמיזם מיט אַ פאָרמולע: מאַכען די נאַטור אונטערטעניג צום מענשען — פאַר דעם יודאַ־איזם, אַ וויסענשאַפטליכער פאַטאַליזם מיט אַ פאָרמולע: מאַכען דעם מענשען אונטערטעניג צו די געזעצען פון דעם „זיין", פון דעם קיום — פאַר דעם העלעניזם. דאָס רעוואָלוציאָנערע גלויבען, אַז אַלץ, וואָס ס'איז פאַרנינפטיג וועט ווערען אַ ווירקליכקייט — פאַר דעם יודאַאיזם; דער קאָנסערוואַטיווער זאַץ, אַז אַלץ, וואָס ס'איז ווירקליך איז פאַרנינפטיג — פאַר דעם העלעניזם. הויכמוטיגע פּרעטענזיעס אויף הערשאַפט און גאָטהייט — פאַר דעם יודאַאיזם, הכנעה'דיג זיך אָנערקענען אַלס אַן אָפּהענגיגער טייל — פאַר'ן העלעניזם.

פייערבאך האט עס פארשטאנען. נאר מיטגעריסען מיט זיין ליעבע צום גריכענטום מיט זיינע גרויסע קולטורעלע פארטיילען, און ס'קאן זיין אויך פון זיין האס צו דער הערשענדער רעליגיע, צו דער טאכטער פון דער אידישער רעליגיע, — האט ער אויף א העכסט אומגערעכטען אופן דערנידעריגט דעם יודאאיזם אנטקעגען דעם העלעניזם. אט איז א טאלענטפולע בלאט, וואו עס ווערט צווישען זיי דורכגעפיהרט א באלעהרענדער פאראלעל, וואס לאזט טיף אריינבליקען אין הארצען פוןביידע רעליגיעס: „דער פארפאסער פון'ם ספר „חכמת שלמה" (קאפיטעל 13) זאגט ריכטיג, אז די געצענדיענער, צוליב זייער פארוואונדערונג פאר דער שעהנקייט פון דער וועלט, האבען זיך ניט אויפגעהויבען ביז דעם באגריף וועגען איהר באשעפער. פאר ווען די נאטור איז א שעהן וועזען, יענעם שטעלט זי זיך פאר אלס ציעל אין זיך, יענער געפינט די אורזאך פון איהר „זיין" אין איהר גופא, ביי יענעם שטעלט זיך ניט די פראגע: פאר וואס עקזיסטירט זי? די באגריפען פון דער נאטור און גאטהייט אידענטיפיצירען זיך, ווערען איינס און דאס זעלביגע אין זיין באוואוסטזיין, אין זיין וועלטאנשויאונג. די נאטור, וועלכע ער באטראכט, איז פאר איהם געשעהן, האט זיך באשאפען, אבער איז ניט באשאפען געווארען אין אייגענטליכען זין, אין זין פון רעליגיע: זי איז פאר איהם ניט א פראדוקט פון אן אייגענוויללען, א געמאכטע זאך. די שאפענדע קראפט איז פאר איהם די ערשטע קראפט, פאר דעם יסוד פון דער נאטור רעכענט ער די קראפט פון דער נאטור גופא; די עקזיסטירענדע קראפט, וואס ווירקט אנשויליך פאר זיינע אויגען, האלט ער פאר די סיבה פון אלע זאכען. אזוי דענקט דער מענש, וואס פארהאלט זיך צו דער נאטור עסטעטיש און טעארעטיש (מחמת די טעארעטישע נאכדענקליכקייט, אנשויליכקייט איז אורשפרינגליך אן עסטעטישע אנשויליכקייט, עסטעטיק איז „פרימא פילאזאפיא"), וואס אידענטיפיצירט דעם באגריף פון דער וועלט מיט'ן באגריף פון דעם קאסמאס, פון דער געטליכקייט. נאר דארט, וואו אזא אנשויאונג האט באזעעלט דעם מענשען, האט

געקאָנט ענטשטעהן און ארויסגעזאָגט ווערען אזא געדאַנק, ווי אַנאַקסאַגאָראַס'עס געדאַנק וועגען דעם, אז דער מענש איז געבוירען געוואָרען אַנצושויען, צו באַטראַכטען די וועלט. דער אויסגאַנגס־פונקט פון אזא טעאָריע איז אַ האַרמאָנישע אייניגונג מיט דער וועלט. נאָר דאָרט, וואו דער מענש שטעהט אויף אַ פּראַקטישען שטאַנד־פּונקט, און פון איהם קוקט ער אויף דער וועלט, דאָרט געהט ער זיך פּאַנאַנדער מיט דער נאַטור און ער מאַכט זי פאַר אַן אונטערטעניגע דיענערין פון זיינע פּערזענליכע אינטערעסען, פון זיין פּראַקטישען עגאָאיזם. דער טעאָרעטישער אויסדרוק פון דער דאָזיגער עגאָאיסטישער פּראַקטישער אנשויאונג, וואָס אַנערקענט די נאַטור אין זיך פאַר גאָרנישט, איז: די נאַטור אָדער די גאַנצע וועלט איז באַשאַפען געוואָרען, זי איז אַ פּראָדוקט פון אַ באַפעהל: ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור — און גאָט האָט געזאָגט ס'זאָל זיין ליכטיג און ס'איז געוואָרען ליכטיג, — ס'הייסט גאָט האָט געהייסען, אז די וועלט זאָל באַשאַפען ווערען, און די וועלט איז באַלד באַשאַפען געוואָרען אויף זיין באַפעהל".

„אוטיליטיזם, נוצליכקייט איז דער הויפּט־פּרינציפּ פון יודאַ־איזם".

אויב ס'איז זיכטבאַר, אז צווישען דעם אידישען כח הרצון און דער אמונה אין רצון, און דער אַלט־גריכישער אמונה אין גע־זעץ, ווי אן אומבויגזאַם־באַפעהלענדע קראַפט, — מוז געפונען ווערען דער סינטהעז (וועלכער ווערט טאַקי אויסגעאַרבייט פון וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם), איז פון דעסטוועגען קלאָר אויך דאָס, אז דער עצם רעליגיע פון דעם אויסגעוואַקסענעם מענשען, די רעליגיע פון דעם רעוואָלוציאָנער און אַרבייטס־מאַן — פון דעם פּראָלעטאַריער, וועט זיין געהנטער צום אַנטראָפּאָלאָגיזם, ווי צום קאָסמיזם.מ'קאָן אפילו מיט זיכערקייט זאָגען, אז די קאָנסערוואַ־טיווע קלאַסען מוזען פריהער אָדער שפּעטער זיך אָנכאַפּען פאַר'ן

קאסמיזם, כדי אוועקצושטעלען אנטקעגען דעם רעוואלוציאנערען ווילען פון דעם ארבייטס־מענשען — די בארופונג אויף די אומ־פארענדערליכע געזעצען, אנטקעגען דער שעהנקייט פון דעם אידעאל וועגען מאכט, סאלידאריטעט, גערעכטיגקייט — די שעהנקייט פון דער אייביגער ארדענונג, אנטקעגען דעם אונערמידליך־טעטיגען גייסט — די פאעזיע פון ענציקונג און זעלבסט־פארלייקענונג.

די טענדענצען פון יודאאיזם.

די אורזאך פון דעם אידישען מאנאטעאיזם זעהט פייערבאך אין דעם אידישען שבט־עגאאיזם: „גאט, נאך פילאנ׳ען, האט געשאנקען משה׳ן די מאכט איבער דער גאנצער נאטור, אלץ איז אונטערטעניג געווארען צו איהם, ווי צו א הערשער. די גויטען פון פאלק ישראל שטעלען פאר אן אלמאכטיג וועלט־געזעץ, — זיי באשטימען דעם שיקזאל פון דער גאנצער וועלט. יעהאווא — דאס איז ישראל׳ס אנערקענונג פון דער הייליגקייט און גויטווענדיגקייט פון זיין עקזיסטענץ, א נויטווענדיגקייט, פאר וועלכער די עקזיס־טענץ פון דער נאטור און פון אנדערע פעלקער, איז גארנישט. יעהאווא — איז דאס גליק פון פאלק (סאלוס פאפולי), די ישועה פון פאלק ישראל, פאר וועלכען מען מוז אלץ מקריב זיין; ער — איז אן אויסשליסליך מאנארכישע זעלבסטגעפיהל, אן אלפארניכ־טענדער פייער פון צארן אין די פלאמענדיגע אויגען פון דעם פארטיליגונגס־זיכטיגען פאלק ישראל. מיט איין ווארט, יעהאווא — איז דער „איך" פון פאלק ישראל, וואס האט זיך אנערקענט פאר׳ן ענד־ציעל און פאר׳ן האר פון דער נאטור. בכן, ריהמענדיג די נאטור, ריהמט דאס פאלק ישראל די מאכטיגקייט פון יעהאווא און די מאכטיגקייט פון אייגענעם זעלבסטבאוואוסטזיין. „לויבט גאט. ער — איז גאט אונזער העלפער. גאט — אונזער רעטער. יעהאווא, גאט — מיין כח".

ס׳איז קיין צווייפעל ניט, אז אין א באדייטענדער מאס איז דאס טאקי אזוי. דאס גרויסע זעלבסטבאוואוסטזיין, כמעט דער

איבערנאַטירליכער לעבענס־כח פון די אידען, וואָס האָט זיי געמאַכט פאַר אַן אייביג פאָלק. ניט קוקענדיג אויף׳ן שיקזאַל׳ס רדיפות, דער דאָזיגער לעבענס־אינסטינקט, וואָס דער לעבהאַפטיגער שבט האָט אויסגעאַרבייט צווישען די ענדלאָזע מדבריות און האָט פאַר־נאַנדערגעוויקעלט אין די הייליגע מלחמות צוליב אַ פּרוכטבאַרען באָדען מיט די שכנות׳דיגע באַלדייער, וואָס איז פאַרהאַרטעוועט געוואָרען אונטער די שרעקליכע קלעפּ פון די באַזיעגער, — דער דאָזיגער שטאַרקער לעבהאַפטיגער אינסטינקט פון דעם גרויסען קליינעם פאָלק האָט זיך אויסגעדריקט אין דער אומגעהייערער פאָרמע פון יעהאָוואַ. וואָס נידעריגער דאָס פאָלק איז געפאַלען דעאַל, אַלץ העכער האָט עס זיך אויפגעהויבען אידעאַל, אין זיין גאָט.

אָבער ניט נאָר אין עגאָאיזם אַליין איז די זאַך. דער נאָמאַד סעמיט, דער מדבר־מענש — האָט באַשאַפען זיינע געטער צווישען אַן איינאַרטיגער נאַטור, אַ נאַטור ניט קיין פיעלפאַרביגע און ניט קיין פולזאַפטיגע. דער ברייטער הימעלסגעוועלב, פול מיט פייער־ליך באַוועגליכע פּלאַנעטען, וואָס נעמט אַרום אַן איינאַרטיגע עבענע — אָט דאָס איז דאָס וואונדערליכע, וואָס ער זעהט. און די שטערן זיינען נאָר די ליכטיגע חילות פון גאָט, וואָרום אָט געהט ער אויף, און זיין פלאַמענדיגע געשטאַלט הערשט הערליך, אַליין. דער טיפער קענער פון די מזרח־רעליגיעס דזשיימס דאַרמשטעטער זאָגט: די אַרישע און סעמיטישע רעליגיעס בילדען צוויי פאַר־שידענע גרופען. אין דער ערשטער געפינען מיר אומעטום אונטער פאַרשידענע נעמען דעם גאָט פון הימעל און די געטין פון וואַסער, אומעטום איז דאָ אַ רייכער פּאָליטעאיזם, די פאַרגעטערונג פון אַלע נאַטור־קרעפטען, אַ דואַליזם, אַ קאַמף צווישען געטער און בייזע רוחות. פון דער צווייטער זייט די פעלקער פון דער סעמיטישער שפּראַך שטרעבען צו אַ שטרענגער איינהייט. די געטער בעל, מולך אָדער יעהאָוואַ דריקען צו אומעטום די איבעריגע נאַטור מיט זייער פלאַמענדיגען גלאַנץ.

ס׳רוב פון די סעמיטען האָבען זיך אָפּגעשטעלט אויף דער

פארעהרונג פון דער זון. אבער דער שבט, וואס האט געלעבט ביים צופוסען פון דעם בארג סיני (די קעניטען), האט פארשטעלט אין זיין רעליגיעזער פאנטאזיע די שרעקליכע, נאר רוהיגע גאט־הייט מיט אן אנדער גאטהייט, וואס איז ניט וועניגער הערליך נאר מעהר לעבעדיג. צווישען די רוחות איז פאר זיי ארויסגע־טרעטען יענער, וואס דונערט און שטורעמט מיט „קולות וברקים”.

דער גאט פון בארג סיני, דער דונערשליידערער „יאהו”, דער עקזיסטירענדער — איז גערופען געווארען פאר אן עדות ביים אפמאך צווישען די צוועלף אידישע שבטים. זינט דאמאלסט איז ער געווארען דער גאט פון א נאציאנאלער איינהייט. ער האט גע׳ירש׳נט די הערליכקייט פון אן איינציגען גאט, ער האט ער־ווארבען נאך מעהר פארכטזאמע און לעבהאפטיגע שטריכען און איז געווארען א גאט פון א פאלק אין אונטערשיידונג פון די געטער פון פרעמדע לענדער און פון די משפחה־געטער. יעהאווא׳ס קאמף פאר אויבערהערשאפט וועט זיין דער קאמף פון דעם איינהייטס־פרינציפ און פון דער אונאפהענגיגקייט פון דעם ניי־געגרינדעטען בונד, דער קאמף פון א פאלק קעגען פרעמדע און סעפעראטיווע געטער. אין קומענדיגען קאפיטעל וועט אונז נאך אויסקומען צו רעדען וועגען יעהאווא. דאס, וואס איז שוין געזאגט געווארען, איז דערווייליגע גענוג אויף צו דערקלערען די ערשטע אורזאכען פון דעם מאנאטעאיזם, פון יענע שטיצען, וואס האבען געהאלפען דעם פאלק ישראל זיך אויפצוהויבען ביז צו אזא באגריף: דער גייסט, וואס איז צו אונז נאהענט, וואס איז צו אונז עהנליך, וואס האט אונז ליעב, אונזער פארבינדעטער — איז העכער פון אלע נאטור־קרעפטען, ער קאן אלץ. אזוי האט מען באדארפט ריהמען דעם גייסט פון איינהייט, דאס האט געפאדערט די פאליטישע נויט־ווענדיגקייט, דאס לעבען גופא פון פאלק. יעדער נצחון און יעדער ערפאלג האבען די יעהאוויסטען צוגעשריבען צו זייער גאט, נאר ביי מיסערפאלגען האבען זיי באשולדיגט דאס פאלק. די גאנצע געשיכטע איז פארוואנדעלט געווארען אין א לעגענדע אויף צו רעטען יעהאווא׳ס מאכט. אזוי האט אויסגעארבייט

דאָס פאָלק ישראל אַן איבערראַשענדע לויט איהר ליי־דענשאַפטליכקייט אמונה, אַז דער גייסט, לויט דעם פורעם און דער עהנליכקייט פון אונזער גייסט, איז שטאַרקער פון די נאַטור־קרעפטען, וואָס זיינען אונז פרעמד און אומפאַרשטענדליך, אַז ער איז דער באַשעפער און באַפעהלער פון דער נאַטור. און די דאָזיגע טרייסטענדע און שטאָלצע לאַגע האָבען די פעלקער פון דער וועלט אָנגענומען במתנה פון אידישען פאָלק.

אמת פאַר דער דאָזיגער זיכערקייט אינ'ם נצחון פון דעם שכל, אין דעם אַבסאָלוטען כח פון גייסט, פון רצון, האָט מען באַצאָהלט מיט דעם, וואָס מ'האָט דעם נצחון אָפּגעפרעמדט פון דעם מענ־שען. האָט דער דאַמאָלסדיגער מענש געקאָנט רעדען וועגען זיין שכל, וועגען זיין רצון, ווי וועגען געטליכע און באַפעהלענדע איבער־נאַטור קרעפטען? קענטיג, אַז ניט. מ'האָט באַדאַרפט באַשאַפען אַ לעגענדע, אַ מיף וועגען אַן איבער־ווילען, וועגען אַן איבער־שכל און אַן איבער־מענשען. אָבער דאָס איז נאָר געווען אַ גרויסער שאָטען פון דעם מענשען, אַ שאָטען, וואָס איז אָפּגע־וואָרפען געוואָרען אויפ'ן הימעל. און דערצו נאָך אין דער גאַנצער ריינקייט פון זיין גייסטיגקייט, פון דעם, וואָס איז אין איהם אם מעהרסטען מענשליך, פון זיין ווילען צו מאַכט. ישראל איז געוויס ניט געווען גאָט'ס אויסערוועהלטער, זאָגט דאַרמשטעטער, ער אַליין האָט זיך באַשאַפען גאָט מיט'ן שוויים פון זיין פנים. ווי מיר וועלען שפּעטער זעהן, האָט דער רצון צו מאַכט באַקומען אַ דאַנק דעם היסטאָרישען שיקזאַל פון אידישען פאָלק אַ צוגאָב אין דער פאָרמע פון „דאָרשט צו יגערעכטיגקייט". און דאָ איז פאָרגעקומען דער זעלבער פּראָצעס, און דאַרמשטעטער באַמערקט ריכטיג: „די נביאים האָבען גערעדט אין נאָמען פון יעהאָוואַ, די נייע וועלט רעדט אין נאָמען פון דעם מענשליכען געדאַנק, אָבער יעהאָוואַ איז געווען נאָר די פאַרגעטערונג פון דעם מענשען'ס נשמה, דאָס מענשליכע געוויסען, וואָס איז אָפּגעוואָרפען געוואָרען אויף די הימלען".

פון דעם וואָס איז שוין געזאָגט געוואָרען קאָן מען זעהן,

אז יענע דערהנידערונג פון דעם יודאאיזם אין פארגלייך מיט'ן העלעניזם, וואס האט זיך בולט ארויסגעוויזן ביי פייערבאך'ן, קאן ניט אנערקענט ווערען פאר ריכטיג.

מען דארף נאך באצייכענען, אז דער לעבענס־כח פון דעם אידישען שבט האט זיך ארויסגעוויזען ניט נאר אין דער לעבענס־פעהיגקייט און אין דעם רצון צו מאכט, וואס האט זיך אויסגע־דריקט אין יעהאווא, נאר אויך אין דעם טיפען רעאליזם. נאר דאס שפעטערדיגע, רעקאדענטישע, אזוי צו זאגען, אידענטום איז טיילווייז דורכגעדרונגען געווארען מיט'ן מיסטיציזם פון אנדערע מזרח־רעליגיעס. אין קריסטענטום האט דער מיסטיציזם זיך אריינ־געגאסען מיט א ברייטער כוואליע גראדע פון דער לעבענסלוסטיגער גריכענלאנד. „די לעבענסלוסטיגע" גריכענלאנד האט גענומען צו־פאלען נאך באדייטענד פריהער פון די פאטאלע מלחמות פון אטהען און ספארטא, זי האט באשאפען טיילווייז געמענדיג פון די מזרח לענדער א קולט פון א לעבען נאכ'ן טויט, זאגאר א קולט פון טויט, ווי באפרייאונגס־מיטלען. דאס אידענטום, זייענדיג אזוי אונער־מידליך לאגיש אין דער ענטוויקלונג פון זיין פאנטאסטישער פאר־שטעלונג וועגען דעם אלמעכטיגען, איז געווען טיף רעאליסטיש אין זיין באגריף פון לעבען. דער אונטערשייד צווישען דער נשמה און דעם גוף איז געווען זעהר אומקלאר פאר די אידען, און דאס לעבען פון דער נשמה אויסער'ן קערפער האט זיי אינגאנצען ניט אינטערעסירט. און דאך איז דאס געווען דאס רעליגיעזסטע פאלק פון דער וועלט און פון דער מענשליכער געשיכטע. רענאן איז גערעכט, בעת ער זאגט וועגען אידענטום: „א מעכטיגע טראדיציע פון אידעאליזם און פון עפעס א פאראדאקסאלער קראפט פון בטחון, א רעליגיע, וואס די מאמינים אין איהר זיינען געווען גרייט אויף אלע מעגליכע קרבנות, בעת זי האט זיי קיין זאך ניט צוגעזאגט הינטער די גרעניצען פון דעם ערדישען לעבען".

און די אידישע רעליגיע האט אייגענארטיג באזיעגט די וועלט. באצייכענענדיג די אידישע אפשטאמונג פון קריסטענטום, זאגט דארמשטעטער:

„מאהאָמעד, וואָס איז ארויסגעקומען פון דער אידישער און אידיש־קריסטליכער שוהל, גרינדעט דעם איסלאַם, וועמעס דאָגמע עס פאלט צוזאמען מיט דער אידישער דאָגמע, נאָר זי ווערט נידעריגער לויט'ן מאסשטאב פון א קלענערען פארשטאנד, אין וועלכען זי האָט זיך אָפגעשפּיגעלט. די מיטהאָלאָגיע פון דעם איסלאַם איז אויך א תלמוד'ישע, א ראַבינישע און א אידיש־קריסטליכע. אויף אזא'ן אופן, אָנהויבענדיג פון 17טען יאָהרהונ־דערט נאָך קריסטוס'ן, באפעלקערען צוויי אידישע קאָלאָניעס דעם געביט פון מענשליכען געדאנק, קאָלאָניעס, וואָס קעמפען מיט דער מעטראָפּאָליע, וואָס פארשילטען און לייקענען זי אָפּ. ניט נאָר פארפאָלגען זיי די נאָכפאָלגער פון דער מוטער־רעליגיע, נאָר, וואָס איז נאָך פיעל ערגער, יעדע אויף איהר שטייגער פארדארבט איהרע פרינציפּען: דער קריסטליכער מערב האָט אויפגעהאַלטען זיין מיטהישען, לעגענדארען גייסט, אריינטראָגענדיג אין איהם דאָגמען און דערמיט צווינגענדיג די וויסענשאַפט צו שווייגען אָדער צו לעסטערן הייליגקייטען; דער אראבישער מזרח האָט פארוואנ־דעלט גאָט פון א געזעץ פון שכל אין א קעניגליכער מוטוויליגקייט, וואָס האָט איינגיבען געבראכט צו פאַסיוויטעט און אומוויסענהייט".

דארמשטעטער איז לגמרי ניט איינשטימיג מיט דעם, אז דאָס אידענטום האָט זיך כלומרשט איבערגעלעבט, אז זיין היסטאָרישע מיסיע האָט זיך כלומרשט געענדיגט מיט'ן געבורט פון קריסטענטום. ער באצייכענט די גרויסע פארדיענסטען פון אידענטום אין מיטעל־אַלטער. נאָר זיי האָבען פאַר אונז אָפּגעהיט, אין פאָלשטענדיגער טאָלעראנץ צווישען דער מורישער קולטור, דאָס בעסטע פאר־מעגען פון דעם אַלטערטימליכען געדאנק. זייער לעבעדיגער גע־דאנק איז ווידערגעשטאנען דער דאָגמע. דארמשטעטער שילדערט קלאָר דעם שיקזאַל פון אידענטום נאָכדעם ווי עס איז צוזייהט און צושפּרייט געוואָרען און ער רעדט וועגען דער לאַגע פון דעם אידען, ווי פון דעם טרעגער פון דער רעליגיע־מוטער צווישען די קריסטען.

דעם האס פון די פעלקער צו אידען האָט די קירך אין א באדייטענדען גראד אויפגעבראכט, נאָר די קירך פרובירט אויך

באשיצען די אידען פון איהרע ארויסגעוואָרפענע שטורעמס. און דאָס איז דערפאַר, ווייל זי האָט מורא פאַר'ן אידען און נויטיגט זיך אין איהם: ווארים דאָס קריסטענטום איז דאָך געגרינדעט אויף דעם אידישען ספר, איז דען ניט שרעקליך, וואָס דער איד וויים דעם סוד פון אָט דעם ספר, וואָס ער קאָן זיין דער ריכטער וועגען דער אמונה פון זיינע ריכטער. אמאָל מיט א שמייכעל, מיט א אומגערן וואָרט, גיט ער צו פאַרשטעהן, אז ער פאַר־אורטיילט זי, און האלט זיך ביכולת אנצואווייזען אויף איהרע חסרונות און טעות'ן. דאָס איז דער דעמאָן, וואָס האָט דעם שליסעל פון דעם הייליגטום. דערפון שטאַמט דער גרויסער טרוים פון א גייסטליכען: „ניט פאַרברענען דעם אידען, נאָר באַקעהרען איהם צום קריסטענטום".

דער היסטאָריקער פּרואסיר דערצעהלט נאאיוו וועגען דעם הייליגען לואים: „א גרויסע נאַרישקייט האָט ער געטאָן (דער הייליגער לואים) דערמיט, וואָס ער האָט איינגעפיהרט דיס־פוטען; ווארים נאָך איידער די דיספוטען פלעגען זיך ענדיגען, פלעגען א סך קריסטען אויפגעטרייסעלט ווערען אין זייער אמונה, ניט קאָנענדיג זיך פאַרנאַנדערקלייבען אין די איינווענ־דונגען פון די אידען. דעמאָלט האָט דער קעניג געזאָגט, אז אויסער די געלעהרטע גלחים דאַרף קיינער ניט דיספוטירען מיט א אידען. א וועלטליכער מענש, בעת ער וועט דערהערען, אז א איד טאַדעלט די אמונה, דאַרף ער זי, ניט באשיצען מיט באַווייזען, נאָר מיט דער שפּאַגע, אריינשטעכענדיג זי אין דעם אידענ'ס בויך, אויף וויפיעל זי וועט נאָר קאָנען אריין."

א לעבעדיגע רעליגיע וואָלט זיך אזוי ניט באַנומען צו א טויטער רעליגיע.

אָבער דאָס אידענטום, וואָס האָט פון זיך אבגעטיילט צוויי־גען פון קריסטענטום און מאַכמעדאַניזם, צוויי סינטעזען מיט אורשפּרינגליך פרעמדע גייסטיגע שטרעמונגען, האָט זיך ניט אפגעשטעלט אין זיין רעליגיעזען שאַפען, וואָס האָט פּאַרוואוג־

דערט די וועלט. שפּינאָזאַ איז געווען דער באַשעפער פון אַ נייער גרויסער רעליגיע.

ווי האָט עס געקאָנט פאָרקומען, אַז דער גרינדער פון דער העכסטער פאָרמע פון פאַנטעאיזם, דער ערשטער אמת'ער מאָניסט איז געווען אַ איד? מיר דוכט זיך, אַז אויך דאָ האָט דזשעמס דאַרמשטעטער טיף אַריינגעדרונגען אין דער פאַרבינדענים פון אידעען: ער מערקט אָן די נייגונג פון אידען צום פאַנטעאיזם. יעדע אידישע פילאָסאָפיע, זיך באַפרייענדיג, אַריבערוואַקסענדיג דאָס גלויבען אין אַ פערזענליכען גאָט, קומט צום פאַנטעאיזם: די קבלה, שפּינאָזאַ, מיימאָניד (דער רמב"ם). „דער מאָנאָטעאיזם ווערט נאַטירליך פאַרוואַנדעלט אין נאַטוראַליסטישען מאָניזם און גאָט פאַלט אָפּ.

שפּינאָזאַ האָט געמאַכט אַ גרויסען שריט אין צוויי ריכטונגען: אין אָפּרייניגען דעם הימעל פון דעם גייסט, וואָס די מענשליכע פאַנטאַזיע האָט באַשאַפען און אין אייניגען זיך מיט דער נאַטור.

שפּינאָזאַ'ס פילאָסאָפישע אַנשויאונג איז, „אַז גאָט שאַפט די וועלט, ניט מחמת ער וויל פאַרווירקליכען עפּעס, נאָר ווייל דאָס איז לאָגיש נויטוועענדיג באַגרינדעט אין זיין אייגענעם וועזען. פון דעסטוועגען איז גאָט פריי, ווייל אין אמת'ן איז „פריי נאָר יענע זאַך", זאָגט שפּינאָזאַ, וואָס ווירקט לויט דער נויטוועענדיגקייט פון איהר אייגענער נאַטור. אָבער נאָר גאָט איז פריי: אַלץ, וואָס שטאַמט פון גאָט, מוז האָבען אַנ'אורזאַך, אָדער אַ לאָגישען גרונד פאַר וואָס עס עקזיסטירט און פאַר וואָס עס איז אַזוי ווי עס איז. נאָר גאָט אַליין איז „די אורזאַך פון זיך גופא" („קאַוזאַ סואי").

„אונטער „קאַוזאַ סואי" — זאָגט שפּינאָזאַ — פאַרשטעה איך דאָס, וועמעס וועזען עס שליסט אין זיך איין די עקזיסטענץ אָדער דאָס, וואָס קאָן ניט געטראַכט ווערען אַנדערש, סיידען עקזיסטירענד. אַלץ, וואָס מיר זעהען אין דער וועלט, האָט צו פאַרדאַנקען זיין עקזיסטענץ אַ וועלכער עס איז פריהערדיגער

אורזאך. אָהן דער פאָרשטעלונג פון יענער אורזאך קאָנען מיר בשום אופן ניט איינזעהן, פאר וואָס די אָדער יענע איינצעל־זאך, אָדער פאסירונג מוז פאָרקומען אזוי ווי זי קומט פאר, אָדער פאר וואָס זי מוז איבערהויפט עקזיסטירען. דער שכל מוז דאָך אבער אָנעהמען, אז וויבאלד עפּעס־וואָס קומט פאָר אין דער וועלט, מוז דאָך סוף כל סוף זיין אנ׳אבסאָלוט נויטווענדיגע זאך, וואָס זאָל עקזיסטירען ניט ווייל אנ׳אנדער זאך ברענגט זי ארויס און ניט ווייל ס׳האָט זיך דורך אַ צופאל געטראָפען, אז זי עקזיסטירט. זי מוז עקזיסטירען דערפאר ווייל אין איהר וועזען גופא ליגט שוין ממילא איינגעשלאָסען די אומבאדינגטע נויטווענדיגקייט פון עקזיסטענץ. זי איז דער לאָגישער טעם, די אורזאך פון זיך אליין.״

נאָר די געטליכע שאפענדע נאַטור איז פריי און איז „א קאוזא סואי״. די געשאפענע נאטור, וואָס שטאמט דורך לאָגיש נויטווענדיגע געזעצען פון איהר אָפּ, קאָן ניט זיין פריי. אלץ אין דער נאטור איז דורך די אייביגע געטליכע געזעצען באדינגט, פאראויסבאשטימט. באוועגונגען שטאמען פון פריהערדיגע באוועגונגען. געדאנקען געהען ארויס פון פריהערדיגע געדאנקען. וואונדער, מאגיזם, מיפען און תפלות זיינען ממילא אינגאנצען אויסעגעשלאָסען געווארען. עס איז נאָר געבליבען דאָס געזעץ, וואָס מען קאָן ערקענען, און די ארבייט פון דעם מענשען, וואָס דאָרשט אויסצומיידען שלעכטס און שטרעבט צו גוטס, וואָס איז לויט שפינאָזא׳ן דאָס אייגענע לעבען אין זיין אויסגעשפרייטקייט.

די נאַטור איז געווארען א טייל פון גאָט, ניט זיין געמאכטע זאך, ניט זיין קלייד, נאָר זיין גוף, זיין אטריבוט, זיין נויטווענדיגע אייגענשאפט. נאָר שפינאָזא אנערקענט נאָך אויך א סובסטאַנץ, אן „עפּעס״ פון א מאָראלישען כאראקטער, וואָס איז גיטיג, גנעדיג, צו דעם דאָזיגען סובסטאַנץ דארף מען זיך פארהאלטען מיט יראת הכבוד.

מארקס׳ס לעהרע איז געווען נאָך א העכערער סינטעז. דאָס איז געווען די פינפטע גרויסע רעליגיע, וואָס דאָס אידענטום האָט פאָרמולירט. אין דעם וויסענשאפטליכען סאָציאליזם האָט

ווידער אמאָל און מיט א גרויסער קראַפט זיך אפּגעשפּיגעלט דער אידישער רעאַליזם. אין איהם איז ניטאָ און ס'קאָנען ניט ענטשטעהן קיינע פאָרשטעלונגען, וואָס שטייגען אריבער אונזער וויסען. דאָס איז די רעליגיע פון דער ענטוויקלונג פון דעם מענשליכען מין, שטרעבונגען צו מאַכט דורך אָרגאַניזאַציע, וויסענשאַפט און טעכניק. אָבער ניט אין דעם איבערהפּלוס און אין די נוצען פון דעם ענגלישען געלעהרטען יערעמיא בענטאַם מיט זיין בוכהאַלטעריע פון פאָרצוגען און פארלוסטען, וועגען וועלכער מאַרקס האָט אזוי פּאַראַכטליך זיך אבגערופען, ניט אין גליקזעליגקייט ווערט באַטראַכט דער צוועק פון לעבען, נאָר אין א באַוואוסטזיניגער מיטווירקונג צו דער ענטוויקלונג פון דער מענשהייט. פאַר דעם וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם איז קיין העכערעם ניטאָ, ווי דער מענשליכער מין.

יענע פּראַקטישקייט, וואָס פייערבאַך האָט דערזעהן אינ'ם אידענטום און האָט פאַראורטיילט, בילדעט דעם תוך פון דעם וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם. „מאַכען די נאַטור פאַר א ריענסט” — אָט דאָס איז טאַקי די פּראָגראַם פון דעם סאָציאַליזם! דער קאַמף פון שכל מיט די נאַטור־קרעפטען, ס'הייסט פּלאַנמעסיגע אַרבייט — דאָס איז דער תוך פון דער געשיכטע נאָך מאַרקס'ן. די מענשהייט וועט צולעצט אנערקענען די רעטענדע באַדייטונג פון אַרבייט און וועט אָנפיהרען באוואוסטזיניג און אויף אנ'אָרגאַניזירטען אופן יענעם קאַמף, וועלכען זי האָט געפיהרט האַלב־סטיכיש, יעדער פאַר זיך, זיך קריגענדיג צווישען זיך.

מיר וועלען נאָך שפּעטער זעהן, אז מאַרקס איז אין א געוויסען זינען געווען דער פאָרטזעצער פון דער זאַך פון די נביאים, דער אָנזאָגער פון גערעכטיגקייט.

אָבער מאַרקס איז געווען ווייט ניט קיין ריינער איד אין זיינע באַגריפען און ער האָט עס ניט געקאָנט זיין. קוקען אויפ'ן לעבען פון א פּראַקטישען שטאַנדפּונקט, פון דעם שטאַנדפּונקט פון אַרבייט — דאָס ערלויבט נאָך ניט זיך צו פאַרהאַלטען מיט

פאראכטונג צו דער נאטור. די נאטורוויסענשאפט הערט טאקי אויף צו זיין א טעארעטישע זאך וועלכע דארף נאר באטראכט ווערען מיט ידאת הכבוד, אבער זי פארלירט אויף א האר ניט אין איהר טעארעטישער טיפקייט, אין דער שענקייט פון איהרע ערגאבערונגען און דרייסטע קאנסטרוקציעס דערפון, וואס זי אנער־קאנט זיך פאר דער טאכטער און שטעלפארטרעטערין פון ארבייט און גיט אוועק דעם פארצוג דעם פראקטישען מענשען, ניט דעם טעארעטישען. נאר פראקטישע נאטורוויסענשאפט, וואס ווערט פארשטאנען, ווי א באדערפניס זיך צו אריענטירען אין ערשיי־נונגען, כדי צו הערשען איבער זיי (ווי ערנסט מאך לערנט), קומט צום אמת'ן רעאליזם, דערווייטערענדיג פון דער וויסענשאפט אלע סוביעקטיווע ביימישונגען, קומענדיג צו א וועלטאנשויאונג, וואס איז באגרינדעט אויף דער ריינער ערפאהרונג (אווענאריום).

אין פראצעס פון ארבייט, אין אונטערשיידונג פון מאגיזם, שפילט די נאטור א גרויסע ראלע. ניט נאר דארף מען זי* פאר־שטעהן, כדי צו קאנען קעמפען מיט איהר און זי באזיעגען, נאר מען דארף זי אויך ליעב האבען. ווארים ליעב האבען די נאטור מיינט פארשטעהן ווי אזוי ארויסצוקריגען פון איהר דעם מאק־סימום פון גענוסען, ניט נאר די נויטיגע, נאר אויך די נידעריגע, ניט נאר ריין פיזיאלאגישע, נאר אויך ריין עסטעטישע. דער מענש־ווירט וויל ניט נאר א עקאנאמיש־גוט איינגעארדענטע וועלט, נאר אויך א שעהנע וועלט. „דער מענש איז געבוירען געווארען אנצושויען די וועלט", זאגט ציצעראן אין זיין ווערק „דע נאטורא". דאס איז אבער שקלאפישע ליעבע, וואס פרובירט אפילו ניט זיך צו דערשלאגען געגענזייטיגקייט פון דער געליעב־טער. אבער מארקס לערנט: „ניט אויסטייטשען די וועלט, נאר איבערמאכען זי". די נאטור מוז מען מאכען אונטערטעניג, כדי דער מענש זאל אין איהר געפינען זיין גליק, כדי פון איהר ארויס־צוקריגען וואס מעהר גוטעס פאר דעם מענשליכען מין, דאס מיינט א געגענזייטיגע ליעבע.

אבער דער וויכטיגסטער סינטעז, וואס איז נויטיג געוועזן

צו מאַכען, איז ארויסגעוואַקסען פון דעם ברייט אָפענעם ווידער־שפּרוך צווישען דער אידישער באַהויפּטונג וועגען דער פרייהייט פון גייסט און זיינע מאַיעסטעטישע רעכטען און דער גריכישער באַהויפּטונג וועגען דער באַשרענקטקייט פון גייסט און וועגען דעם, אז דאָס באַוואוסטזיין איז אָפּהענגיג פון דעם „זיין", פון דעם קיום. דאָ שלאָגט דאָס האַרץ פון דעם וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם. „ניט דאָס באַוואוסטזיין באַשטימט „דעם זיין", די עקזיסטענץ, נאָר „דאָס זיין" באַשטימט דאָס באַוואוסטזיין. די פריהערדיגע פילאָזאָפישע סיסטעמען האָבען געשטרעבט אויס־צוטייטשען די וועלט, די נייע פילאָסאָפישע סיסטעמען שטרע־בען איבערצומאַכען זי. ווער עס האָט אויסגעפונען, ווי אין דעם וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם ווערען האַרמאָניש פאַראייניגט אָט די ביידע שטעלונגען, דער האָט אריינגעדרונגען אין דעם תוך פון מאַרקס'ס פילאָזאָפיע פון דער געשיכטע, אין מאַרקס'ס ר ע ל י ג י ע נאָך מיין טערמינאָלאָגיע. אָבער די דאָזיגע פראַגע איז אַזאַ ברייטע און זי איז אַזוי וויכטיג אין א ריין פראַקטישער הינזיכט, אז זי נויטיגט זיך אין א באַזונדערער אָפּהאַנדלונג. די געגענזאַצען — אינדיווידואום און געזעלשאַפט, פראָגרעס און גע־רעכטיגקייט, פרייהייט און דעטערמיניזם האָבען זיך געאייניגט דורך מאַרקס'ס מאַכטיגען געדאַנק. אָבער זייענדיג פאַרנומען מיט דער קאָכעדיגער פובליציסטישער טעטיגקייט און מיט דער גרויסער אויפגאַבע טיף צו אַנאַליזירען די הערשענדע ערשיינונ־גען און טענדענצען פון דער עפּאָכע, וואָס מיר לעבען איבער, האָט מאַרקס נאָר געוואָרפען א ליכט־שטראַהל אויף דעם גאַנצען געביעט פון דער רעליגיעזער פילאָסאָפיע, ער האָט זיך אינגאַנצען קאָנצענטרירט אויף דער ריעזיגער ארבייט פון זיין געניאַלען ווערק — „דאָס קאַפּיטאַל". די דאָזיגע ארבייט גיט א פעלזען־פעסטען יסוד צום וויסענשאַפטליכען סאָציאַליזם. דער פּלאַן פון דעם בנין גופא איז אָנגעוואָרפען געוואָרען מיט דער האַנד פון א גרויסען לעהרער. די תלמידים מוזען פלייסיג און פאַר־שענד באַארבייטען אלע טיילען פון דעם האַרמאָנישען גאַנצען,

וואס בויט זיך נאך. און זאל די אמת'ע ליעבע צו מארקס'ן, די באגייסטערטע פארוואונדערונג פאר זיין זשעני ניט שטערען דעם וואוקס פון זיין זאך. עס קאן ניט פארגליווערט ווערען אין א ראגמע די לעצטע גרויסע רעליגיע, וואס א אידיא ריעז האט נעשאנסען דעם פראלעטאריאט און דער מענשהייט.

פינפטער קאפיטעל.

וועגען דער ענטוויקלונג פון דער אידישער רעלי־גיעזיטעט.

עס ווערט אלגעמיין אנערקאנט, אז אין זין פון רעליגיע זיינען אידען געוועזן דאס באגאבטסטע פאלק. פאר אונז באדייט עס: א פאלק מיט דעם שטארקסטען לעבענס אינסטינקט. די שווערע באדינגונגען אין וועלכע דאס אידישע פאלק איז אוועק־געשטעלט געווארען, האבען עס געצוואונגען, כדי צו ערהאלטען זיין עקזיסטענץ און זעלבסטבאוואוסטזיין, זיך אריינצולאזען אין אייגענארטיגע ספעקולאציעס, אבצוטיילען זיין לעבען פון זיך, אוועקצושיקען עס אויף די הימלען און דארט דערהויבען עס אין מאסשטאב פון זיין דערנידערונג אויף דער ערד, איטליכעס מאל נעמענדיג די שולד אויף זיך און ניט באשולדיגענדיג זיין גאט, אט דאס געזעץ פון די צוקינפטיגע, בעסערע טעג.

אזוי ווי דאס אידישע פאליטישע און אויסערליך־קולטורעלע לעבען איז געווען צודריקט צוליעב די שכנות פון די גרויס־מעכטע ערשבערער, איז דערפאר די אינטעלעקטועלע, מאראלישע פיהרונג אריבערגעגאנגען צו די רעוואלוציאנערע אדער האלב־רע־וואלוציאנערע פארשטעהער, און די דאזיגע פיהרונג האט גע־קעמפט מיט דער קולטור פון א קליין בירגערליכען המון. דער חטא, וואס האט אומגעבראכט דאס אידישע פאלק איז אומשטריי־טיג אנערקאנט געווארן אין די פארזוכען פון דער אריסטאקראטיע צו געהן אויפ'ן וועג פון דער וועלטליכער קולטור, וואס איז פאר יענער צייט געוועזן אומצורייסבאר פארבונדען מיט זאמלען עשירות אויף א רויבערשען אופן און מיט עקספלואטאציע. אויב

גאָט ווען עס איז מוחל זיין זיין פאָלק, איז דאָס סיידען פאַר די פאַרדינסטען פון דעם אָרימאַן, דעם געדולדיגען און טרייען קנעכט.

דאָס אידענטום האָט ניט נאָר באַשאַפען פון זיין לעבענס־אינסטינקט אַ גאָטהייט, וואָס איז נאָך ביז היינט ניט געהערט געוואָרען לויט איהר מאַכטיגקייט, ניט נאָר האָט דאָס אידענטום זיין לעבענס אינסטינקט פאַרוואַנדעלט אין אַ גאָט, וואָס שטראַפט פאַר זינד און קאָן אָבער אויך מוחל זיין און טרייסטען דעם אָרימאַן, די שולדיגע מענשהייט, — נאָר עס האָט איהם אויך צוגעגעבען שטריכען פון אַנ'אַנהענגער פון דעמאָקראַטיע, פון אָרימקייט. דאָס אַלעס האָט געמאַכט פון יעהאָוואַ אַ אידעאַלען גאָט פון דעם ליידענדען „המון" פון דער גאַנצער וועלט. און אַזוי איז ער אויך געוואָרען נאָך דער קריסטליכער היידעניזירונג, נאָך דער קריסטיליכער צופאַסונג פון דעם אידענטום צו די באַגריפען און געפיהלען פון דער גריכיש־רוימישער וועלט. און דער המון האָט זיך אַרויסגעוויזען גענוג שטאַרק, כדי אַרויפצו־צווינגען זיין רעליגיע אויף די האַרען. און די האַרען, אַ וועה, זיך אָנשטויסענדיג אויף די פּריסטער פון דער נייער רעליגיע, האָבען זיך אַרויסגעוויזען גענוג שטאַרק, כדי פון איהר אויסצו־פלעכטען אַ נייע שטריק פאַר דעם אָרימאַן. וואָלטהאָט ווערט אַ פלאָג. אָט די גאַנצע געשיכטע שטעלט פאַר דעם טיפסטען היס־טאָרישען און רעליגיעזען אינטערעס.

שוין דאָס, וואָס איינע טרעטען אַרויס מיט ליוב און אַנ־דערע מיט זידלעריי קעגען דעם באַשאַף פון די גרויסע נביאים, באַווייזט זיין קולטורעלע וויכטיגקייט.

דאַרמשטעטער, כאַראַקטעריזירענדיג דעם יודאיזם, זאָגט:

„זיי (די נביאים) האָבען פּראָקלאַמירט ר ע כ ט פאַר מאַכט, זיי האָבען געמאַכט די אידעע פאַר אַ פאַקט קעגען וועל־כען עס טרעטען אָפּ אַלע אַנדערע פאַקטען. זיי האָבען פאַר אַלע־מען געפונען רחמנות צו אַלע אונטערדריקטע, נקמה קעגען אַלע אונטערדריקער, פּרידען פאַר אַלע פעלקער. מיט'ן כח פון זייער

אמונה אין גערעכטיגקייט האָבען זיי זיך פאַרפלאַנצט אין דער געשיכטע פון דער מענשהייט."

אין אנ'אנדער שטעל דריקט ער זיך אוים נאָך מיט מעהר באגייסטערונג:

„זיי (די נביאים) האָבען געלערענט צו לעבען גיט אפּעלי־רענדיג צו די האָפּענונגען אויפ'ן גן עדן. זיי האָבען געלערענט, אַז אָהן אַ אידעאַל הענגט דאָס צוקינפטיגע פאָר'ן פאָלק, ווי אַ אַ שמאַטע, און אַז דער דאָזיגער אידעאַל איז ניט עראָבערונג, ניט מאַכטיגקייט, נאָר די דערהויבענקייט פון דער נשמה און דערביישפּיעל פון די בעסטע זיטען און געזעצען. צווישען שטורעמס און שרעקען פון דער געגאַנגווארט האָבען זיי אויסגעמאָלט אויפ'ן הימעל אַ רעגענבויגען פון אַ ריעזיגער האָפענונג, אַ שטראַהלענדע זעהונג פון אַ בעסערער מענשהייט, וואָס איז פריי פון שלעכטס און פון אַ פריהצייטיגען טויט, וואָס ווייס ניט פון מלחמות און אונטערדריקונגען: דעמאָלט וועט די געטליכע וויסענשאַפט פול מאַכען די וועלט, ווי וואַסערען, וואָס מאַכען פול דעם ים. דאָס איז אַ חלום, וואָס איז איצט געוואָרען דער חלום פון אַ סך גע־לעהרטע."

פון דער צווייטער זייט שטורעמט ניטשע קעגען אידען:

„כדי צו זאָגען „ניין" אויף אַלץ וואָס שטעלט מיט זיך פאָר אויף דער ערד די אויפגעהענדע באַוועגונג פון לעבען, ערפאָלג, מאַכט, שעהנקייט, זעלבסטבאַהויפּטונג, האָט דאָ דער זשעני גע־וואָרענער אינסטינקט פון טיף באַליידיגטען געפיהל פאַר אומ־רעכט זיך געמוזט אויסטראַכטען אַ נ ד ע ר וועלט, פון וואַנען די דאָזיגע לעבענס באַהויפּטונג זאָל זיך פאַר אונז באַ־ווייזען פאַר שלעכטס, פאַר ניט פאַרטיילהאַפט אַליין פאַר זיך. נאָכ'ן פּסיכאָלאָגישען סך הכל זיינען אידען אַ פאָלק, וואָס באַ־זיצט די העכסטע לעבענס קראַפט, וואָס, זייענדיג אַוועקגעשטעלט אין אומעגליכע באַדינגונגען, שטעלט זיך פרייוויליג, אויס דער טיפסטער איינזיכט פון זעלבסטערהאַלטונג, אויף דער זייט פון אַלע אינסטינקטען פון ירידה, פון פאַלען, — ניט אַלס אַ פאָלק,

וואס איז אונטערגעווארפען אונטער די דאזיגע אינסטינקטען, נאר דערפאר וואס אין זיי האט עס זיך פארגעשטעלט מאכט, מיט דער הילף פון וועלכער מ'קאן זיך באשיצען קעגען דער "וועלט".

ביידע כאראקטעריסטיקען זיינען טיילווייז ריכטיג, טיילווייז ניט. די אידישע נביאים האבען ווירקליך מיט א אומפארגלייכליכער קראפט ארויסגעשטעלט דעם אידעאל פון גערעכטיגקייט, אבער דער אידעאל פון גערעכטיגקייט איז אין אמת'ן קיינמאל ניט געווען „א פאקט, וואס פאר איהם טרעטען אפ אלע אנדערע פאקטען", ניט בכלל א קראפט: ער איז געווען נאר א פאהן, א אידעאלאגיע פון א באשטימטער קראפט, נאר פון אונטערדריטקע, אדער פון די וואס האבען זיך געפיהלט אלס אונטערדריקטע קלאסען. און דערביי נאר פון די קליינבאזיצער, מחמת די נביאים האבען אויסגעדריקט דערהויפט זייערע אינטערעסען; צום קאמוניזם, וואס צו איהם נויגען זיך נאטירליך די אומפארמעגליכע, — זייגען זיי ניט דערגאנגען. די נביאים האבען צוגעשטעלט לאזונגען און א גלויבען אין שטיצען א גאט פאר די קליין־בורזשואזע רעוואלוציאנערען. גערעכטיגקייט איז געווען א קראפט, אויף וויפיעל די קליינבאזיצער זיינען מיט איהר געווארען. זי האט זיי געוויס געהאלפען, ווי עס העלפט יעדע פארטיגע, שעהן אויסגעארבייטע, און דערצו נאך פון דורות פארהייליגטע אידעאלאגיע.

די אידעאלאגיע פון די נביאים איז באשטאנען אין דער באהויפטונג, אז עס עקזיסטירט א גאט־גערעכטיגקייט, ער איז אויך א גאט־אלמאכטיגקייט, וואס שענקט אומבאדינגט מענשען א פאלשטענדיג ערדיש גליק, ווען זיי וועלען לעבען נאכ'ן אמת, ס'הייסט אויף די יסודות פון פאליטישער גלייכהייט און פון גלייכהייט אין באזיץ פון אייגענטום. אבער גערעכט איז אויך ניטשע, באצייכענענדיג דעם אנטי־פראגרעסיווען כאראקטער פון נביאות זאגען. פ ר א ג ר ע ס י ו ו פון א דעמאקראטישען שטאנדפונקט, איז עס געווען ר ע א ק צ י א נ ע ר פון א עקאנאמישען שטאנדפונקט, פאלגליך אויך פון א קולטורעלען. אבער

אזוי איז שוין די לאַגע פון קליינבאַזיצער, און פאַר א מאַרקסיסט איז אין דעם דאָזיגען פאַקט קיין אומערוואַרטעס ניטאָ.

די פעריאָדע פאַר די נביאים.

די ענטשטעהונג פון יעהאָוויזם.

די אָרטאָדאָקסאַלע ביבעל־ערקלערער האָבען אָנגענומען פאַר א ריכטיגע מטבע די פרומע פאַלשונגען פון די שפּעטערדיגע דעמאָ־קראַטען און כהנים. און דאָס איז זיי צונוץ געקומען. די רעליגיע פון די אידען איז נאָך זייער מיינונג אַרויסגעקומען א פאַרטיגע פון גאָט'ס הענד און דורך משה'ס פאַרמיטלונג איז זי אין א פאַר־ענדיגטער פאָרמע געגעבען געוואָרען צום פאָלק ישראל. נאָך מעהר, זי איז נאָר געווען א באַנייאונג פון דעם שטופּענגאַנג פון מאָנאָ־טעאיזם, וואָס ציהט זיך פון אדם הראשון אָן.

דאָס איז אָבער דורכאויס ניט אמת. דאָס, וואָס רופט זיך „חמשה חומשי תורה" (דאָס פינפבוך פון משה'ן), איז באַשאַפען געוואָרען פון די נביאים און זייערע אָנהענגער און איז באַפעסטיגט געוואָרען (ניט אָהן ענדערונגען) פון די כהנים פון נחמיה'ס צייטען און פון די שפּעטערדיגע עפּאָכען. דער ערשטער ספר פון דער תורה איז געווען יענער ספר, וואָס טראָגט היינט דעם נאָמען משנה תורה (ספר דברים), א נאָמען וואָס ווידערשפּרעכט דעם אמת; דער גרונד געזעצגעבענדער טייל אין איהם איז געווען די אמת'ע משנה תורה אויף א גרויסע העלפט.

די אידישע רעליגיעזיטעט האָט זיך ענטוויקעלט טריט נאָך טריט, און די געשיכטע פון איהר ענטוויקלונג איז זעהר אינטע־רעסאַנט.

מיר האָבען שוין גערעדט אין פאָריגען קאַפּיטעל וועגען דער ענטשטעהונג פון יעהאָוואַ, זי איז אַביסעל טונקעל. אומצווייפעל־האַפט איז נאָר דאָס, אז די אידען זיינען פון אָנהויב געווען פאָנ־רעמאָניסטען, אז זיי האָבען געגלויבט אין א געהיימניספולער וועלט

פון גייסטער, וואס האבען אמאל זיך צונויפגעגאסען אין איין ים, און אמאל זיינען זיי צושלאגען געווארען אויף פאראיבערגעהענדע און ניט קלאר אפגעצייכענטע כוואליעס פון אינדיווידואליטעטען. אזוי ווי יעדער ארט, וואס איז מיט עפעס־וואס געווען מערקווירדיג, האט געהאט זיין גאט (אל), האט דער טריבער און הערליכער בארג סיני מיט זיין שפיץ איינגעהילט אין וואלקענס, וואס האט אמאל געדונערט און געבליצט, — נאטירליך זיך געדעכענט פאר דעם ארט, וואו עס האלט זיך אויף דער גרויסער אל (גאט) אדער אלהים (דער מעהרצאהל פון אל), וועלכען דער קליינער אבער ענערגישער שבט, וואס האט באוואהנט יענעם ארט — די קעניטען — האט אנגערופען „יאהו" אדער „יאווע". דער דאזיגער נאמען איז געווען אזוי אומבאשטימט, ווי די געשטאלט פון אלהים (פון דער גייסטינער סטיכיע, פון דער גאטהייט).

אט דעם דאזיגען דונערענדען „יאווע" האט מען געמאכט פאר אן עדות און פאר א היטער פון זיין אפמאך מיט די צוועלף פאר־וואנדטע שבטים, וואס האבען זיך צונויפגעגאסען אין א פאלק. ס'איז פארגעקומען פונקט דאס זעלביגע, וואס מיר זעהען אין רוים, וואו די צונויפגיסונג פון דעם שבט מארס מיט'ן שבט קווירין איז פארזאנגעקט געווארען אין דער דערהויבונג פון דעם גאט פון באשווערונגען, דעם גאט וואס זיצט אין־דער־הויך, אויף די בערג, וואס זעהט פון דארט אלעס, און פון יופיטער'ן וואס דערשלאגט פאר־ברעכער מיט א בליץ.

ס'איז גאנץ מעגליך, אז דאס באוואוסטזיין פון זיין איינהייט און צוזאמען מיט דעם די אנערקענונג פון „יאווע" פאר דעם גאט פון דער אויסגעפורעמטער קליינער נאציאנאליטעט, איז צוזאמענגעפאלען מיט'ן קאמף פון די שבטים פאר דער באפרייאונג פון דער עגיפטישער אפהענגיגקייט. ס'איז מעגליך, אז דער געניאלער פיהרער — משה און זיין שבט — די לוים — האבען באזונדערס פיל געארבייט פאר אט דער פאראייניגונג און זיי זיינען געווען באזונדערע אנהענגער פון דעם נייעם גאט, פון דעם גאט פון איינהייט.

נאָר די אַלטע גאָטהייטען פון די משפחות און שבטים — די קאַלב, דער שלאַנג און אַנדערע, האָבען לאַנג קאָנקורירט מיט יעהאָ־וואַ׳ן. די כהנים־טרעפער מיט זייער אינסטרומענט אויף צו טרע־פען — דער אורים ותומים, און די קליינע געטשען — עפאָדען, — דאָס אַלץ האָט געטיילט די פאַרעהרונג פון פאָלק מיט יעהאָוואַ׳ן. די זיעגען פון יעהאָוואַ זיינען געווען די זיעגען פון דעם איינ־הייט׳ס געפיהל איבער׳ן סעפּאַראַטיזם. נאָר דאָס דאָזיגע געפיהל זיעגט אין געפאַהרען, אין צייט פון אַ קריעג׳ס שטורעם. אָט פאַר וואָס די ריכטער, די מיליטערישע פיהרער, וואָס האָבען צונויפגע־נומען די מיליטערישע קרעפטען פון דעם גאַנצען שבט, כדי אָפּ־צושלאָגען דעם שטאַרקען שונא, די דאָזיגע אידישע דיקטאַטאָרען— זיינען אַלע מאָל געווען אַנהענגער פון יעהאָוואַ.

אין דער צייט פון די לאַנגע מלחמות, וואָס זיינען אַרויס־געקומען צוליב דעם באַגעהר פון דעם ביז איצט נאָמאַדען־פאָלק צו באַהערשען די ערד און די שטעדט פון די כנענים, האָט דער פּרעסטיזש פון יעהאָוואַ שטאַרק זיך אויפגעהויבען. זיינע היי־ליגע מלחמות זיינען געווען זיעגרייך. ער האָט זיך באמת אַרויס־געוויזען פאַר אַ גאָט־צבאות, פאַר אַ גאָט פון קריעג. ער איז געווען ניט נאָר דער יופּיטער, נאָר אויך דער אַרעס פון די אידען.

די ערָאָבערונג פון לאַנד האָט פונדעסטוועגען ניט געמאַכט קיין סוף צו בלוט־פאַרגיסונגען. די פאַרנאַנדערגעשיידטע שבטים, וואָס האָבען זיך פאַרזאַמעלט נאָר אַרום די דיקטאַטאָרען, האָבען דערפיהלט די נויטיגקייט אין אַ שטאַרקערער איינהייט, זיי האָט זיך פאַרוואָלט אַ אינסטיטוט פון קעניגע, ווי זייערע איינגעזעסענע שכנים האָבען געהאַט.

דאָ הויבען זיך אָן ווידערשפּרוכען. שמואל, אַ איבערצייג־טער און געניאַלער יעהאָוויסט, ס׳הייסט אַ נאַציאָנאַליסט, גיט אַליין דעם פאָלק דעם יונגנמאַן שאול׳ן אַלס קעניג. אין דער איינענער צייט, ער אַליין, ווי עס ווערט שפּעטער איבערגעגעבען, שטורעמט די קעניגליכע מאַכט און מאָלט פאַר׳ן פאָלק אַלע אומ־גליקען, וואָס אַזאַ מאַכט ברענגט מיט זיך.

האט שוין דעמאלט די יעהאָוויסטישע פּארטיי זיך אנער־קאנט ניט נאָר פאר א נאציאָנאלע, נאָר אויך פאר א דעמאָקראַ־טישע? אָדער שמואל'ס סאטירע אויפ'ן קעניג, ווי א קוואל פון אומגערעכטיגקייטען און געוואלטטעטיגקייט, איז ענטשטאנען פיעל שפּעטער? אלענפאלס איז דער ברוך צווישען דעם יעהאָ־וויסטישען נאציאָנאליזם און דעם קעניגליכען נאציאָנאליזם גיך אונטערגעקומען.

אנדערש האט ניט געקאָנט זיין. די קעניגע האבען געמוזט זאָרגען וועגען שטענדיגע חילות, פאָלגליך נעמען שטייערען. זיי האבען זיך ארומגערינגעלט מיט אן אריסטאָקראטיע, צוליב זייער זשעדנעקייט און דער פּראכט פון זייערע מקורבים האבען די באַ־רויבט דאָס פאָלק. די קולטורעלקייט פון זייער אומגעבונג, די נויטיגע פּאָליטישע פארבינדונגען און די פּאָליטישע הייראטען האבען געפיהרט דערצו, אז עס זיינען ארייגעדרונגען אויסלענ־דישע, נאטוראליסטישע גאטהייטען.

די יעהאָוויסטען פּראטעסטירען קעגען דער אריינדרינגונג פון נייע זיטען, וואָס זיינען צושטערענד פאר דער אלטער אינ־דיווידואליסטישער דעמאָקראטיע. דער אויסלענדישער קולט און די רויבעריי פון די שטארקע האט זיך גרינג און נאטירליך צו־נויפגעגאסען אין זייער פארשטעלונג. דאָס און יענעס זיינען גע־ווען עלעמענטען פון האנדעל־און געווערב־קולטור און פון דער מי־ליטעריש־מלוכה קולטור.

אין דער צייט פון דוד המלך האָבען פארשיידענע מיליטע־רישע ערפאָלגען און דאָס באצווינגען פון ירושלים פון איין זייט, און דער יראת הכבוד פאר יעהאָווא מצד דעם אין איין צייט סענטימענטאלען און גרויזאמען, באגייסטערטען און בלוטדורש־טיגען קעניג'ל — פון דער צווייטער זייט, דאָך צוגעדעקט דעם אָפּגרונד פון קלאסענקאמף.

דער וועלטליכער און געצענדינערשער כאראקטער פון דער מלוכה איז אינגאנצען ארויסגעטראָטען פאר שלמה המלך. זיינע הונדערטער ווייבער, פּאלאצען און גערטנער, חילות, רייטוועגען,

שיפען, האנדעל און קאָלאָניעס, פראכט און אפילו התחלות פון זינליכער פּאָעזיע, נאטורוויסענשאפט און וועלטליכער מאראלי־שער פילאָסאָפיע, פון דער צווייטער זייט אן אפענער קולט צו דער אסטארטא — דער געטין פון ליעבע — האָבען ארויסגערופען ענטריסטונג ביי די קאָנסערוואטיווע נאציאָנאל־דעמאָקראטען יע־האָוויסטען. זיי זיינען אָבער געווען געצוואונגען צו שווייגען כל זמן ער האָט געקיניגט.

נאָך זיין טויט האָט זיך דער קלאסענקאמף צופלאקערט.

דער קלאסענקאמף.

רענאן מאָלט די קולטור פון שלמה המלך'ס צייט מיט אזעל־כע פארבען: „זיינע פארבינדונגען און זיין רעליגיעזע טאָלע־ראנץ, זיין פראכטפולער פּאלאץ מיט זיעבען הונדערט קעניגינען און דריי הונדערט קעבסווייבער, די ארדענונג און די שעהנקייט פון זיין הויף, די ערפאלגען פון האנדעל און געווערב אין זיין צייט, האָבען געוועקט אין די נשמות א געשמאק צו וואָלשטאנד און לעבענ'ס פרייד, צו וועלכע דאָס אידיש פּאָלק האָט זיך גערן איבערגעגעבען איטליכעס מאָל, בעת עס האָט ניט געפיהלט די שפּאָרען פון ליידען. שיר השירים איז — א באצויבערענדיגע אפשפּיגלונג פון א לוסטיג, גליקליך, זינליך לעבען פון אידישען פּאָלק אין די מאָמענטען פון זיין רעליגיעזער זעלבסטספּארגע־סעניהייט." אין קאמף פון די קעניגע און די נביאים שטעלט זיך רענאן אין פיעלעס אויף דער זייט פון די ערשטע. „פון איין זייט, זאָגט ער, די ברייטקייט פון שכל, וואָס שטרעבט צו באַ־גרייפען די וועלט, נאָכצוטאָן אנדערע פעלקער, ארויסצוגעהן פון די שמאָלע רעהמלאך; פון דער צווייטער זייט — דער קאָנסער־וואטיווער געדאנק, נאָר מיט וועלכען עס איז געווען פארבונדען דאָס גליק פון דער מענשהייט, ניט קוקענדיג אויף זיין ענגקייט." יאָ, וואָלט „די ברייטע קולטור" געזיעגט — און דאָס אידישע פּאָלק וואָלט געווען איינס פון פיעלע סעמיטישע קולטורעלע פעל־

קערלאך. אָבער די קולטור איז צודריקט געווארען. דאָס האָט געגעבען א זיעג די רעוואָלוציאָנער רעאקציאָנערע עלעמענטען פון פאָלק.

מיט האס טריפט די באשרייבונג פון דער קולטור ביי דעם נביא עמוס: „איהר, וועלכע האלטען דעם טאָג פון אומגליק פאר וויט און דערנעהענטערען דעם טריאומף פון גוואלטהאט, איהר, וועלכע ליעגען אויף געלעגער פון העלפאנדביין און צערטלען זיך אויף די בעטען, וואָס עסען די בעסטע שאָף און רינדער, וואָס שפּילען אויף דער הארף, מיינענדיג, אז איהר באזיצט דעם מוזיקאלישען אינסטרומענט, ווי דוד, וואָס טרינקען וויין פון בעכערס, שמירען זיך מיט די בעסטע אוילען און קרענקען ניט וועגען יוסף'ס בראָך" *)

די נביאים זיינען געווען ר ע ו ו אָ ל ו צ י אָ נ ע ר ע ן, ווייל זיי האָבען געקעמפט פאר'ן אונטערדריקטען פאָלק און האָבען געשטרעבט צו א סאָציאלער איבערקעהרעניש אין גייסט פון גלייכהייט. זיי זיינען געווען ר ע ו ו אָ ל ו צ י אָ נ ע ר ע ן, ווייל זיי האָבען געזעהן דעם אידעאל הינטער זיך, אין דער איינפאכקייט פון די זיטען און פאטריארכאלער גלייכהייט פון דער עפּאָכע, בעת דאָס פאָלק איז באשטאנען פון פאסטוכער; און זיי האָבען געקעמפט מיט'ן עקאָנאָמישען פּראָגרעס, וואָס איז געגאנגען דורך דער קאָנצענטראציע פון ערד און קאפּיטאל.

די אזוי גערופענע רעכאביטען, וואָס האָבען גארניט געוואָלט נאָכגעגעבען, האָבען אפילו ניט געוואָלט זיך באזעצען אין הייזער און האָבען געפּיהלט אן עקעל צו וויינטרויבען און וויין, זיי האָבען נאָך אלץ געלעבט אין ביידלעך, פלעגען מעלקען און

---

*) המנדים ליום רעה ותגשון שבת חמס: השכבים על מטות שן וסרחים על ערשתם ואכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק: הפרטים על פי הנבל כדוד חשבו להם כלי שיר: השתים במזרק, יין וראשית שמנים ימשחו ולא נחלו על שבר יוסף. (עמוס ו'.)

שערען די בהמות. די דאָזיגע אומגעהובעלטע פאַסטוכער זייגען געווען די שטיצע פון די נביאים.

שלמה'ס הערשאַפט איז געפאַלען. די איבער־הערשאַפט פון שבט יהודה איז געשטירצט געוואָרען, די שבטים האָבען זיך פאַראייניגט אַרום שבט אפרים און האָבען געבילדעט אַ נייע מלוכה — ישראל, אין אונטערשיידונג פון יהודה. נאָר די דינאַס־טיע פון דעם אַרבייטער, פון דעם מויערער ירבעם, איז געגאַנ־גען אין שלמה'ס גלענצענדען וועג. דער קאַמף האָט גענומען קאָכען אין ביידע העלפטען.

אין דער צייט פון דעם טאַלאַנטפולען קעניג אחאב, וואָס איז געווען אונטער אַ שטאַרקען איינפלוס פון די פיניצער, באַ־וויזט זיך דער ערשטער גרויסער נביא, אליהו. פון דער וויס־טענים, וואו ער לעבט אַ האַלב־נאַקעטער, אַ גרויסער און מורא'דיגער געהט דער דאָזיגער פאָעט און פאָלקס רעדנער אין דער הויפט שטאָדט פון די קעניגע. ער מאַכט חוזק פון דעם קעניג'ס פּריסטער, ער זידעלט זיין ווייב, ער שרעקט איהם אַליין. אַנפאַלענדיג מיט גאָר דער קראַפט פון זיין מעכטיגען רעדנער־טאַלענט אויף אַלץ וואָס איז אויסלענדיש, באַצייכענט ער קלאָר דעם סאָציאַלען כאַראַקטער פון זיין מוסר זאָגען. דער ביישפּיעל מיט נבות ווייגגאָרטען איז טיפּיש פאַר זיין קאַמף געגען דעם, אַז די זאָלען רייך ווערען און יענע זאָלען רואינירט ווערען, קעגען קאָנצענטראַציע פון רייכקייט, באַזונדערס פון ערד.

דער קעניג אחאב שרעקט זיך פאַר דעם מורא'דיגען זקן. אין די מינוטען פון כעס בעט ער איהם נאָר, ער זאָל אַוועקגעהן פון זיינע אויגען, כדי עס זאָל ניט פאַרקומען עפּעס־וואָס שלעכטעס.

נאָר אליהו'ס תלמיד אלישע, ניט זייענדיג אַזוי גרויס ווי זיין רבי אַלס רעדנער, איז געווען האַרטער און פּראַקטישער פון איהם.

ניט אומזיסט האָט ער געגעבען אַ בערין אויפעסען אפילו קינדער, וואָס האָבען נאַאיוו אָפּגעלאַכט פון זיין פּליך. צוזאַ־מען מיט די רעכאַביטען, מיט די איבערצייגטע יעהאָוויסטען

יהוא און יהונדב, האָט ער געמאַכט אַ בלוטיגע איבערקערעניש, אַ באַוועפּענטען אויפשטאַנד פון די אייפעריגע באַשיצער פון די אַלטע טראַדיציעס און פון די רעכטען פון דעם פּאַרגליוועֶרטען אַבער פרייהייט ליעבענדען בויערנשטאַנד. עמרי'ס דינאַסטיע איז געווען פאַרניכטעט. די שעהנע און שטאָלצע איזבל איז אומגעקומען און איהר קערפּער האָט מען אַרויסגעוואָרפען פאַר הינד.

אָבער אַלע שרעקען פון דער אַריענטאַלישער רעוואָלוציע האָבען צו קיין זאַך ניט געבראַכט. צולאָזענקייט, געצענדיענסט און קאָנצענטראַציע פון עשירות אויפ'ן חשבון פון די רואינירטע אָרימעלייט זיינען אַנגעגאַנגען אויפ'ן אַלטען שטייגער. קעמפען מיט'ן שווערד מיט דעם פאַטאַלען קולטור־פּראָצעס איז געווען קענטיג איבער'ן כח. די אידישע מלוכה האָט אַרומגעבלאָנקעט און געקאָכט מיט ליידענשאַפטען, מיט ליידען און אידעען. די מאַכט האָט ניט געקאָנט זיך איינשטעלען פעסט. אין לאַנד בכלל האָט געהערשט אַנאַרכיע. פון דרויסען האָט דער שרעקליכער אשור שוין געדראָהעט מיט זיין קורצען קרומען שווערד. צולאָזענקייט אין די אויבערשטע פון־דער געזעלשאַפט, נויט צווישען די נידעריגע פאָלקס־שיכטען, אומעטום די הערשאַפט פון נאַרישער אַבערגלויבעריי, פון אַפּיציעלען קולט צו אויסלענדישע געטער, וואָס האָט אָנגעוויזען אויפ'ן טריאומף פון דער פיניציישער קולטור אונטער נאַציאָנאַל־דעמאָקראַטישע טענדענצען, — אָט דאָס איז די אומגעבונג, ביי וועלכער ס'האָט אנגעהויבען פּריידיגען דער ערשטער אמת'ער נביא, — דער ערשטער און מעכטיגער פּאָליטישער שריפטשטעלער פון אידישען פאָלק — עמוס.

ער איז געווען אַ טעאָקישער פאַסטוך, ס'הייסט איינער פון די איבערצייגטע לויט זיין אַרט לעבען עקאָנאָמישע רעאַקציאָנערען. רייכקייט און מאַכט — זיינען זיינע שונאים. ער קוקט אויף זיי מיט גיפטיגער פאַראַכטונג, ער ברענט זיי מיט האַס. אינ'ם קולט פון יעהאָווא זעהט ער די איינציגע ישועה פאַר זיין

לײדענשאַפטליך געליעבט פאָלק. יעהאָװאַ — איז דער גאָט פון די אָרימע, דער גאָט פון גערעכטיגקײט, דערין איז זײן גאַנצער תוך.

„הערט דאָס אױס, איהר, װעלכע דאָרשטען אײנצושלינגען דעם אָרימאַן און אומצוברענגען די אָרימע, — איהר, װאָס זאָגען: װען װעט שױן אװעק דער חודש, כדי מיר זאָלען פאַרקױפען תבואה, און דער שבת, כדי צו עפענען די שפּײכלערס, צו פאַרקלענערען די מאָס, צו הױבען דעם פּרײז און אַבצונאַרען מיט פאַלשע געװיכט, צו קױפען די אָרימע לײט פאַר זילבער און דעם אביון פאַר אַ פּאָר שיך, און די אָבפאַל פון די תבואה צו פאַרקױפען. גאָט האָט געשװאָרען מיט יעקב׳ס כבוד — ער װעט אױף אײביג ניט פאַרגעסען זײערע טאַטען *).

פאַר די אַלע זינד װעט דער גאָט פון גערעכטיגקײט שטראָפען די אידישע אַריסטאָקראַטיע מיט דעם, װאָס ער װעט צושטערען איהר קולטור און איהר הערשאַפט. דערמיט שרעקט עמוס אױך די מעכטיגע שטאָלצע און רױבערשע שכנים. איבער דער גאַנצער װעלט פון דעם אַריסטאָקראַטישען מיליטאַריזם שטורעמט די באַלײדיגטע גערעכטיגקײט. „און זײ װעלען צוהאַקען אײנער דעם צװײטען מיט שװערדען”.

„איהר שונאים פון דעם גערעכטען”, שרײט עמוס צו די ריכטער, „לאָזט זיך אומקערקױפען און פאַרקרימט אין די געריכט הײזער די משפטים פון די אָרימע. זוכט גוטס, און ניט שלעכטס, כדי איהר זאָלט לעבען, און דעמאָלט װעט גאָט־צבאות זײן מיט אײך, װי איהר האָט געזאָגט. האָט פײנד שלעכטס און האָט ליעב גוטס און פיהרט אײן בײם טױער אַ גערעכטען משפט אפשר װעט גאָט־צבאות באַגנאַדיגען די איבערגעבליבענע פון יוסף׳ן.”

*) שמעו זאת השאפים אביון ולשבית ענוי ארץ: לאמר מתי יעבור החדש ונשבירה שבר והשבת ונפתחה בר להקטין איפה ולהגדיל שקל ולעות מאזני מרמה: לקנות בכסף דלים ואביון בעבור נעלים ומפל בר נשביר: נשבע יהוה בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם. (עמוס ח׳.)

און צולעצט אין הערליכע ווערטער צייכענט ער אָן זיין רע־מאָקראטישע רעליגיע, ער דריקט אויס די נשמה גופא פון זיין יעהאָווא, אויסשרייענדיג: „אויב איהר וועט מיר ברענגען קרבנות און מתנות וועל איך זיי ניט אנעהמען און וועל ניט א קוק טאָן אויף זיי. דערווייטער פון מיר דעם גערויש פון דיינע געזאנגען, דען איך וועל ניט הערען די קלאנגען פון דיינע האר־פען, זאָל ווי וואסער פלייצען דער משפט, און די גערעכטיגקייט, ווי א שטארקער שטראָם.”

נאָר דער דאָזיגער גרויסער פּאָעט, וואָס „ברומט ווי א לייב”, האָט שוין ניט גערופען די רעכטפּארטיגע צו אקטיוויטעט, נאָר צו האָבען געדולד. די זינדיגע וועלען מיט גאָט'ס ווילען אויסגעראמט ווערען פון שווערד, דאָס פאָלק וועט זיך אבריייני־גען, פארלירענדיג זיינע שטאָלצע און אומגערעכטע הערשער, און דעמאָלסט וועלען אָנקומען בעסערע צייטען.

דער נביא הושע, וואָס האָט געלעבט כמעט אין איין צייט מיט עמוס'ן, מאָלט מיט העלע פארבען די פראכט פון א שטאר־קען בונד מיט גאָט: „אין יענעם טאָג וועל איך פאר זיי שליסען א בונד מיט די חיות פון פעלד און מיט די פויגלען פון הימעל און די קריכענדיגע אויף דער ערד. בויגען, שווערד און מלחמה וועל איך אויסברעננען פון דער וועלט און זיי וועלען לעבען זיכער. און איך וועל דיר פאר'קנס'ן אויף אייביג, איך וועל דיר פאר'קנס'ן אין גערעכטיגקייט, אין משפט, אין גנאד און בארעמ־הארציגקייט. און איך וועל דיר פאר'קנס'ן אין טרייהייט און דו וועסט ערקאָנען גאָט. און אין יענעם טאָג, וועל איך ענטפערען זאָגט גאָט, איך וועל ענטפערען דעם הימעל און דער הימעל וועט ענטפערען די ערד, און די ערד וועט ענטפערען די תבואה און דעם וויין און די אוילבערטען און זיי וועלען ענטפערען ישראל'ן.”

און אזעלכע צייטען זיינען שוין געווען. דאָס פאָלק האָט ליעב געהאט יעהאָוואַ'ן, און ער האָט דאָס פאָלק ארויסגעפיהרט פון מצרים און איהם געגעבען דאָס לאנד כנען. ניטאָ קיין רע־

טונג אויסער יעהאָווא — דער גאָט פון די רעכפאַרטיגע, ס'הייסט פון די אָנהענגער פון גלייכהייט בנוגע צו קיין אייגענטום. איצט איז ניט דאָס. „גאָט איז אין קריעג מיט די איינוואוינער פון דער דאָזיגער ערד, דען עס איז ניטאָ קיין אמת, קיין חסד און קיין גאָט־ערקענטניס אויף דער ערד. שבועות און פאַלשקייט, רציחה, גנבה און זנות האָבען זיך פאַרשפּרייט און בלוטפאַרגיסונג נאָך בלוט־פאַרגיסונג".

הושע'ן געהערען אויך די ווערטער — „חסד וויל איך, און ניט קרבנות." עמוס און הושע האָבען שוין באַשאַפען א הויכע פאָרשטעלונג וועגען א גאָט פון א גערעכטען משפּט, וואָס האָסט רייכע און אונטערדריקער פאַר וועמען גערעכטיגקייט און ריינ־קייט פון זיטען איז אומענדליך טייערער פון קרבנות און קטרת. אנדערע נביאים וועלען וואַריאירען און ענטוויקלען די דאָזיגע טעמען, וואָס זיינען אריבער געגאַנגען צו עמוס'ן און הושע'ן פון זייערע פאָרגעהער. די נבואה, וואָס בלייבט זיך אַלעמאָל טריי, וועט פינדעסטוועגען ערגאַנצט ווערען מיט וויכטיגע שטריכען, א דאַנק דעם היסטאָרישען שיקזאַל פוןביידע פעלקער. די וויכ־טיגע ענדערונגען וועלען דאָך ניט פאַרדאַרבען די גרונד־לייזונג פון דער רעליגיעזער פראַגע: גליק קאָן דערגרייכט ווערען דורך אָפּהיטען גערעכטיגקייט, יסורים קומען ארויס פון זיטענלאָזיג־קייט, וואָס רופט ארויס דעם צאָרן פון דעם אלמעכטיגען אמת, זיטליכקייט קאָן ניט זיין ניט באַלוינט.

ישעיה.

דער ערשטער גרויסער נביא פון מלכות יהודה איז געווען ישעיה. אין אונטערשיידונג פון אנדערע אידישע נביאים איז ער ניט געווען ביז'ן סוף א נעגנער פון דער רעגירונג. איהם האָט זיך איינגעגעבען צו ווירקען אויף דעם גוטען און פרומען קעניג חזקיהו. דערפון שטאַמט ישעיה'ס גרויסער פּאָליטישער איינפלוס. וואָכזאָם האָט ער נאָכגעשפּירט די שכנות'דיגע פעל־

סער, פיעלע פון זיינע נביאות זיינען אייגענארטיגע דיפּלאָמאַ־טישע אבהאנדלונגען.

אויך אין דער אינוויינינגסטער פּאָליטיק נעמט ער א געהע־ריגען אָנטייל. פּאָליטיק, מאָראַל, רעליגיע פלעכטען זיך צונויף אומצורייסבאר ביי אָט דעם מענשען, וואָס איז באַגאָבט מיט א פּראַקטישען שכל און מיט א הויכען אידעאַליזם, און אויך מיט א מערקווירדיגען ליטעראַריש־אַראַטאָרישען טאַלענט.

ישעיה'ס טעטיגקייט האָט דורכגעשטראָמט אין א שטורעמ־דיגער עפּאָכע. ניט קוקענדיג אויף זיין יחוס'דיגע אָפּשטאַמונג, איז ער אין די יונגע יאָהרען נאָך (ארום 740 יאָהר פאר קריס־טוס'ן) ארויסגעטראָטען אלס פיהרער פון דער דעמאָקראַטיש־נאַ־ציאָנאַלער פּארטיי אין יהודה, אלס נביא, און ער האָט געשפּיעלט א לייטענדע ראָלע אין פארלויף פון 40 יאָהר.

ער איז געווען אן עדות פון דעם פארברעכערישען בונד, וואָס דער מלך ישראל האָט געשלאָסען מיט סיריען קעגען דער ברידערליכער יהודה. דאָס איז געווען דאָס גרעסטע אומגליק. דער פאל פון מלכות ישראל, וואָס איז איינגיכען נאָכדעם פארגע־קומען, האָט זעהר פארשטאַרקט די לאַגע פון ישעיה הנביא, וואָס האָט די גאנצע צייט געפּרעדיגט די גערעכטיגקייט פון זיין גאָט. יעהאָווא, ווי ס'איז קענטיג געווען, האָט באשטראָפט ישראל'ן. יהודה האָט גענומען תשובה טאָן. קעניג חזקיהו און דאָס אפּי־ציעלע פּריסטערטום, וואָס איז אַלעמאָל געווען פיינדליך צו די נביאים, זיינען ארונטערגעפאַלען אונטער זיין לייטונג. אומעטום האָט מען גענומען אויסראָטען די אָבגעטער און ענערגיש איינ־פלאַנצען דעם יעהאָוויזם. ישעיה'ס געניטע האַנד האָט זיך גע־פיהלט אויך אין דער אויסערליכער פּאָליטיק. ער האָט געלע־רענט, אז דער שטאָלץ פון דעם אידישען פּאָלק דאַרף בשום אופן ניט באשטעהן אין א מיליטערישער מאַניע, אין וועלען קאָנקור־רירען מיט די ריזען פון די מיליטערישע מלוכות. גאָט'ס פּאָלק דאַרף לייכטען מיט דער גערעכטיגקייט פון זיינע געזעצען און מיט דער ריינקייט פון זיינע זיטען. דערמיט וועט ער באַזיעגען

די וועלט ווען עס איז. דערווײַלע דאַרף מען זײַן פאָרזיכטיג. ישעיה איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַרויסגעבראַכט די פּאָליטיק פון אַ בונד מיט בבל, אַ פּאָליטיק, וואָס איז געוואָרען אויף אַ געוויסע צייט טראַדיציאָנעל פאַר דער נביאישער פּאַרטיי. דאָס האָט ערלויבט צו פיהרען גליקליכע מלחמות מיט די שוואַכע שכנים. אינערליך און אויסערליך האָט ישעיה געזעהן נאָר ער־פאָלגען. איבער זיין קאָפּ האָט זיך אפילו גענומען קלייבען אַ שטורעם. סנחריב האָט באַלאַגערט ירושלים. נאָר אין אשור׳־אישען לאַגער האָט זיך פאַרשפּרייט די טשומאַ־מגפה און דער שונא האָט געמוזט אפּטרעטען. דאָס איז געווען אַ נייער גרויסער טריאומף פון יעהאָוואַ און פון ישעיה זיין קנעכט.

ישעיה׳ס דעמאָקראַטיזם שטראָמט אַרויס גענוג קלאָר פון זיינע ענערגישע אויסדרוקען: „וועה געשריען, איהר דערנע־העגטערט אַ הויז צו אַ הויז, אַ פעלד צו אַ פעלד, אַזוי, אַז פאַר אַנדערע בלייבט קיין אָרט ניט, אַזוי ווי נאָר איהר אליין וואָלט געווען באַזעצט אויף דער ערד.״

„און גאָט וועט אָפּהאַקען ביי ישראל׳ן דעם קאָפּ און דעם עק, דעם פּאַלם־בוים און דעם ראָהר אין איין טאָג: דער זקן און דער אַריסטאָקראַט — דאָס איז דער קאָפּ, און דער פאַלשער נביא איז דער עק.״

פונדעסטוועגען האָט ישעיה געקאָנט איינגעהן אויף אַ פּראַקטישען קאָמפּראָמיס מיט די אַריסטאָקראַטען; אפשר דער־פאַר רעדט ער וועגען די נביאים — די פאַלשע לעהרער? צי זיינען זיי דאָס ניט געווען די, וואָס זיינען ניט געווען גענייגט שלום צו מאַכען, די אונפאַרגעבליכע? ישעיה האָט ליעב געהאַט און האָט דערגרויסט דעם קעניג חזקיהו, ער האָט גערעדט וועגען איהם מיט אַזעלכע ווערטער, וועלכע מ׳האָט שפּעטער גערעכענט פאַר אַ כאַראַקטעריזירונג פון משיח׳ן: „דאָס פאָלק, וואָס זיצט אין פינסטערניס האָט געזעהן אַ גרויס ליכט; צו די וואָס וואוי־נען אין׳ם לאַנד אונטער׳ן שאָטען פון טויט איז ליכט אויפגעגאַנ־גען. פאַרמעהרט האָסטו דאָס גליק, פאַרגרעסערט האָסטו זיין

פרייד. זיי האָבען זיך געפרעהט פאַר דיר, ווי מען פרעהט זיך אין שניט־צייט, ווי מען פרעהט זיך בייט צוטיילען רויב. ווארים דעם יאָך, וואָס האָט עם געדריקט און דעם סצעפטער מיט דער רוט פון זיין אונטערדריקער האָסטו צובראָכען, ווי אין דעם טאָג פון מדין. וואָרים א קינד איז אונז געבוירען געוואָרען — א זוהן איז אונז געגעבען געוואָרען און אין זיינע הענד וועט די הערשאַפט זיין, און רופען וועט מען איהם: וואונדערליכער ראַט־געבער, שטאַרקער האר, פאָטער פון אייביגקייט, פירסט פון פריע־דען. זיין הערשאַפט וועט פארגרעסערט ווערען און אויף דוד׳ס טראָן וועט הערשען פריעדען אָהן א סוף און גערעכטיגקייט און אמת פון היינט אָן אויף אייביג. די קנאה פון גאָט־צבאות וועט עס טאָן.״

באשרייבענדיג די געוועזענע מלחמות און די מלחמות, וואָס שטעהען פאַר חזקיהו׳ן און זיינע נאָכקומענדע, זאָגט ער: „זיי וועלען אָנפליהען אויף די פלישתים צו מערב, זיי וועלען באַ־רויבען אלע קינדער פון מזרח, זיי וועלען ארויפלעגען די האנד אויף די שכנים.״ אָבער באלד הויבט זיך אויף ישעיה איבער די אויסזיכטען פון קליינער רויבערשער פאָליטיק פון די אידישע ער־פאָלגרייכע קעניגלאך און ער שילדערט פייערליך א ריין מעסיא־נישע בילד. ווען דער אידישער קעניג וועט הערשען מיט גערעכ־טיגקייט — וועט דאָס גאנצע לעבען איבערגעפורעמט ווערען:

„ער וועט זיין אָנגעגורט מיט אמת און גערעכטיגקייט. דע־מאָלט וועט אַ װאָלף וואוינען מיט א שעפעלע, און א לעמפּערט וועט ליגען צוזאמען מיט א בעקעל און מיט א קעלבעל; און א קעלבעל און א יונגער לייב און אַן אָקס וועלען זיין צוזאמען, און א קליין קינד וועט זיי פיהרען. און א קוה וועט זיך פיטערען מיט א בערין, און זייערע קינדערלאך וועלען זיין צוזאמען, און דער לייב, אזוי ווי דער אָקס, וועלען עסען שטרוי. און א קינד וועט זיך שפּיעלען איבער א נעסט פון א שלאנג, און דאָס קינד וועט זיין האנד אין שלאנגס נעסט ארײנשטעקען. קיין שלעכטס און קיין בייז וועט מען ניט טאָן אויף מיין הייליגען בארג, ווארים

די גאַנצע וועלט וועט פול ווערען מיט וויסען, ווי וואסערען, וואס מאַכען פול דעם ים."

געוויס, דאָס זיינען נאָר געווען מעטאפארען פון א סאָציאַלען פריעדען, אָבער ישעיה'ס גראַנדיעזע שילדערונגען האָבען געעפענט פאַר'ן מענשליכען בליק ווייטע, בלויע, גאָלדענע אויסזיכטען און פערספעקטיווען. שפּעטער האָט דער גראַנדיעזער פּערזישער מע־סיאַניזם געקאַנט געווינען א פרוכטבאַרען באָדען צווישען די תלמידים פון דעם גרויסען ישעיה.

דער אידעאַל האָט אַריבערגעוואַקסען די פּאָליטיק. פּרעהענ־דיג זיך, ווי די אידען וועלען באַרויבען די זיהן פון מזרח, האָט ישעיה, צוזאַמען מיט דעם פאַרהערליכט די צייטען פון פריעדען, זיך אויפהויבענדיג ביז אינטערנאַציאָנאַליזם און אַלץ א דאַנק זיינע צוויי גרונד־טעזיסען: „ניטאָ קיין גאָט, וואָס איז שטאַרקער פון יעהאָוואַ", — „יעהאָוואַ איז דער גאָט פון גערעכטיגקייט".

דער דעמאָקראַטישער נאַציאָנאַליזם איז געווען דער וואָרצעל, וואָס אויף איהם האָט זיך ענטוויקעלט איינער פון די גרעסטע אי־דעאַלען.

„זיי וועלען איבערשמידען זייערע שווערדען אויף אַקער־אייזענס און זייערע שפּיזען אויף שנייד־מעסערס: קיין פאָלק וועט מעהר ניט אויפהויבען א שווערד אויף א צווייטען פאָלק און זיי וועלען זיך מעהר נישט לערנען ווי צו פיהרען מלחמות."

ישעיה איז איבערצייגט, אז די שולד פון מלחמות און אנדערע ליידען פאַלט אויף דער שטאָלץ פון דער מיליטערישער אריסטאָ־קראַטיע.

„די שטאָלצע בליקען פון דעם מענשען וועלען אַראָפּזינקען, און דאָס הויכע וועט דערנידעריגט ווערען, און גאָט אַליין וועט זיין הויך אין יענעם טאָג. ווארים דער טאָג פון דעם גאָט־צבאות וועט קומען אויף אַלץ, וואָס איז שטאָלץ, הויכמוטיג און דערהויבען, — און דאָס אַלץ וועט דערנידעריגט ווערען."

אויב ישעיה איז נאָהנט געוואָרען מיט דער קייזערליכער מאַכט, איז דאָס דערפאַר, וואָס זי האָט זיך געשטעלט אין זיין

דיענסט. דער קעניג איז געוואָרען א געצייג פון גאָט אין קאמף מיט דער אריסטאָקראטיע: „גאָט האָט א משפט מיט די עלטסטע פון זיין פאָלק און מיט זיינע פירסטען: איהר האָט אויסגעליידיגט דעם וויינגאָרטען; אין אייערע הייזער געפינט זיך דאָס אָנגערויב־טע פון די ארימעלייט, פאר וואָס מאכט איהר ענג מיין פאָלק און איהר דריקט די ארימע? — זאָגט גאָט, דער גאָט־צבאות".

ביי ישעיה'ן הערט זיך, ניט קוקענדיג אויף די ערפאָלגען פון זיין פריידיגען, אָן אנדער וויכטיגער נבואה־טאָן: ער רופט די גע־רעכטע צו געדולד, — גאָט וועט זיי באַלוינען, נאָר פריהער דארף מען אָפּריינינגען די גוזעלשאַפט פון שלעכטס. וועגען גערעכטען זאָגט ישעיה: „גאָט, אין אָן אומגליק האָט ער דיר געזוכט, ער האָט פאר דיר אויסגעגאָסען שטילע תפלות, בעת דיין שטראָף האָט איהם דערגרייכט. ווי א שוואנגערע פרוי, בעת עס קומען אָן די וועהען, מאטערט זיך און שרייט פון איהרע יסורים, אזוי זיינען מיר גע־וועזען פאר דיר, גאָט, מיר זיינען געווען שוואנגער, מיר האָבען זיך געמאטערט, — און געבוירען עפעס א ווינד, קיין ישועה האָבען מיר ניט געבראכט. דיינע טויטע וועלען אויפשטעהן תחית המתים, די טויטע קערפערס וועלען זיך אויפהויבען. ערוואכט, זינגט, איהר, וואָס רוהען אין דער ערד: וואָרים דיין טהוי — איז טהוי פון לע־בען, און די ערד וועט ארויסוואַרפען די טויטע."

אָט די אלע מאָטיוועו ווערען ווייטער געוועבט פון ישעיה'ס יורשים, באזונדערס פון דעם גרויסען נאָמענלאָזען נביא אין די צייטען פון פערזישען קעניג כורש, וואָס האָט באשיידען און שטאָלץ צוגעגעבען זיין געניאלע טרייסט פּאָעמע (נחמו נחמו) צו דער וואונ־דערליכער, גלענצענדער ירושה פון דעם געניאלען פיהרער פון קע־ניג חזקיהו.

ירמיה.

ישעיה'ס האָפנונגען אויף חזקיהו'ס דינאסטיע זיינען ניט מקוים געוואָרען. חזקיהו'ס זוהן, מנשה, האָט צוגעלאָזט אָן ארי־סטאָקראטישע רעאקציע, וואָס האָט ארויסגערופען א שטורעמדיגען

פּראָטעסט פון די יעהאָוויסטען, וועלכע זיינען געוואָרען א גרויסע קראפט. עס איז ניט אויסגעשלאָסען די מעגליכקייט, אז דער קעניג יאשיהו, דער קאַנדידאַט פון דער יעהאָוויסטישער פּאַרטיי, איז אַרויף אויפ'ן טראָן נאָכדעם ווי ס'איז פאָרגעקומען א גוואַלדזאַמע איבערקעהרעניס. אין יאשיהו'ס צייטען האָט די פּאַרטיי פון די נביאים מיט ירמיה'ן, מיט דער נביאה חלדה און מיט'ן כהן גדול חלקיהו בראש, פּיבערהאַפט זיך געאיילט צו פאַרפעסטיגען די דעמאָקראַטישע סאָציאַלע אָרדנונג.

ירמיה אליין איז געווען א כהן. רענאַן כאַראַקטעריזירט אויף אַזאַ אופן דעם דאָזיגען מענשען אין דריטען באַנד פון זיין „געשיכטע פון פאָלק ישראל“:

„דער רעליגיעזער כאַראַקטער איז ביי איהם שאַרפער אויסגעדריקט: דער טריבון בויגט זיך צום כהן. עמוס, הושע, אמאָל ישעיה פאַרוואונדערען אונז מיט דער דרייסטקייט פון זייער געדאַנק, מיט דער ליעבע צום פאָלק און מיט דעם גלייכגילטיגען פאַרהאַלטען זיך צו די פראַגען פון דאָגמאַטיק און קולט. מיר ווערען ענטציקט פון זייער איידעלמוטיגען צאָרן. זעהענדיג, ווי אומגערעכט די וועלט איז — זיינען זיי גרייט זי חרוב צו מאַכען. זיי דענקען אביסעל אין גייסט פון אונזערע אַנאַרכיסטען: אויב מ'קאָן ניט אויסבעסערן די וועלט — דאַרף מען זי חרוב מאַכען. ירמיה איז א סך ווייניגער פאַרנומען מיט סאָציאַלע פראַגען און מיט'ן נצחון פון די דעמאָקראַטען. דאָס איז א פאַנאַטיקער, פול מיט האַס צו זיינע שונאים: אַלע, ווער עס גלויבט ניט אין זיין מיסיע, זיינען פאַר איהם נידערטרעכטיגע מענשען, און ער ווינשט זיי און זאָגט זיי פאָר דעם טויט“.

דאַרמשטעטער האַלט אָבער די דאָזיגע כאַראַקטעריסטיק פאַר אַן אומגערעכטע, ער זאָגט:

„און אין ירמיה'ן, אזוי ווי אין ישעיה'ן, הערשט דער נביא דער רעפאָרמאַטאָר ר ן מאָראַלישען, פּאָליטישען און סאָציאַלען לעבען איבער אלעם איבעריגען. אמת, זיין כאַראַקטער איז דער איינ־

ציגער אין זיין מין, אָבער עס זיינען דאָך אויך גאַנץ פאַרשידענע די אומשטענדען, ביי וועלכע ער האָט געלעבט און געלערענט. ירמיה איז דער נאַטירליכער און געזעצליכער יורש פון ישעיה'ן, נאָר מיט אַ האיליגען כאַראַקטער, מיט אייזערנער איבערצייגטקייט, מיט אומבאַזיגבאַרער מוט, פול מיט פאַראַכטונג צו אַלע פּאַראַוורטייד לען, ווי פאַרעהרט און געריהמט זיי זאָלען זיך ניט אויסווייזען — און אָט דאָס מאַכט איהם פאַר אַ העלע פערזענליכקייט אין דער העלער גרופּע פון די נביאים. ער לעבט ניט אין אַ פאַרהעלטניס־מעסיג גליקליכער צייט, ווי ישעיה: ס'איז אָנגעקומען אַ שרעקליכע שעה, אַ שעה פון אומפאַריכטבאַרע פעהלערען און ענדליכע קאַטאַסטראָפען."

דאָך האָט אין אָנהויב אויך ירמיה געשפּיעלט אַ ראָלע פאַר דעם יונגען קעניג יאשיהו. נאָר זיינע האָפענונגען אויף אַ פעסטער סאָציאַלער רעפאָרמע זיינע ניט פאַרווירקליכט געוואָרען. ירמיה האָט ליעב געהאַט דעם יונגען קעניג, דער קעניג איז איהם געווען גאַנץ געהאָרכזאַם. אַ בונד מיט בבל, כדי צו רעטען דאָס לאַנד פון דרויסען און אַן אַגראַר־רעפאָרמע אינעווייניג, וואָס האָט געדאַרפט פאַרשטאַרקען די הערשאַפט פון יעהאָווא דעם גאָט פון גערעכטיגקייט — דאָס זיינען די לאָזונגען פון דער נביא'ישער פּאַרטיי. בעת פּרעה נכו האָט געפיהרט זיינע חילות קעגען בבל, האָט ער ניט געוואָלט זיך אָנהויבע מיט יאשיה'ן. נאָר דער פלאַמענדיגער ירמיה האָט געהאַלטען פאַר נויטיג צו פאַרשטאַרקען דעם בונד מיט בבל. ער האָט געגלויבט, אַז יעהאָווא וועט קומען צו הילף דעם פרומען יאשיהו'ן און וועט פאַרווירקליכען די האָפענונג פון די גערעכטע, האָט ער דארום געווירקט אויף יאשיהו'ן ארויסצוטרעטען קעגען די עגיפּטיאַנער. אין אַ שלאַכט מיט פּרעה נכו איז יאשיהו צוקלאַפּט געוואָרען און ער האָט זיך אומגעקערט שטאַרבען אין ירושלים, באַקלאָגט פון אַרימען פאָלק. ירמיה'ס צער איז געווען אָהן אַ ברעג. די האָפענונגען זיינען צורונען. דער מוסר השכל איז געווען: ניט יעהאָווא האָט פאַרלאָזט זיין פאָלק, ניין: פאַר ירמיה'ן איז געווען קלאָר, אַז ס'איז נאָך פריה פאַר'ן פאָלק געהאָל־

פען צו ווערען, אַז דאָס פאָלק איז צו זינדיג, עס האָט נאָך ניט גע־נוג געליטען, כדי אויסצוקויפען זיין שולד.

קעניג יהויקים האָט איינגאַנצען ניט געהערט די נביאים. זיינע מקורבים האָבען געצווינגען צו שיפטען און האָבען געהאָט בדעה צו דעבעלירען קעגען בבל. עס האָבען אויך ניט געפעהלט קיין נביאים, וואָס האָבען אונטערגעהעצט צו אַן אויפשטאַנד און האָבען צוגע־זאָגט יעהאָוואָ'ס הילף. ירמיה האָט געהאַסט די דאָזיגע שטאָלצע וועלטליכע געדאַנקען, ער האָט געוואוסט, אַז יהודה געהט, ווי אַ בלינדער אין גרוב, און בעת, ניט קוקענדיג אויף זיין פּראָטעסט, דער אויפשטאַנד האָט זיך אָנגעהויבען, איז אונטערדריקט געוואָרען און אַ נייער יאָך פון שטייערן האָט זיך אַוועקגעלעגט אויפ'ן פאָלקס פּלייצעס, האָט ער זיך צושטורעמט קעגען הויף מיט אַ ערשטוינענ־דער באַרעדזאַמקייט:

„דערפאַר האָט גאָט אַזוי געזאָגט צו יהויקים דעם זוהן פון יאשיהו דער קעניג פון יהודה: מען וועט אויף איהם ניט קלאָגען וועה, ברודער מיינער, וועה שוועסטער מיינע. מען וועט איהם ניט באַוויינען, וועה קעניג, און וועה מאַיעסטעט. ווי אַן אָזעל וועט מען איהם באַגראָבען. אַרויסשלעפּען וועט מען איהם און אַוועקוואַר־פען ווייט הינטער די טויערען פון ירושלים. אַזוי ווי איך לעב, זאָגט גאָט: ווען כניהו דער זוהן פון יהויקים דער קעניג פון יהודה זאָל זיין אַ זיגנעל־רינג אויף מיין רעכטער האַנד, וועל איך אויך פון דאָרט דיר אַראָפּרייסען און אַוועקגעבען אין די הענד פון די וואָס זוכען דיין לעבען און אין די הענד פון יענע, פאַר וועלכע דו האָסט מורא, אין די הענד פון נבוכדנאצר, דער קעניג פון בבל, און אין די הענד פון די כשדים, און איך וועל אַרויסוואַרפען דיר און דיין מו־טער, וואָס האָט דיר געבאָרען, אין אַ פרעמד לאַנד, וואו איהר זייט ניט געבאָרען געוואָרען, און דאָרט וועט איהר שטאַרבען; און אויף דער ערד, וואוהין זייערע נשמות וועלען זיך וועלען אומקערען, דאָרט וועלען זיי זיך ניט אומקערען. איז דער דאָזיגער מענש כניהו אַ פאַרהאַסטע באַשעפעניס, אַ פאַרשטויסענער? אָדער ער איז אַ כלי, וואָס מ'קאָן ניט געברויכען? דערפאַר זיינען זיי אַרויס־

געוואָרפען, ער און זיינע קינדער און זיי זיינען פאַרשטויסען אין א לאנד, וואָס זיי האָבען ניט געקאַנט? אזוי זאָגט גאָט: פאַרשרייבט דעם דאָזיגען מענשען צו בלייבען אָהן קינדער, א מענש, וואָס זאָל ניט באַגליקען אין זיינע טעג, ווארום קיינער פון זיינע קינדער וועט שוין ניט זיצען אויפ'ן טראָן פון דוד'ן און וועט ניט הערשען אין יהודה.״

צדקיהו'ס הערשאַפט איז געווען אן אומבאַשלאָסענע. איין צייט, אויף דער צודרינגליכקייט פון די דעמאָקראַטען, האָט ער באַשלאָסען צו באַפרייען די קנעכט און ארויסצוגעבען א געזעץ, אז אויף ווייטער זאָלען די קנעכט באַפרייט ווערען נאָכדעם ווי זיי וועלען אָפדינען א געוויסען טערמין. אָבער די אַריסטאָקראַטיע איז געוואָרען אויפגעבראַכט, און צדקיהו האָט גענומען זיין דעקרעט צוריק. ירמיה האָט געוואָרפען דעם נייעם קעניג אין פנים די דאָזיגע ווערטער: „איהר האָט אייערע ברידער צוריקגעקעהרט אין קנעכטשאַפט: איהר האָט זיך אָפגעזאָגט צו פראָקלאַמירען פרייהייט, וועל איך אין יעהאָוואַ'ס נאָמען פראָקלאַמירען נעגען אייך די פרייהייט פון שווערד, טשומא און הונגער“.

דער ברוך צווישען זיי איז געווען א פאַלשטענדיגער. אָבער אויך דאָס פאָלק איז געוואָרען אויפגעבראַכט אויף ירמיה'ן. ער האָט געפריידיגט בלויז אומגליקען, ער האָט ביים פאָלק אוועקגענומען דעם מוט און די האָפנונג.

אין דער צייט פון דער נייער מלחמה מיט בבל האָט ירמיה עקשנות'דיג זיך געהאַלטען ביי דאָס זייניגע, אז ירושלים מוז זיך באַלד איבערגעבען צום חסד פון דעם זיעגער. די מיליטערישע קאָמאַנדירען האָבען זיך באַקלאָגט, אז אונטער די יללות און בייזע נביאות פון דעם דאָזיגען שרעקליכען מענשען אין אבלות־קליידער קאָן מען ניט פאַרטיידיגען דאָס פאַטערלאַנד. האָט מען איהם פאַרשפאַרט אין געפענגניס, אריינגעזעצט ביז'ן האַלז אין א גרוב מיט וואַסער. ער האָט אָבער אַלץ נביאות געזאָגט אויף אומצעהליגע אומגליקען. ער האָט איבערגעריסען מיט די ערדישע האָפנונגען אויף די שטאַרקע און די פירסטען, נאָר אין גאָט אליין

האָט ער געהאַט בטחון. ליידען, ליידען, ליידען. דאָס איז דער איינציגער וועג געלייטערט צו ווערען. אלע אין פייער, אלעמען אין פייער... כדי ווידער אויפצולעבען.

אלע האָבען זיך אָפּגעטרייסעלט פון דעם באוואוסטלאָזען, וואָס האָט געוואָלט זיין דור אומברייננגען, זיין פאָלק שיקען אויף טויזענדער פייניגונגען צוליעב דער ווייטער און צווייפעלהאפטער צוקונפט. ירמיה אליין האָט שרעקליך געליטען פון זיין איינזאַמ־קייט. מיט טיעפען טרויער קלינגען זיינע ווערטער: „וועה איז מיר, מוטער מיינע, וואָס דו האָסט מיר געבאָרען — א מענש, וואָס קריגט זיך מיט דער גאַנצער וועלט. איך האָב קיינעם ניט געבאָרגט אויף צינזען און קיינער האָט מיר ניט געבאָרגט אויף צינזען, און אלע פארשילטען מיך. פארפלוכט איז דער טאָג, אין וועלכען איך בין געבאָרען געוואָרען, דער טאָג, בעת מיין מוטער האָט מיר געהאַט, זאָל ניט זיין געבענשט. פארפלוכט איז דער מענש, וואָס האָט מיין פאטער געבראַכט די בשורה און האָט געזאָגט: ביי דיר איז א זוהן געבאָרען געוואָרען, און האָט איהם דערמיט זעהר דערפרעהט".

צו גאָט אליין ווענדט ער זיך מיט אן אנגסטליכען פאָר־וואורף: „דו האָסט מיר געצוואונגען, גאָט, — און איך בין הינגע־ריסען; דו ביזט שטאַרקער פון מיר — און איך בין איבערוואונ־דעט, און יעדען טאָג בין איך אין שפּאָט, איטליכער מאַכט חוזק פון מיר".

ירמיה האָט אוועקגעלייגט א גרויסען שטיין אין דעם בנין פון א אמונה, אז דורך יסורים ווערט די נשמה אויסגעלייזט, א רעליגיע, וועלכער ס'איז באשערט געווען צו ווערען די רעליגיע פון דער דעמאָקראטיע פון דער גאַנצער רוימישער וועלט און צו האָבען א קאָלאָסאַלע ווירקונג אויפ'ן שיקזאַל פון דער מענשהייט אויף צוויי מיט א האלב טויזענט יאָהר און מעהר, זינט דעם פרע־דיגען פון דעם ליידענשאפטליכען און ליידענדען פאטריאָט אויף די גאַסען פון דער קליינער אויפגערעגטער, באלאַגערטער שטאָדט ירושלים.

משה׳ס געזעצגעבונג.

דעם ספר דברים, וואָס טראָגט דעם נאָמען משנה תורה, האָט „געפונען" דער כהן גדול חלקיהו (ארום 600 יאָהר פאר קריס־טוס׳ן). מיט אנדערע ווערטער דער דאָזיגער ספר איז צונויפגע־שטעלט געוואָרען פון די גייסטליכע און טאקע יענער טייל פון איהם, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט די פרינציפען פון ישעיה און ירמיה.

מען ווייס ניט באשטימט, צי אידען האָבען געהאט ביז יענער צייט וועלכע עס איז געשריבענע קאָדעקסען. עמוס זאָגט אפילו, אז יעהאָווא האָט געגעבען ישראל׳ן „וויכטיגע געזעצען", וואָס ווערען ניט אָפּגעהיט. נאָר אזוי ווי די ריטועלע געזעצען זיינען גאָרניט געווען אזוי וויכטיג פאר׳ן פאסטוך פון טעאָקיע (תקוע), דאַרף מען אָננעהמען, אז דאָס זיינען געווען מאָראלע און סאָציאַ־לע געזעצען, וואָס זיינען צונויפגעשטעלט געוואָרען אין אן על־טערער פעריאָדע און וואָס האָבען געהאט אין אלגעמיין א יעהאָ־וויסטישען כאראקטער, ס׳הייסט, וואָס האָבען פארטיידיגט די גלייכהייט פון דער פרימיטיווער ווירטשאפט און די פאטריארכא־לע שטרענקייט פון זיטען.

אלענפאלס איז משנה תורה (דער ספר דברים) געווען דאָס ערשטע פ א ר ע נ ד י ג ט ע געזעצגעבענדע בוך. פון איהם האָט זיך ענטוויקעלט משה׳ס גאַנצע געזעצגעבונג, וואָס איז פאר־שריבען אין ספר שמות און אין ספר ויקרא, ווארשיינליך אין עזרא׳ס צייטען.

משנה תורה איז דאָס העכסטע פון געזעצגעבענדע ביכער. ישעיה׳ס גייסט וועהעט איבער איהם אין זיין גאַנצער ריינקייט. נאַטירליך, אז די נביאישע פארטיי, כדי צוצוגעבען דעם דאָזיגען ווערק מעהר קראפט, האָט איהם צוגעשריבען צו יענעם, וועלכער האָט ארויסגעפיהרט דאָס פאָלק פון מצרים, איז געווען דער ערשטער גרויסער נביא פון יעהאָווא, דער באשיצער פון דער גאַנצער ריכטונג.

משה׳ס געזעצגעבונג דעקט אויף פאַר אונז די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּראָגראַם פון די נביאים.

דער אידעאַל פון דער דאָזיגער געזעצגעבונג איז גלייכהייט אין ערד־אייגענטום, ס׳הייסט, אַז די ערד זאָל צוטיילט ווערן אויף אויסגלייכענדע התחלות. נאָר וויסענדיג גוט פון ערפאַהרונג, אַז אַזאַ חלוקה וועט אומפאַרמיידליך פיהרען אין א געוויסער צייט צו אומגלייכהייט, צו רייכקייט און מאַכט פון די און צו אָרימקייט און קנעכטשאַפט פון יענע — נעהמט אָן דער געזעצגעבער א רייה ענטשידענדע מיטלען.

ס׳איז אונמעגליך צו כאַראַקטעריזירען די דאָזיגע מיטלען בעסער, ווי צו ברייגנען די באַגייסטערטע שבחים פון העגרי דזשאָרדזש, דער פיהרער פון די אָנהענגער פון נאַציאָנאַליזירען די ערד אין אונזער צייט, אין זיין אפּהאַנדלונג — „משה, אלס סאָציאַלער רעפאָרמער“.

„זוכט נאָך יענע אורזאַך, וואָס רופט ארויס נויט אונטער אי־בערפלוס, אומוויסענהייט אונטער בילדונג, אַריסטאָקראַטיע אונטער דעמאָקראַטיע און שוואַכקייט אונטער וואַקסענדיגע קרעפטען, וואָס פיהרט אונזער ציוויליזאַציע צו אַן איינזייטיגער און ניט־פעסטער ענטוויקלונג, און איהר וועט באַמערקען, אַז איהר וואָרצעל ליגט טאַקי אין דעם, וואָס דער דאָזיגער גרויסער שטאַטסמאַן האָט שוין דערזעהן און וואָס ער האָט פּרובירט אפּשאַפען דריי טויזענד יאָהר צוריק. משה האָט געזעהן, אַז די אמת׳ע אורזאַך פאַר וואָס די פאָלקס־מאַסען זיינען פאַרשקלאַפט אין מצרים, אַן אורזאַך, וואָס פיהרט אומעטום צו פאַרשקלאַפונג, איז געווען דאָס, וואָס די ערד איז געוואָרען דאָס אייגענטום פון איין קלאַס, די ערד, פון וועלכער און אויף וועלכער אַלע מענשען דאַרפען עקזיסטירען. ער האָט געזעהן, אַז דערלאָזען בנוגע צו דער ערד דאָס זעלביגע אומבאַשרענקטע רעכט פון אייגענטום, וואָס ווערט גאַמירליך אָנגעווענדעט צו די פּראָדוקציאָנען פון דער מענשליכער אַרבייט, וואָלט געהייסען אונפאַרמיידליך צוטיילען דאָס פאָלק אויף

זעהר רייכע און זעהר אָרימע, מאַכען ניט פּיעלע פאַר די הארען איבער פּיעלע, אלע איינם וועלכע רעגיערונגס-פאָרמען עס זאָלען ניט זיין, ארויסרופען זינד און מאָראַלישע דערנידערונג, אלע איינם וועלכע רעליגיעזע גלויבענס עס זאָלען ניט זיין.״

„און מיט דעם פּאַראַויסזעהן פון א פילאָסאָף און אן אמת׳ען שטאַטסמאַן, וואָס שרייבט געזעצען ניט פאַר די נויטען פון בלויז איין טאָג, נאָר פאַר אַ ענדלאָזער רייה פון צוקונפטיגע דורות, שטרעבט ער צו פאַרלויפען דעם דאָזיגען פאַלשען טריט מיט יע-נעם מיטעל, וואָס האָט זיך איהם אויסגעוויזען אין הסכם מיט די באַדינגונגען פון אָרט און צייט. אומעטום אין משה׳ס געזעץ־פּרינציפּען ווערט די ערד באַטראַכט, ווי א מתנה פון דעם באַשאַ-פער פאַר אלע זיינע באַשעפעניסען אָהן אן אונטערשייד, וועלכע קיינער האָט גיט קיין רעכט צו פאַרכאַפּען אויסשליסליך פאַר זיך. אין ערגיץ רעדט זיך ניט וועגען דער ערד, ווי וועגען אייער מאַ־יאָנטיק אייער אייגענטום, ווי וועגען דעם, וואָס איהר האָט גע־קויפט אָדער עראָבערט, נאָר אומעטום ווערט זי אנגערופען די ערד, „וועלכע גאָט גיט דיר אין אָנטייל״. און דורך פּראַקטישע געזעצגעבונג, מיט דער הילף פון פאַראָרדענונגען, וואָס האָבען געהאַט די העכסטע סאַנקציע, האָט ער פּרובירט ניט דערלאָזען יענע אומרעכט, וואָס האָט פאַרוואַנדעלט די אלטע ציוויליזאַציעס אין ערציהונגס אנשטאַלטען פון דעספּאָטיזם, און האָט אין די שפּעטערדיגע דורות אויסגעגעסען דאָס הארץ פון רוים, האָט באַ-שאַפען אַ זינלאָזע שקלאַפעריי אין פּוילען און א שרעקליכע פאַר־וויסטונג אין אירלאַנד, — אן אומרעכט, וואָס דרענגט צונויף אין די שטעדט ארבייטער געזינדען אין שטיקענדע טרושצאָבעס און מאַכט פול מיט וואַגאַבונדען אונזערע נייע מלוכות. ער האָט געזאָרגט ניט נאָר וועגען א גערעכטער צוטיילונג פון דער ערד צווישען די פעלקער און וועגען דעם, אז עס זאָל איבערהגעלאָזט ווערען פרייע ערד אויך פאַר די נוצען פון דער געזעלשאַפט אלע זעקס יאָהר, ער האָט אויך באַשטימט יובל-יאָהרען, ער האָט גע־זאָרגט וועגען דעם, אז די ערד זאָל יעדע ניין און פערציג יאָהר

אויפ'ם ניי צוטיילט ווערען מאכענדיג אויף אזא'ן אופן אומעגליך די מאָנאָפּאָליזאציע פון דער ערד."

אין זייער סאָציאַל-עקאָנאָמישער פּראגראמע זיינען די נביאים געווען אנהענגער פון דעמאָקראטישער גערעכטיגקייט, ווען אפילו ס'זאָל אויסקומען דערפאר צו צאָהלען מיט דער קולטור. לעאָ טאָלסטאָי, איז זייערער א טרייער תלמיד, א ריינער מאָזאַאיסט. נאָר אויך די סאָציאַליסטען רעוואָלוציאָנערען זיינען א צווייגעל פון יענעם וואָרצעל. און ס'איז פארשטענדליך. די אידעאָלאָגיע פון דעם קליינבאזיצער, וואָס קעמפט קעגען קאפּיטאל, איז אלעמאָל דיזעלביגע: קינסטליך צו פארהאלטען דעם פארטשריטליכען גאנג פון דער אומגלייכהייט. דאָס באוואוסטזיין פון דער נויטווענדיגקייט פון דעם קאפּיטאליזם, ווי פון א קולטורעלער קראפט, איז ניט צוגענגליך פאר'ן קליינבאזיצער: „איך דאנק אייך זעהר פאר אייער קולטור, הערר מארקס, איך פארגוּנג זיך פאר אייער קולטור־סצעפּטער, אָבער איך האָב גאָרנישט בדעה צו בויען פאר דער קולטור א בריק פון מיינע ביינער". אָבער דער טריבער בריק בויט זיך פונדעסטוועגען. און קיין אנדער בריק צום נצחון פון דער אמת'ער גערעכטיגקייט — איז נישטאָ. ער וועט זיך ארונטערלאָזען אויף דער ערד, אָדער ריכטיגער ער וועט אויף איהר אויפבליהען נאָר אויפ'ן באָדען פון רייכקייט, און דערפאר דארף מען אָרגאניזירען די ארבייט, און די ארבייט קאָן זיין אָרגאניזירט נאָר מיט קאָלאָסאלע אונטערנעמונגען פון פּריוואטע גבירים, קאָמפּאניעס אָדער פון דער מלוכה. דעם אָפּגרונד מוז די מענשהייט פארשיטען מיט איהרע ביינער. די נאטור איז אומערביטליך, זי הערט אונז ניט. מען דארף זי באזיגען. לײדען זיינען דערביי אומפאַרמיידליך. מ'קאָן זיך באָמיהען צו פארלייכטערען זיי, אָבער געהן אויף צוריק, דערשרעקען זיך פאר'ן ביטערען כוס, איז פּחדנות'דיג און אומזיסט.

לאָמיר זיך אומקערען צו דער טייערער קייט פון די גרויסע נביאים.

א רייהע קאפּיטלען אין ספר ישעיה, אנהויבענדיג פון דעם

קאפיטעל נ"א, איז געשריבען געוואָרען פון א גרויסען נביא — א פּאָעט, וואָס האָט געלעבט אין בבל, וואוהין עס איז פארטריבען געוואָרען כמעט די גאנצע אידישע אינטעליגענץ נאָכ'ן ערשטען חורבן ירושלים, וועלכער ווערט אָנגערופען ישעיה דער צווייטער.

150 יאָהר איז אוועק זינט ישעיה איז געשטאָרבען, נאָר זיין גייסט האָט געלעבט און זיך ענטוויקעלט. ווידער האָט דאָס גליק א שמייכעל געטאָן דעם פיעל ליידענדען פאָלק. כורש, דער קעניג פון פערזיען, האָט גענומען דאָס אידישע פאָלק אונטער זיין מאכ־טיגען פליגעל. און ווידער האָט ישראל מיט ענטציקונג געענטפערט אויף די לאַסקע פון שיקזאל. ענדיגען זיך די שטראָף טערמינען? הויבען זיך שוין אָן פריידיגע טעג?

„טרייסט, טרייסט מיין פאָלק, זאָגט אונזער גאָט. א שטים רופט אין דער מדבר: גרייט צו א וועג פאר גאָט, גלייכט אויס אין וויסטענים א שטעג פאר אונזער גאָט. יעדער טאָל זאָל אויסגעהויבען ווערען, יעדער בארג און בערגעל זאָל דערנידעריגט ווערען, די קרו־מע ערטער זאָלען אויסגעגלייכט ווערען, די ניט־גלייכע וועגען זאָ־לען גלאַט ווערען. און גאָט'ס כבוד זאָל ענטפּלעקט ווערען און אַלע באַשעפענישען וועלען זעהן, אז גאָט האָט גערעדט. געה ארויף אויף א הויכען בארג אָנזאָגערין ציון, הויב אויף מיט קראפט דיין שטים אָנזאָגערין ירושלים. הויב אויף דיין שטים, האָב קיין מורא ניט. זאָג די שטעדט פון יהודה: אָט איז אייער גאָט. אָט קומט גאָט מיט קראפט און מאכט איז אין זיין אָרעם. אָט איז זיין באַלוינונג מיט איהם און זיין פארגעלטיגונג איז פאר זיין פנים."

וויפיעל פרייד, וויפיעל יובעל!

דער קעניג כורש ווערט פייערליך געריהמט: „ווער האָט אויפ־געריכט פון מזרח דעם מאַן פון גערעכטיגקייט, האָט איהם גערופען נאָכצופאָלגען איהם, האָט איהם פעלקער איבערגעבען און קעו־ניגע אונטערטעניג געמאכט? מיט זיין שווערד האָט ער זיי פאר־וואנדעלט אין שטויב, מיט זיין בויגען האָט ער זיי צעריבען אין שטרוי, וואָס דער ווינד צוטראָגט. ער יאָגט זיי און ער געהט רוהיג אויף א וועג, אויבער וועלכען ער איז קיינמאָל ניט געגאנגען. איך

האָב איהם אויפגעריכט פון מזרח, און ער וועט קומען; פון וואנען די זון געהט אויף וועט ער רופען מיין נאָמען און ער וועט צור־טראמפלען די הערשער, ווי שטויב, און ער וועט זיי טרעטען, ווי דער טעפער טרעט ליייהם".

דער נביא געהט מיט א גוטע בשורה וועגען גלענצענדע פער־ספעקטיווען, וואָס עפענען זיך פריהער פון אלץ פאר די אָרימע, נאָכפאָלגענדיג די טראַדיציעס פון נביאות. „גאָט האָט מיר געשיקט מיט גוטע בשורות צו די ארימע, ער האָט מיך געשיקט אויסהיילען די צובראָכענע הערצער, פריידיגען פרייהייט פאר די געפאנגענע, די עפענונג פון די תפיסות פאר די געבונדענע."

אין וואונדערליכע בילדער שילדערט ער ירושלים׳ס נאָהענטע צוקונפט: „שטעה אויף, לייכט (ירושלים); דען דיין ליכט איז גע־קומען און גאָט׳ס כבוד האָט איבער דיר אויפגעשיינט. ווארום דער חשך וועט צודעקען די ערד און דער דיקער וואלקען — די פעלקער, און איבער דיר וועט גאָט אויפשיינען און זיין רוהם וועט זיך באווייזען איבער דיר. און פעלקער וועלען געהן צו דיין שיין און קעניגע צו דער ליכטיגקייט, וואָס וועט איבער דיר אויפגעהן. הויב אויף דיינע אויגען און זעה ארום: אלע האָבען זיך פארזאַ־מעלט, זיי קומען צו דיר; דיינע זיהן קומען פון ווייט און דיינע טעכטער טראָגט מען אויף די הענד. דעמאָלט וועסטו זעהן און וועסט זיך דערפרעהען, און דיין הארץ וועט א ציטער טאָן און אָנ־קוועלען, ווארום די רייכקייט פון ים וועט דיר געהערען, די עשירות פון די פעלקער וועט ווערען דיינס. ווער פליהט עס, ווי א וואָלקען, און ווי טויבען צו זייער טויבענקלאַפ? אויף מיר ווארטען אינזלען און דאָרט שטעהען אָקרענטען פון תרשיש, כדי צו ברענגען דיינע זיהן פון ווייט און מיט זיי זייער זילבער און גאָלד אין נאָמען פון דיין גאָט און פון דעם הייליגען ישראל, ווארום ער האָט דיר בא־ריהמט געמאַכט. און דעמאָלט וועלען קינדער פון פרעמדע בויען דיינע ווענד, און זייערע קעניגע וועלען דיר באַדיענען, דען מיט מיין צאָרן האָב איך דיר געשלאָגען און מיט מיין ווילען האָב איך זיך דערבאַרעמט אויף דיר. און דיינע טויערען וועלען זיין אָפען

טאָג און נאכט כדי צו ברענגען אַ דיר די עשירות פון פעלקער און זייערע קעניגע."

דאָס זיינען די פערספעקטיוועז פון דער ערדישער גדולה און פון ירושלים'ס עקאָנאָמישען וואָהלזיין. שלמה'ס צייטען וועלען זיך אומקערען הונדערטפאַך פארשטארקט. נאָר דאָס וועט שוין זיין אַ באַלוינונג פון דער גערעכטיגקייט און ניט פון דער אומגע־רעכטיגקייט פון דער מיליטעריש־קאָמערציעלער אַריסטאָקראַטיע. דער אמת וועט פלאַקערן אין ירושלים:

„איך וועל מאַכען ירושלים פאַר אַ שטאָדט פון פרייד און איהר פאָלק וועט זיין פרייד. און איך וועל זיך פרעהען מיט ירושלים און מיט מיין פאָלק און אין איהר וועט מעהר ניט געהערט ווערען אַ שטים פון געוויין, אַ קול פון געשריי. דאָרט וועט מעהר ניט זיין קיין יונגער און קיין אלטער, וואָס וועט ניט אויסלעבען גאָר זייגע יאָהרען, ווארום אַ יונגער מאַן וועט שטאַרבען צו הונדערט יאָהר; און מען וועט בויען הייזער און מען וועט אין זיי וואוינען, און מען וועט פלאַנצען ווייגגערטנער און עסען זייער פרוכט. מען וועט ניט בויען, כדי אן אנדערער זאָל וואוינען, מען וועט ניט פלאַנצען, כדי אַן אנדערער זאָל עסען, ווארום די טעג פון מיין פאָלק וועלען זיין, ווי די טעג פון בוים, און מיינע אויסערוועהלטע וועלען געניסען די פרוכט פון זייערע הענד. זיי וועלען ניט ארביי־טען אומזיסט און ניט געבאָרען קינדער אויף צרות, ווארום זיי וועלען זיין זריעה, וואָס איז געבענשט פון גאָט און זייערע נאכקו־מענדע וועלען זיין מיט זיי. און נאָך איידער זיי וועלען רופען וועל איך ענטפערען, זיי וועלען נאָך רעדען, און איך וועל שוין דער־הערען. אַ וואָלף מיט אַ שעפּס וועלען זיך פיטערן צוזאַמען, און אַ לייב, ווי אַ רינד, וועט עסען שטרוי, און פאַר'ן שלאַנג וועט ערד זיין אַ שפּייז; זיי וועלען ניט טאָן קיין בייז און קיין שאדען אויף מיין הייליגען בארג, האָט גאָט געזאָגט."

די אנגעטערגעשטריכענע ווערטער דריקען אוים קלאָר דעם אי־

דעאַל פון קליינאייגענטום, דעם אידעאַל פון אַן אומאָפּהענגיגען האַרעפּאַסנעם פּויערטום און בירגערשטאַנד.

נאָר ניט אין דעם איז די אמת'ע גרויסקייט פון נביא. זיין גרויסקייט ליעגט אין דער וואונדערליכער אויפפאַסונג, ריכטיגער אין דעם, וואָס ער האָט די גרונד־אויפפאַסונג פון די נביאים אינ־גאַנצען איבערגעפּוי־עמט: פאַר די אונטערטעניגקייט, געדולד און ליידען פון די גאָטספּאַרכטיגע, ס'הייסט, פון דעם אָרימען קלאַס, פון דעם ליידענדען קלאַס אינ'ם ליידענדען פאָלק, אַ קלאַס, וואָס איז ניט שולדיג אין די זינד פון די אומגערעכטע און שטאָלצע, פאַר די פּאַרדינסטע פון דעם אידישען אָרימאַן, פון דעם גאָט'ס פּאָרכטיגען און גערעכטיגען, וועט גאָט דערהויבען זיין פאָלק. נאָך מעהר, די איבערמאָסיגע יסורים פון דעם אידישען פּראָסטען פאָלק וועלען דערלייזען די גאַנצע מענשהייט. דאָ באַגעגענען מיר אַן ענט־וויקעלטע פאָרמע, אַזוי צו זאָגען, פון מאָראַלישען מאַגיזם: די נאַ־טור איז אָפּהענגיג פון גאָט, פאָלגליך, אז פון איהם הענגט אויך אָפּ דאָס מענשליכע גליק. דאַרף מען ווירקען אויף גאָט'ס ווילען, דאָס איז וויכטיגער, ווי צו פּרובירען ווירקען מיט אַרבייט אויף דער נאַטור גופא. נאָר ווירקען אויף גאָט'ס ווילען מיט קרבנות — איז אַ אומזיסטע און פאַרברעכערישע טרוימעריי: ניט קרבנות, ניט צערעמאָניעס, נאָר דאָס אָפּהיטען פון סאָציאַלער גערעכטיגקייט — דאָס איז דער מאַגישער מיטעל אויף צו ווערען גאָט'ס זיהן און די האַרען פון דער נאַטור.

די באַריהמטע שטעלען, וואָס באַלאַנגען אָהער, זיינען דער־נאָך אָנגעווענדט געוואָרען צו קריסטוס'ן און האָבען טיילווייז גע־ריענט פאַר אַ קאַנווע, וואָס האָט פאַראויס באַשטימט אַ סך כלומר'שט ביאָגראַפישע שטריכען פון עוואַנגעליום.

אַ ליידענדער משיח, דאָס איז די גרויסע אידעע; אַן אביון, אַ באַשיידענער, אַ דערנידעריגטער משיח, וועמעס ווערטער עס וועט־לען אויפשיינען אַלע העלער. דאָס איז די עהרליכע, אַלוועלטליך־היסטאָרישע פאָרמע פון דער מעשה'על וועגען דער העסליכער ענטעלע, וועגען „ציגדערעלא“.

„זעה, מיין קנעכט, וועלכען איך האָב אויסדערוועהלט; מיין געליעבטער אין וועלכען מיין נשמה האָט וואוילגעפאלען; איך וועל מיין גייסט אויף איהם געבען, און ער וועט דערקלערען דאָס געריכט צו די פעלקער: ער וועט ניט צאנקען, און וועט ניט שריי-ען; און מען וועט זיין קול ניט הערען אויף די גאסען: א צו-שטויסענעם ראָהר וועט ער ניט צוברעכען, און רויכערדיגעס פלאקס וועט ער ניט פארלעשען, ביז ער וועט אויסשיקען דאָס געריכט צום זיעג: און די פעלקער וועלען האָפען אין זיין נאָמען. ער וועט ארויסברענגען א גערעכטען משפט, ער וועט ניט שוואך ווערען און ניט מיעד ווערען, ביז ער וועט ניט איינשטעלען אויף דער וועלט משפט און אויף זיינע געזעצען וועלען אינזלען האָפען. איך, גאָט, האָב דיך גערופען אין גערעכטיגקייט, און וועל דיך האלטען פאר דער האנד און דיך היטען, און וועל דיך אוועקשטעלען אלס טעסטאמענט פאר די פעלקער, אין שיין פאר די גענענדיענער, כדי אויפצועפענען ביי בלינדע די אויגען, כדי צו באפרייען די געפאנ-גענע און ארויסצופיהרען פון תפיסה די וואָס זיצען אין פינס-טערניש. (ישעיה מ"ב.)

דאָס אלץ באַציהט זיך אויף די צדקים, אויף דעם גערעכטען טייל פון דעם אידישען פאָלק. אבער דער קריסטליכער מעסיאַניזם איז שוין דערמיט באשאפען. דעם אפאָסטעל פאול בלייבט נאָר צו קאָנקרעטיזירען, אָנשטאָט דעם סימבאָלישען „קנעכט פון גאָט" (עבד יהוה) אוועקצושטעלען דעם געקרייציגטען פריידיגער פון די גרויסע אמת'ן פון דער בואה, וועלכער איז אידענטיפיצירט געוואָרן אין דער אייגענער צייט מיט גאָט'ס זוהן, מאכענדיג „דעם קרבן פון דער אויסלייזונג" גאָט אליין, און דערצו נאָך מוסיף זיין צו זיינע פארדינסטען ד י ר ע ט ו נ ג פ ו ן ט ו י ט.

ס'איז פאר אונז מעהר נישט נויטיג נאָכצופארשען די רעלי-גיעזע שיקזאלען פון די אידען. אנהויבענדיג פון יחזקאל, קריגט די אויבערהאנד איבער דער נבואה דער פריסטערליכער גייסט, דער קאָנסערוואטירער, וואס שטרעבט צו פארוואנדלען אלץ אין א געזעץ, אין א בוכשטאב. דאָס שאפען שטארבט אָפּ. די פאָרשטעהער פון

די טראַדיציעס, נאָכדעם ווי די אַריסטאָקראַטען האָבן זיך שטאַרק העלעניזירט (די צדוקים), זיינען געווען די רעכטסגעלעהרטע — די פּרושים (די פאַריסייער).

יוחנן און יעזוס זיינען וואַרשיינליך געווען אַ שפּעטערדיגע בליהונג פון דעם נבואה־גייסט. אין זייער פּריידיגען האָבן זיך ווידער דערהערט נאָטען פון גייסטיגער פרייהייט. נאָר זיי זיינען פאַרשטויסען געוואָרען פון דער פאַרגליווערטער, אָפּגעשטאַנענער מעהרהייט. און די געצענדיגער, וועלכע האָבן זיי יאָ אָנגענו־מען אַ דאַנק דעם זאָנדערבאַרען צוזאַמענשטוים פון שיקזאַלען, האָ־בען זיי געמאַכט ניט צו דערקאָנען.

נאָך די ווירקונג פון דעם גרונד־פּראָדוקט פון די נביאים, פון זייער גרונד־באַשאַף — דער בעסטער טייל פון דער ביבעל — האָט ניט אויפגעהערט. דעם אַלטען טעסטאַמענט איז באַשערט געווען באַנייט צו ווערען ניט איין מאָל און, צולעצט, אַריינגיסען זיינע שטראָמען אין דעם ים פון אַ נייער רעליגיע, די רעליגיע פון אַרבייט.

דער ביבלישער גייסט און די רעליגיע פון אַרבייט.

דער ביבלישער גייסט אין דער געשיכטע האָט אַרויסגעטראָטען מעהר מצד פון דעם דאָרשט צו גערעכטיגקייט, וואָס איז אין איהם געווען באַהאַלטען, ווי מצד פון דעם דאָרשט צו מאַכט. גאָט איז גערעכטיגקייט. ער איז דער געגנער פון די רויבערשע גבירים, אַן אָנהענגער פון די אָרימע אייגענטימער, אַ פריינד פון גלייכהייט. דערפאַר שענקט ער דעם נצחון די זיטליכע, די וואָס געהן אין גוטען וועג, די מעסיגע און אַרבייטסזאַמע פאַרשטעהער פון די נידעריגע שיכטען פון דער געזעלשאַפט איבער די צולאָזענע, עלעגאַנטע, שטאָלצע אַריסטאָקראַטען וואָס האָבן גאָט פאַרגעסען. די דאָזיגע אויפפאַסונג האָט אַ סך מאָל געמאַכט דעם גאָט־צבאות פאַר'ן פיה־רער פון דעם רעוואָלוציאָנערען פויערטום. דורך אַלע יאָהרהונדער־טע פון מיטעלאַלטער ציהען זיך אייגצעל פאַרזוכען פון פּראָטעסט קעגען דער הויכמוט פון די עקספּלואַטאַטאָרען, פון די קירכליכע,

אזוי אויך פון די וועלטליכע. אין דער קאָכעדיגער און פיעלאר־פיגער רעפארמאציאָנס באוועגונג זעהען מיר פיעלצאָהליגע סעקטען, וואָס שטיצען זיך אויף ביבלישע טראדיציעס.

טהאָמאס מיונצער איז אן אמת׳ער נאָכקומענדיגער פון אליהו הנביא, א אומצווייפעלהאפטער אוןווירקליכער נביא. געוויס, די אומפארמעגליכע קלאסען געפינען ניט אין דער ביבעל יענע שטיצע, וואָס די קליינבאזיצער. די אומפארמעגליכע קלאסען ווענדען זיך מיט גרויס ליעבע צום קאָמוניזם פון דעם פרימיטיוון קריסטענטום. אזוי איז דאָס אויך געווען אין דער צייט פון דער גרויסער פיורי־טאנישער באוועגונג. נאָר די הויפט מאסע פון ענגלאנד׳ס רעוואָ־לוציאָנערע קרעפטען האט אינגאנצען געשעפט באגייסטערונג אין דער נביאישער אידעאלאָגיע. יעהאָווא איז אנגעשטאַנען אויף די רייכע און די מיוחסים און ער האט זיי ערשיטערט. אבער אויך מיט די קאָמוניסטען-לעוועלערען האט ער זיך אפגערעכענט ניט ווייניגער שטרענג. יעהאָווא איז גאָט פון גערעכטיגקייט פאר די קליינ־איינענטימער.

זשאן־זשאק רוססאָ איז אויך געווען א נביא אינ׳ם גייסט פון דער ביבעל. דער דאָרשט צו גערעכטיגקייט — דאָס איז דער צענטער פון זיין סאָציאל-פילאָסאָפישען דענקען. ער שטורעמט אויף דער קולטור ווי אליהו, ער פאראורדענט פאָלקס רעכט, דעמאָ־קראטיע, אין וועלכער סאלוואדאר, דער אידישער פילאָסאָף פון 19טען יאָהר הונדערט געפינט מיט רעכט די אפקלאנגען פון דער אידישער „אידעאלער״ דעמאָקראטישער אניסטיטוציע, ווי זי האָט זיך אויסגעדריקט אין משה׳ס אינסטיטוטען. (א פאָלקס פארזאמ־לונג, וואָס נעהמט פרייוויליג אָן אָדער ווייזט צוריק אפילו די אָנ־באָטען פון גאָט אליין, וועלכע נאָכ׳ן אָנעמען ווערען שוין קאטעגא־ריש א פליכט געזעץ). ניט קולטור, נאָר מאָראל, ניט פראגרעס פון וויסענשאפטען און קונסטען, נאָר גלייכהייט, ניט וואקסענדע ווי א קולע שנייי אייגענטום פון פראָצענטניק — נאָר האָרעפאסנע אייגענ־טום פון דעם דאָרפיש פארגעשטעלטען פויער.

די גרויסע פראנצויזישע רעוואָלוציע איז געווען ווייט ניט נאָר

די רעוואָלוציע פון דער אינדוסטריעלער און האנדעלס-בורזשואזיע, דאָס איז געווען א רעוואָלוציע פון דער קליין בורזשואזיע, און פריי-הער פון אלץ פון די פויערים. די יאַקאָבינער, כאָטש זיי האָבען ליעב געהאט אויפ'ן מאַניער פון די זשיראָנדיסטען צו פראנטעווען אין די טאָגעס פון די רוימישע טריבונען, האָבען זיי ניט געקאָנט צודעקען מיט זייער פורפער זייערע נביאישע קליידער. ראבעס-פיער האָט ניט געקאָנט פארגעסען יעהאָוואַ'ן. אפילו דער דער-בארעמונגסלאָזער טעראָר האָט אין זיך געטראָגען די שטריכען פון דעם ביבלישען פאנאַטיזם: פארטיליגט, פארטיליגט די זינדיגע, זאָגט גאָט, כדי מיין פאָלק זאָל זיך קאָנען רעטען.

די יהוא'ס און יהונדב'ס, די רעכאביטען, די רויהע, פלאַמ-פייערדיגע אלישע'ער האָבען אפגעלעבט אונטער א קלייד „א לא פראנסעז". דער דערמאָנטער סאַלוואדאָר זעהט ניט אָהן א גרונד אין די פרינציפען פון דער רעוואָלוציע דעם טריאומף פון די אידישע נביאות. „לאנג האָבען די נביאים זיך געראנגעלט מיט בעל, זעוועס, קריסטוס, — צולעצט זעהען זיי די דערגעהענטערונג פון זייער אי-דעאל. די אומגליקליכע ירושלים שטרעקט אויס די האנד דער גרויסער שטאָדט פאריז."

איבעריגענס צו דער פארווירקליכונג פון די אידעאלען איז נאָך געווען ווייט. דאָס, וואָס די קנאים און גאָטספאָרכטיגע זיינען געווען געניינט צו פאָדערען, אז אלע זאָלען אויף א גליי-כען אופן זיך באנוצען מיט דער ערד, האָט זיך ניט אנגענומען, ווי עס איז דער פאל אלעמאָל און אומעטום. דאָס פויערטום גופא איז אויף דעם ניט איינגעגאנגען, דאָס וואָהלהאבענדע פויערטום לכל הפחות. די סטיכיע פון קאפיטאל, וואָס האָט נאָך קיינמאָל ניט געהאט פאר זיך אזעלכע ברייטע האָריזאָנטען, ווי איצט, וואָס האָט נאָך קיינמאָל ניט געפיהלט אזוי פיעל לעבעדיגע קראפט אין איהרע מוסקולען, האָט אריבערגעשפרייזט איבער די קעפ פון די קנאים, פון די אייפערער, און דער שטן מיט זיין געשריי: „ווערט רייך, הויבט זיך אויף, עראָבערט" — האָט ווי-דער באזיעגט דעם גאָט-גערעכטיגקייט.

די אלט־נביאישע פארמע האט אפילו איגנאנצען אויפגע־הערט אויסצודריקען מיט זיך גערעכטיגקייט. די אידעאלען פון ישעיה דעם צווייטען קאנען ניט צופרידען שטעלען די דעמאקראַ־טיע פון דער אינדוסטריעלער געזעלשאפט, ווארום דאס זיינען די אידעאלען פון אן אגראר־דעמאקראטיע.

נאר אין דער ווירקליכער געגענבאציהונג האט די זאך עפעס אזוי ווי זיך ניט געענדערט. דער סאציאליזם פון די ערשטע צעהנדליגער יאהרען פון 19טען יאהרהונדערט האט געוען זיך גע־בונדען מיט דעם עוואנגעליום פון לוקאס'ן, פאלגליך מיט'ן ביב־לישען גייסט.

דער סאציאליזם האט געפאדערט גערעכטיגקייט אונטער אלע אופנים. די פארטיידיגער פון קאפיטאל האבען געענטפערט מיט'ן ווארט „פראגרעס". „אונזער פראג־רעס איז גוט", האבען באשטעטיגט אויך די ריינע אנהענגער פון דער קליין בורזשואזיע ווי סיסמאנדי, און די ערשטע סאציאליס־טען פון דעם נייעם טיפ ווי לערו און אנדערע. „אייער פראגרעס טראגט אומגליק, ערשעפפונג, ענטארטונג". „און אייער גערעכ־טיגקייט וועט אפשטעלען דעם פארטשריטליכען ענטוויקלונגס־גאנג פון די קרעפטען פון דער מענשהייט", האבען געענטפערט די עקאנאמיסטען.

דאס איז געווען די לעצטע פאזע פון קאמף צווישען דעם שטן און גאט. דער פרינציפ פון שטן, אנהויבענדיג פון דער נעשיכטע מיט'ן עץ הדעת, מיט קין און זיין משפחה, מיט נמרוד, מיט שלמה'ן און אחאב, מיט דער העלענישער אריסטאקראטיע פון גייסט, מיט דער רוימישער אריסטאקראטיע פון יוסטיץ און שווערד, מיט'ן געטליכען אגוסטוס'ן, מיט באררזשיא, ביז די מיליאנערען און מאשינען בויער פון היינטיגען קאפיטאל, איז גע־ווען: רייכקייט, מאכטיגקייט, שעהנקייט, וויסענשאפט. דאס איז געווען דער פרינציפ פון שטן. הערענדיג איהם, האט דער מענש זיך דערהויבען, טרעטענדיג אויף די קעפ פון זיינע ברי־דער, ער האט זיך צובליהט און געשטרעבט העכער, ארויסציהענ־

דיג די זאַפט פון די הערצער און מארך פון דער עקספּלואַטירטער מאַסע.

דער פּרינציפּ פון גאָט איז געווען: דער שייטערהויפן, וואָס אויף איהם איז סאַוואָנאַראָלאַ פאַרברענט געוואָרען, די פאַר־אורטיילונג פון אייטעלקייט, די קאַלטע טוגענד פון ראָבעספּיער׳ן. דאָס האָט גאָט גערעדט מיט אַלישע׳ס מויל, בעת ער האָט געהייסען ארויסוואַרפען איזבל׳ען פאַר די הינד און פאַרברענען אויפ׳ן פייער די פּאַראַכטליכע לוקסוס פון די אומטרייע פיניצער. גאָט האָט אויך גערעדט מיט׳ן מויל פון דיומאַ׳ס ריכטער, בעת אויף אַלע אויסגערעכענטע פאַרדינסטען פון לאַוואַזיע, האָט ער געענטפערט: „מיר דאַרפען ניט קיין געלעהרטע, מיר דאַרפען גוטע בירגער.״ אונטער גאָט׳ס שוץ האָבען זיך געשטעלט די שוואַכע, ארויספיהרענדיג דעם איבער־ערדישען פּרינציפּ פון גערעכטיג־קייט קעגען „דעם ערדישען״ פּרינציפּ פון אַריסטאָקראַטישען פּראָגרעס. אין דער ווירקליכקייט האָט „דער איבער־ערדישער פּרינציפּ״ באַטייט גלייכהייט פון מענשען אין אָרימקייט, די פאַר־שלאָפענקייט פון דעם שכל און געפיהל, די הערשאַפט פון באַ־דויערענסווערטע, זעלבסטצופרידענע קלייןבירגער, וואָס האָבען זיך אָפּגעזאָגט פון גייסטיגע אינטערעסען צוליעב זייער חיה׳שען וואוילזיין. דער שקלאַפישער גייסט, די דאַרשט צו רוה, די דער־נידערונג פון דעם מענשען, איהם האַלטען אויף אייביג פאַר אָפּ־הענגינג פון גאָט, ס׳הייסט פון דער נאַטור, — דאָס אַלץ איז גע־ווען פאַרבאָרגען אין די רעוואָלוציאָנערע לויט דער פאָרמע, דע־מאָקראַטישע פּאָלקס פּראָגראַמען פון די מענער פון גערעכ־טיגקייט.

דאָס באַוואוסטזיין, אַז די מענשליכע נאַטור שטרעבט צו מאַכטיגקייט, צו וויסען און שעהנקייט איז געווען צוגעאייגענט צו אַלע עפּאָכען פון דער אַריסטאָקראַטישער אָרדענונג. דער האַר איז געווען מעהר מענש. בעת די צוהערער גופא פון דעם גאָט פון די אָרימע זיינען געוואָרען שטאָלצע הארען, וואָס האָבען גע־גלאַנצט מיט פּורפּער און גאָלד, איז דער געדאַנק פון די אָרימע

קלאסען דערגאנגנען צו מאָדנע אפיקורסות, וואָס האָט פארדעכ־טיגט דעם נצחון פון שטן אין דער וועלט. גאָט, וואָס האָט באַשאפען די דאָזיגע וועלט וועלכע איז אומפריינדליך צו די אָרימע אין וועלכער ס'איז נישטאָ קיין גערעכטיגקייט, איז גאָרניט דער אמת'ער גאָט, דאָס איז דער שטן, וואָס האָט זיך אויפגעהויבען קעגען גאָט און איז געוואָרען דער פירסט פון דער דאָזיגער וועלט. און גאָט? פאר וואָס פארטראָגט ער אלץ? פאר וואָס קומט ער ניט צו הילף? אפשר איז ער אליין אין געפאנגשאפט, באזיעגט פון שלעכטס?

שטארק איז געווען די אמונה אין געטליכקייט, גערעכטיג־קייט און אין דעם, אז די גאוה פון די רייכע, פון די מיוחסים און חכמים איז פארשאָלטען און פארהאסט.

די גערעכטיגקייט האָט ערוואָרבען א רעאקציאָנערען כאַ־ראקטער, דער פראגרעס א עקספּלאָטאַטאָרשען כאראקטער.

אין די ויכוחים פון די סימסאנדיסטען און די ריקאַרדיאַנער האָט דער זעלביגער שטרייט זיך אויסגעגאָסען אין נייע פארמען.

„דער פראגרעס פון רייכקייט, ווען אפילו דער אָרימער זאָל דורך דעם ליידען", האָבען קאלט געזאָגט די ריקאַרדיאַנער.

„גערעכטיגקייט, ווען אפילו פאר'ן פרייז פון אלגעמיינער אָרימקייט", האָבען געענטפערט די סיסמאָנדיסטען.

אין דעם דאָזיגען שטרייט האָט זיך אריינגעמישט דער גרעסטער פון די נביאים — קאַרל מאַרקס. ער האָט זיך גע־שטעלט אויף דער זייט פון דעם שטן. ער האָט צוריקגעוויזען די גערעכטיגקייט, ניט אנערקענענדיג אין איהר קיין אידעאַל, בעת זי איז געדרויבט פון רייכקייט, ניט קיין פראָגראמע, וואָס קאָן פארווירקליכט ווערען. ער האָט אנערקענט דעם וואוקס פון די עקאָנאָמישע קרעפטען פון דער מענשהייט פאר די הויפט זאַך, פאר דעם איינציגען וועג. נאָר ער האָט באוויזען, אז דער דאָ־זיגער וועג וועט גראד פיהרען צום זיעג פון דער גערעכטיגקייט, צום זיעג פון דעם מענשליכען גייסט אין זיינע ביידע פּאָסטולאַ־טען: אין דאָרשט צו מאכט און אין דאָרשט צו גערעכטיגקייט.

דער פּראָלעטאַריאַט האָט ניט אָבגעוואָרפען דעם פּראָגרעס נאָכ'ן ביישפּיעל פון די פריהערדיגע דעמאָקראַטיען, ער האָט הויך אָב־געשעצט אי די טעכניק, אי די וויסענשאַפט, און די אמת'ע קונסט. איצט, פאַרקעהרט, די הערשענדע קלאַסען באַמיהען זיך צו פּראָקלאַמירען דעם באַנקראָט פון דער וויסענשאַפט און זיי לאָזען זיך אריין אין אַבערגלויבען און מיסטיציזם. דער פּראָלע־טאַריאַט רעדט איצט וועגען מאַכט, וועגען דער פרייד פון לעבען, וועגען דער הערליכקייט פון דער וויסענשאַפט, בעת די בורזשואַ־זיע, פיהלענדיג, אז די גאָלדענע לייצעס רייסען זיך פון איהרע הענד, הויבט איצט אָן מורמלען וועגען רעכט, וועגען שכר אויף יענער וועלט, וועגען דעם הבל הבלים פון די ערדישע זוכענישען. דער שטן שטעלט זיך בראש פון די דעמאָקראַטישע רייהען. די נייע פּאָעטען, בייראָן, שעללי, קאַרדוטשי, זאָגען שוין עדות וועגען דעם. די פּסיכאָלאָגיע פון די הארען פאַלט!

דאָס בעסטע, וואָס אין דער דאָזיגער פּסיכאָלאָגיע איז גע־וועזן, האָט גע'ירש'נט דער פּראָלעטאַריער: דאָס גלויבען אין זיך און אין לעבען, דעם דאָרשט צו פּראָגרעס, דאָס באַוואוסטזיין פון דעם ווערט פון דער מענשליכער נאַטור, דעם עזות'דיגען בליק אין הימעל, וואָס צושטערט די פאַנטאַזיע וועגען דעם, אז דאָרט זיינען דאָ גייסטער.

רייכקייט איז אנערקאַנט אלס מיטעל צום אייביגען פּראָג־רעס פון מענשליכען מין. דער דאָרשט צו רייכקייט, אפילו אין זיינע נידעריגע פאָרמען, איז אנערקענט אלס סטיכישע טרייב־קראַפט פון פּראָגרעס. גערעכטיגקייט איז אנערקאַנט, אלס העכ־בערע פאָרמע פון אָרגאַניזאַציע פון אַרבייט, וואָס ווערט, צום אומגליק, דערגרייכט נאָר נאָך א פּיינליכען פּראָצעס, ווען די מענשהייט ענטוויקעלט האַלב־באַוואוסטזיניג איהרע עקאָנאָמישע קרעפטען.

פּראָגרעס און גערעכטיגקייט זיינען פּאַראַליזירט. דער לעצטער נביא, וואָס איז אַרויסגעקומען פון דער אידישער גזע, פון דער אידישער אָפּשטאַמונג, ביי זיין גאַנצער שנאה צו די ער־

ווערבער, צו די ארײנבאפער, האָט ער זיי ה י ס ט אָ ר י ש גערעכטפערטיגט, ווארים ער האָט אבגעשעצט יענעם באבילאָני־שען טורעם פון דער קולטור, פון וועלכן זיינע ווייטע פארגעהער האָבען זיך אפגעקעהרט מיט ענטריסטונג. די בויאונג איז געווען א פיינליכע. אויף די שטיינער איז אפגעצייכענט דאָס בלוט פון איינע, — די נידערטרעכטיגקייט און גרויזאמקייט פון די צוויי־טע. די בויאונג איז נאָך איצט שווער. נאָר אויסער דער דאָ־זיגער בויאונג איז קיין אנדער וועג נישטאָ. דער וועג צו גלייכ־הייט און ברידערליכקייט געהט דורך עקספּלאָטאַציע און פיינד־שאפט, דער וועג צו פרייהייט דורך קנעכטשאפט. לאָמיר איהם אָנעמען אָהן לעבערליכע, איבעריגע קלאָג־ווערטער. דער דאָזי־גער וועג איז דאָך ניט אויסגעלייגט געוואָרען פון א קלוגען און גערעכטיגען אינזשינער. דאָס איז דער וועג פון קאמף פון א שוואכער חיה קעגען א זעלענלאָזער סטיכיע. דער מענש איז געגאנגען, ווי ער האָט געקאָנט, ער איז געשטרויכעלט געוואָרען, געפאלען, זיך אבגעשלאָגען אָן די שארפע שטיינער, ווידער אמאָל געפלויגען פון אויבען אין אפּגרונד, און ווידער אנגעהויבען זיין שווערע, נאָר נוצלאָזע ארבייט. נאָך היינט זיינען פאר איהם פעלזען, טיפקייטען און שטראָמען. אבער עס זעהט זיך שוין דער ליכטיגער שפּיץ פון בארג. מיט וואָסערע זיגזאַגען ־ער וועג איז געגאנגען, וויפיעל איבעריגע פּיין! נאָר ס'איז דאָך פינסטער געווען פון אינווענ[י]ג און פון דרויסען, ער איז געגאנגען טאפּענדיג, פון אָנהויב אפילו ניט וויסענדיג דעם ציעל, און אפילו שפּעטער איז דער ציעל געווען אומקלאָר. דאָס איז בכלל א שרעקליכע ערצעהלונג, הגם מיט א גוטען סוף. ווען איהר האָר־פאסער וואָלט געווען גאָט — וואָלטען מיר איהם מוחל געווען צו־ליעב איהר סוף, נאָר... זי האָט ניט קיין פארפאסער, אויסער דער בלינדער נויטווענדיגקייט, וועלכע ס'איז נישטאָ פאר וואס צו שילטען, און דעם אינסטינקט פון לעבען, וועלכער האָט געזיכערט איהר גוטען סוף. די נייע פילאָסאָפיע פון דער געשיכטע איז ענג געבונדען מיט איהר ערשטער רעליגיעזער פארמע.